

PT 4190.

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE
MODERNĂ

VOL. XXVIII

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC

JEAN-PAUL BLED (Universitatea Sorbona, Paris VI), VLADISLAV IAKIMOVICI GROSUL (Institutul de Istorie a Rusiei, Moscova), FRANCESCO GUIDA (Universitatea Roma III), KEITH HITCHINS (Universitatea Urbana-Champaign, Illinois).

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. DAN BERINDEI (redactor-șef), ALEXANDRU MAMINA (redactor-șef adjunct) BOGDAN POPA (secretar de redacție), DANIELA BUȘĂ, ADRIAN-SILVAN IONESCU, MARIAN STROIA, RALUCATOMI.

Revista „STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ” apare o dată pe an.

La revue „STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ” paraît une fois par an.

Revista se poate procura contracost de la:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România, Tel.: 40-21-318 81 46; 40-21-318 81 06; Fax: 40-21-318 24 44; E-mail: edacad@ear.ro.

Comenzile pentru abonamente se primesc la:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, sector 3, București, România, Tel/Fax 40-21-610 67 65, 40-21-210 67 87; Tel.: 0311 044 668; E-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301-302, sector 1, București
Tel.: 4021 314 63 39, fax: 4021 314 63 39

DEREX COM S.R.L., E-mail: derex_com@yahoo.com

Correspondența, manuscrisele și publicațiile vor fi trimise pe adresa Comitetului de redacție:
B-dul Aviatorilor 1, 01 1851, București, tel. (21) 212 53 37.

Redactor: Alis ALEXĂ
Tehnoredactor: Doina STOIA
Coperta: Mariana MOCANU

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

Vol. XXVIII, 2015

SUMAR

POPULAȚIE, REȚELE SOCIALE, REGLEMENTĂRI JURIDICE

BOGDAN MATEESCU, <i>Recensământul rusesc al Bucureștiului din 1810-1811: noi registre găsite și microfilmate</i>	3
MIHAI SORIN RĂDULESCU, <i>Francomasoni din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	15
BOGDAN POPA, <i>Considerații asupra unui contract de editare între Constantin Hamangiu și Leon Alcalay</i>	31
RALUCA TOMI, <i>Militari francezi – călători în spațiul românesc în timpul Primului Război Mondial</i>	37

ÎNVĂȚĂMÂNT ȘI FORMARE MORALĂ

ALINA DOROJAN, <i>Școlile coloniei italiene din Brăila și statutul limbii italiene în cadrul învățământului brăilean de-a lungul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea</i>	53
ȘTEFAN PETRESCU, <i>Orfelinatul agricol Ferdinand (1898-1948) – „Școala regelui” de la Zorleni</i>	85

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE

MARIAN STROIA, <i>Stepan Stepanovici Ganeșki (1810–1887). Prezicerea unei țigănci</i>	119
---	-----

IN MEMORIAM

RALUCA TOMI, <i>Ștefan Delureanu (1926–2015)</i>	123
--	-----

ACADEMIA ROMÂNĂ

BIBLIOTECA INST. DE ISTORIE "N. IORGA"

COTA

INVENTAR

PT 4190
38517

RECENSĂMÂNTUL RUSESC AL BUCUREȘTIULUI DIN 1810–1811: NOI REGISTRE GĂSITE ȘI MICROFILMATE

BOGDAN MATEESCU

(*Doctorand, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

Scopul demersului nostru este reactualizarea celor cunoscute despre starea unei surse vaste și nevalorificate, legată de istoria orașului București: recensământul efectuat de autoritățile ruse în cursul anilor 1810 și 1811. Nevoia unui astfel de demers vine ca urmare a unor noi posibilități de valorificare a acestei surse. Deși existența ei este cunoscută de mai bine de jumătate de secol, iar copiile unor părți din material s-au aflat în țară (originalul fiind păstrat la Moscova), folosirea ei a fost una mai mult decât limitată. În primul rând ne referim la faptul că primele microfilme efectuate după original au rămas în cele din urmă inaccesibile celor mai mulți cercetători, păstrate, din câte știm, în custodia Muzeului Municipiului București. În al doilea rând, transcrierea efectuată după aceste microfilme a rămas nepublicată. Mai mult, cele rezultate în acest context, atât microfilmele cât și transcrierea, nu acoperă întregul material păstrat de la acest recensământ.

Față de aceste demersuri nefinalizate în circumstanțe favorabile valorificării sursei, o campanie de cercetare în Arhivele de Stat din Moscova, desfășurată în 2003 de angajați ai Serviciului Arhivelor Naționale Istorice Centrale (SANIC) are un dublu merit. Pe de o parte de a depista noi registre aparținând acestei surse, iar pe de alta de a microfilma aproape întregul material cunoscut până atunci. Nu în ultimul rând, microfilmele făcute în această campanie au fost date în cercetare ca unități arhivistice ale fondului *Microfilme URSS – Rusia*. Prezența acestor microfilme reprezintă o oportunitate enormă a istoricilor de a relua abordarea acestei surse într-un sens mult mai larg și mai profund față de demersurile trecute.

Recensământul Bucureștiului din 1811 este, din știința noastră, cea mai veche listă care acoperă nominal toți locuitorii unui oraș sau târg din Țara Românească și, alături de formularele de recensământ general din 1838, face din București o excepție pozitivă în rândul capitalelor europene, un caz rar în care același oraș-capitală este acoperit de o recenzie generală de două ori în prima jumătate de secol XIX. Dorim ca prin acest articol să aducem din nou în atenția istoricilor această sursă și să oferim ca prim instrument de lucru o inventariere generală a materialului cuprins în microfilmele făcute în 2003. Dorim așadar să semnalăm noile registre de recensământ puse la dispoziția istoricilor, oferind o imagine de ansamblu asupra tipului de informație conținută, a teritoriului pe care îl acoperă materialul păstrat și cotele de arhivă sub care pot fi accesate microfilmele.

Sursa pe care o aducem în atenția istoricilor a fost pentru prima oară semnalată de Ion Ionașcu și reluată de Paul Cernovodeanu, Irina Gavrilă și Ion Panait, în studiul *Catagrafia orașului București din anii 1810–1811* publicat în „Revista Istorică”, Serie Nouă, nr. 7–8, 1990, p. 705–724. Aici autorii prezintă mai pe larg sursa, iar intenția noastră este de a completa informațiile aduse de autori cu cele valabile pentru ultimele materiale descoperite. Nu vom acoperi însă probleme legate de calitatea informației din sursă și nici de conținutul informațional, acestea ținând mai degrabă de un demers de istorie socio-demografică. Pentru ca acesta să aibă loc, pentru ca sursa să poate fi din nou transcrisă, credem că este mai întâi nevoie ca ea să fie cunoscută iar conținutul ei inventariat. Este ceea ce ne-am propus să facem prin acest demers.

1. SURSA: ORIGINI ȘI CARACTERISTICI

Recensământul Bucureștiului din 1810–1811 este unul din câteva efectuate în timpul ocupației rusești, dar în același timp cel mai detaliat. Deși, spre deosebire de altele, nu înregistrează decât populația capitalei, este singurul care o face nominal și exhaustiv (sunt recenzați teoretic toți locuitorii). Ocupațiile rusești au produs o serie întreagă de recensăminte, statistici și hărți ale principatelor, care, deși cunoscute și semnalate, nu se regăsesc prezentate sau valorificate într-o formă sistematică. Istoricii români le-au semnalat și au redat informațiile cuprinse, dar nu au fost preocupați de a crea un sistem de clasificare și inventariere a acestor surse, astfel încât nu există o imagine de ansamblu a tuturor recensămintelor efectuate în perioadele de ocupație, iar simpla mențiune a unuia sau altuia poate crea confuzie în ceea ce privește caracteristicile sale. Anii 1810–1811, de exemplu, au produs patru recensăminte importante, iar mulți istorici și cercetători se referă la ele cu denumirea generică de „catagrafie”.

Pentru o mai bună plasare în contextul istoric al sursei prezentate aici, vom enumera mai jos recensămintele produse în timpul acestei ocupații și cunoscute nouă:

- Un recensământ nominal-numeric al eparhiei Mitropoliei Țării Românești. An: 1810. Acesta înregistrează pentru fiecare parohie în parte numărul caselor, al bărbaților și al femeilor pe naționalități; și numele personalului clerical și al membrilor familiei acestui personal, precum și vârstele lor, dar și alte informații despre cler¹. A fost efectuat sub supravegherea Mitropoliei iar denumirea folosită în epocă este *catagrafie*².

¹ Paul Cernovodeanu, Irina Gavrilă, Ion Panait, *Catagrafia orașului București din anii 1810–1811*, în „Revista Istorică”, Serie Nouă, nr. 7–8, 1990, p. 705.

² Nicolae Tomescu, *Catagrafia Basarabiei, din 1817, Catagrafia numerică din Moldova, Valahia și Basarabia din 1810: Ținutul Hotinului, Chișinău, Cartea Românească, 1927.*

- Un recensământ nominal al Bucureștiului, obiectul acestui articol, a fost efectuat de autoritățile de ocupație și a purtat denumirea de *ведомость* sau *списокъ* (listă).

- Un recensământ nominal al categoriilor fiscale din 1811: a înregistrat, pentru fiecare localitate în parte, numele contribuabililor, pe categorii³.

- Un recensământ numeric al populației județelor, pe plăși. Efectuat de autoritățile de ocupație, conține, ca și catagrafia Mitropoliei, numărul de case, de bărbați și de femei, doar că circumscripția este plasa și nu satul. Locuitorii sunt împărțiți pe categorii fiscale iar recensământul include și numărul de animale domestice pentru fiecare plasă.

Anii 1810–1811 au cunoscut așadar două recensăminte generale numerice, unul general nominal doar pentru București și un recensământ fiscal (al țării). Deși s-a vorbit de originea unor astfel de recensăminte ca fiind nevoia pentru instrumente de control fiscal, administrativ și militar, rațiunile exacte invocate la inițierea lor nu sunt cunoscute istoricilor. La rândul nostru nu am reușit încă să depistăm surse grăitoare despre originea lor și deci vom evita – în lipsa unor mențiuni concrete – discutarea ideii de recensământ ca instrument de control, cu atât mai mult cu cât, poate pentru prima oară în istoria principatelor, unii din subiecții recensării nu sunt și subiecții impozitării: femeii, copiii, servitori, robi, „cei săraci și fără ajutor” etc. Nu putem să nu remarcăm totodată că douăzeci de ani mai târziu, în următoarea ocupație rusească, au loc primele lucrări care consemnează ratele de natalitate, mortalitate, și fertilitate (respectiv numărarea născuților, a decedaților și a căsătoriilor). Din aceste puncte de vedere considerăm drept să remarcăm că nevoia de cunoaștere a autorității ocupante nu pare să se reducă doar la cuantificarea unor resurse fiscale sau la capacitatea așezărilor de încartiruire.

Recensământul capitalei a fost efectuat de comisarii de poliție ruși și a preupus împărțirea orașului în 7 circumscripții numite despărțiri – *части*; fiecare despărțire fiind divizată la rândul ei în două cartiere – *квартала*⁴. Înregistrarea informațiilor a fost făcută sub forma unui tabel conținând următoarele rubrici:

- Prima rubrică este în general cea destinată înregistrării numărului casei (*номъра / No домовъ* sau *No.*). Formularele pentru Despărțirea I conțin două astfel de rubrici pentru numărul casei, „numărul vechi” (*No. Старые*) și „numărul nou” (*No. новые*). Nu știm la ce se referă numărul vechi, dacă este vorba de un număr dat anterior de Stăpânirea Țării Românești sau dat în timpul ocupației precedente, sau dacă este vorba de o măsură anterioră eșuată de numerotare a caselor.

³ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (SANIC), *Microfilme URSS-Rusia*, rola 88.

⁴ Atragem atenția că denumirile reproduse în limba rusă în general au astăzi forme grafice (uneori și lexicale) diferite față de cele redată. De asemenea, ca și scrierea românească din epocă, formele grafice sau lexicale rusești sunt lipsite de uniformitate chiar în aceeași sursă: aceiași termeni sau sunete pot să apară diferit de la o despărțire la alta. Denumirile date în acest paragraf sunt la numărul singular al formei lexicale. Pe tot parcursul articolului am reprodus grafia exactă folosită în sursă.

• A doua rubrică este cea a supușeniei/cetățeniei (*какого поданства*). Doar la VII întâlnim o situație care diferă în mod semnificativ, rubrica este intitulată *изъ какого звания* – „sub ce treaptă (este)”. Este folosită pentru a înregistra categoria socio-profesională dar și naționalitatea locuitorilor, în ciuda faptului că pentru rangul social sunt destinate rubrici speciale (a se vedea mai jos).

• Tiparul folosit cel mai des în aceste formulare este cel în care rubricile prezentate mai sus sunt primele din tabel. În două cazuri însă (Despărțirea I și VI) ele sunt precedate de o rubrică destinată numelui mahalalei (*магалы* sau *какои магала*). În cazul Despărțirii V apare ca primă rubrică.

• A treia rubrică este cea a numelor locuitorilor casei respective. Ea se numește *именна и прозвания* („nume și porecla” – Despărțirea V și VII) sau *кто именно хозяева* („pe cine găzduiește (casa)” – Despărțirea II, IV și VI). Rubrica a fost completată cu următoarele informații: numele celor recenzați, gradul de rudenie față de capul de menaj, statutul în menaj în cazul corezidenților (servitori, muncitori, robi, chiriași).

• Coloanele ce urmează rubricii numelui aveau rolul de a încadra, prin bifare, pe fiecare recenzat într-o anumită categorie de populație. Fiecare coloană corespunde unei astfel de categorii și este la rândul ei subdivizată după sex, în „parte bărbătească” și „parte femeiască”. Completarea coloanei s-a făcut prin bifarea cu „1” în dreptul fiecărui individ. Care sunt aceste rubrici? Există 10 rubrici care apar în formularele tuturor Despărțirilor, dar și 6 care apar doar la anumite Despărțiri. Am reprodus distribuția acestor rubrici în tabelul de mai jos:

Denumirea rubricii cu completare prin bifare	Despărțirea						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
boieri <i>бояры</i>	da	da	da	da	da	da	da
preoți <i>священники</i>	da	da	da	da	da	da	da
negustori <i>кунецы</i>	da	da	da	da	da	da	da
meșteșugari <i>ремесленники</i>	da	da	da	da	da	da	da
moldoveni <i>молдованы</i> Se referă la populația autohtonă în general.	da	da	da	da	da	da	da
țigani <i>цыганы</i>	da	da	da	da	da	da	da
săraci / săraci, fără bunuri (și) proprietăți <i>бедных / бедные не имеющие имущества</i>	da	da	da	da	da	da	da
arnăuți <i>арнауты</i>	da	da	da	da	da	da	da
fără pașaport <i>безъ пашпортные</i>	da	da	da	da	da	da	da
sârbi <i>сербы</i> Se referă la sud-dunăreni în general.	da	da	da	da	da	da	da

evrei <i>евреи</i>	<i>da</i>	nu	nu	nu	nu	<i>da</i>	nu
armeni <i>армяне</i>	nu	nu	nu	nu	<i>da</i>	nu	nu
străini <i>иностранцы</i>	nu	nu	nu	nu	nu	<i>da</i>	nu
supus rus <i>росийско поданск</i>	nu	nu	nu	nu	nu	nu	<i>da</i>
supus austriac <i>австрийско поданск</i>	nu	nu	nu	nu	nu	nu	<i>da</i>
supus franțuzesc <i>французско поданск</i>	nu	nu	nu	nu	nu	nu	<i>da</i>

Atragem atenția că prezența unor rubrici doar la anumite Despărțiri nu exclude prezența în alte Despărțiri a subiecților respectivi. În multe cazuri apartenența la o categorie sau alta a fost înregistrată și altfel decât prin bifare în aceste rubrici: menționată fie în a doua rubrică a formularului, fie sub rubrica numelui.

- Ultima rubrică a fost folosită pentru a face totalul bifărilor cu „1” pe fiecare filă în parte. A fost la rândul ei subdivizată, în trei subrubrici: „partea bărbătească”, partea femeiască și „total”.

Deși formatul tabelului poate să difere uneori substanțial de la o circumscripție la alta, informația cuprinsă este aceeași, indiferent dacă a fost introdusă respectând modelul de formular sau ca notații suplimentare în anumite rubrici. Acest recensământ a înregistrat nominal locuitorii pe case, grad de rudenie și statut în menaj, indicându-le naționalitatea și categoria socio-profesională din care făceau parte.

Formularele rezultate au fost legate fie pe cartiere (ca în cazul Despărțirilor I, V, VI și VII, care au câte un registru pentru fiecare cartier), fie pe Despărțire (ca în cazul Despărțirilor II, III și IV, care au formularele pentru ambele cartiere legate la un loc).

2. MATERIALUL PĂSTRAT

2.1. UN SCURT ISTORIC AL DEPISTĂRII SURSEI

Registrele menționate sunt păstrate la Arhivele de Stat din Rusia (Российский государственный архив древних актов – Arhivele de Stat ale Rusiei – Documente Vechi) în fondul 69. După știința noastră, acest material a cunoscut până acum trei campanii de microfilmare:

1. În 1964, sub conducerea lui Ion Ionașcu, atunci director al Muzeului Municipiului București și aceeași persoană care, se pare, a depistat sursa într-o campanie de cercetare din 1958⁵. Nu știm dacă această campanie a dus la descoperirea

⁵ Paul Cernovodeanu, Irina Gavrilă, Ion Panait, *op. cit.*, p. 705.

întregului material sau doar a celui păstrat pe microfilmele trimise la București în 1964, cert este că acestea din urmă nu cuprind registrele pentru două Despărțiri întregi (I și II) și nici pentru două cartiere din două Despărțiri diferite (cartierul 2 din Despărțirea III și cartierul 2 din Despărțirea VI). Microfilmele respective au fost atunci depozitate în custodia Muzeului Municipiului București; locația lor astăzi nu ne este cunoscută. De asemenea, materialul a fost și transcris⁶, dar transcrierea nu a fost publicată iar localizarea ei astăzi din nou, nu ne este cunoscută.

2. Din ceea ce am putut cerceta la SANIC, am constatat că noi copii după acest material sunt făcute în 1983, microfilmele acoperind o parte din materialul microfilmă și rândul trecut, respectiv Despărțirile IV și V. Copia adusă în țară poate fi astăzi consultată ca rola 114 din fondul *Microfilme URSS-Rusia* al SANIC.

3. Sub supravegherea Mirelei Comănescu, în 2004, sunt din nou reluate la Moscova registrele acestui recensământ iar materialul acoperit este cel mai amplu de când sursa a fost descoperită. Sunt microfilmate cu această ocazie registrele tuturor Despărțirilor și cartierelor, mai puțin cel pentru cartierul 2 din Despărțirea VII (acoperit de microfilmele din 1958) și cartierul 2 al Despărțirii VI (din câte se pare rămas nedepistat).

Astfel, această ultimă campanie a pus la dispoziția cercetătorilor din România aproape întreg materialul rezultat în urma recenzării, nu doar prin depistarea de material nou, dar și prin facerea de noi copii ale celui microfilmă în 1964 dar nevalorificat.

Articolul de față este bazat pe studierea acestor din urmă microfilme.

2.2. PROBLEMA CORESPONDENȚEI DINTRE REGISTRU ȘI CIRCUMSCRIPTIA RECENZATĂ

Prospecția acestui material nu a fost una ușoară, iar prima problemă întâmpinată a fost chiar asocierea dintre registre și circumscripția recenzată. Sunt cazuri în care mențiunea cartierului este făcută clar pe foaia de titlu a registrului, dar și cazuri contrare. Foaia de titlu a registrului Despărțirii IV, de exemplu, nu menționează decât numele Despărțirii, lăsându-ne să ne întrebăm dacă registrul cuprinde ambele cartiere ale Despărțirii sau dacă este incomplet. Numele cartierelor apar însă în alte mențiuni din cuprinsul registrului, am putut deci constata că Despărțirea este cuprinsă toată în registru.

Despărțirea III prezintă o situație cumva diametral opusă: cartierul 2 este menționat pe foaia de titlu a două registre: într-un prim caz sunt menționate ambele cartiere iar într-un al doilea este menționat doar cartierul 2. Din examinările celorlalte elemente ale recensământului am putut deduce că primul registru cuprinde de fapt

⁶ *Ibidem*.

doar cartierul 1. Acest cartier apare în articolul din 1990 identificat greșit ca „2”⁷, respectiv fiindu-i asociate mahalalele care sunt incluse în cartierul identificat de noi ca „1”.

Delimitarea materialului păstrat pe unități administrative a presupus examinarea sa amănunțită și corelarea între mai multe elemente de identificare a cartierelor. Acestea pot să apară menționate pe foaia de titlu, în capul de tabel al formularului de recensământ și/sau ca parte a sumei informațiilor din rubricile completate pentru același tabel. O identificare sigură nu a putut fi făcută decât după analiza tuturor acestor elemente și, pentru a evita orice confuzie în prezentarea materialului păstrat și în alcătuirea instrumentelor de lucru propuse (distribuția materialului pe mahalale, unități arhivistice etc.) de la acest recensământ, considerăm utilă prezentarea amănunțită a elementelor indicatoare de numărul de cartier.

Despărțirea	Cartierul	Identificarea numelui Despărțirii și a cartierului în:				Concluzii
		Foaia de titlu a registrului	Capul de tabel	Suma de la finalul evidenței pentru cartierul respectiv	Alte părți	
I	1	DA	DA	Suma nu apare ⁸	NU	Identificarea cartierului nu pune probleme.
	2	DA	DA	NU	NU	Identificarea cartierului nu pune probleme.
II	1	DA: menționează ambele cartiere recenzate în acel registru	NU	NU: există o sumă făcută la – 132 însă nu menționează numărul cartierului	NU	Foarte probabil cele cuprinse între filele 1–132 reprezintă cartierul 1.
	2			NU: există o sumă la fila 222 dar nu menționează numele cartierului		Foarte probabil cele cuprinse între filele 133–222 reprezintă cartierul 2.
III	1	NU: pentru un registru sunt menționate ambele cartiere ca fiind recenzate în acel registru	NU	DA: registru ce menționează pe foaia de titlu ambele cartiere, are suma făcută doar pentru cartierul 1	NU	Din mențiunea legată de sumă rezultă că este vorba doar de cartierul 1.
	2	DA: la un alt registru e menționat doar cartierul 2		DA		Identificarea cartierului nu pune probleme.

⁷ Ibidem, p. 719.

⁸ Lipsa sumei sugerează că materialul consultat este incomplet, lipsindu-i finalul listei. Ar putea fi vorba de o pierdere în materialul original sau de o lipsă a copiei din microfilm.

IV	1	NU: un singur registru cu foaie de titlu menționând doar Despărțirea)	NU	DA: nu la finalul evidenței ci la fila 117	DA: fila 2 – prima filă de formular completat – face mențiunea cartierului	Filele 2–118 conțin listele pentru cartierul 1.
	2		NU	DA (fila 170)	DA: fila 118 face mențiunea numelui cartierului	Filele 118–170 conțin listele pentru cartierul 2.
V	1	NU	DA	NU	DA: o a doua foaie de titlu	Identificarea nu pune probleme.
	2	NU	DA	Suma nu apare		Identificarea nu pune probleme.
VI	1	Nu a fost identificat				
	2	DA	DA	Suma nu apare		Identificarea cartierului nu pune probleme.
VII	1	NU: registru menționează doar Despărțirea	NU	DA		Din sumă rezultă că acest registru acoperă cartierul 1.
	2	Registru nu a fost consultat, nu a fost depistat la SANIC. Existența lui este însă atestată în articolul citat.				

2.3. SITUAȚIA PE TERITORIUL ACOPERIT

Fiind clarificată astfel situația Despărțirilor și a registrelor, am încercat să mergem un pas mai departe și să vedem ce teritoriu acoperă materialul consultat. Rezultatul acestui demers îl prezentăm aici în două formate: hartă și tabel cu reperele teritoriale identificate pentru fiecare cartier recenat.

Acest demers a întâmpinat la rândul său probleme specifice de documentare, pe care le vom clarifica înaintea prezentării rezultatului demersului nostru. Formularele Despărțirilor II, III, IV, V și VI nu pun foarte multe probleme pentru că informația cuprinsă în ele este divizată pe mahalale. Apare precizat numele mahalalei la începutul listei pentru mahalaua respectivă, iar în unele cazuri apare notat chiar pe fiecare pagină. Formularele pentru Despărțirile I și VII nu au însă informația divizată pe mahalale, iar în acest caz identificarea acoperirii teritoriale a pus problema apelării la informațiile propriu-zise, din formulare, ca repere teritoriale. Mai exact, am cartografiat materialul respectiv după hanurile și mănăstirile ce apar în listele respective.

Atragem atenția că cele prezentate mai jos cuprind o selecție exhaustivă a mahalalelor din listele unde apar notate, dar o selecție nonexhaustivă a altor repere teritoriale pentru circumscripțiile care nu precizează mahalalele. În cazul Despărțirii II am apelat și la selecția a două mănăstiri (Sărindar și Crețulescu), ele făcând posibilă o delimitare mai precisă cu despărțirea vecină.

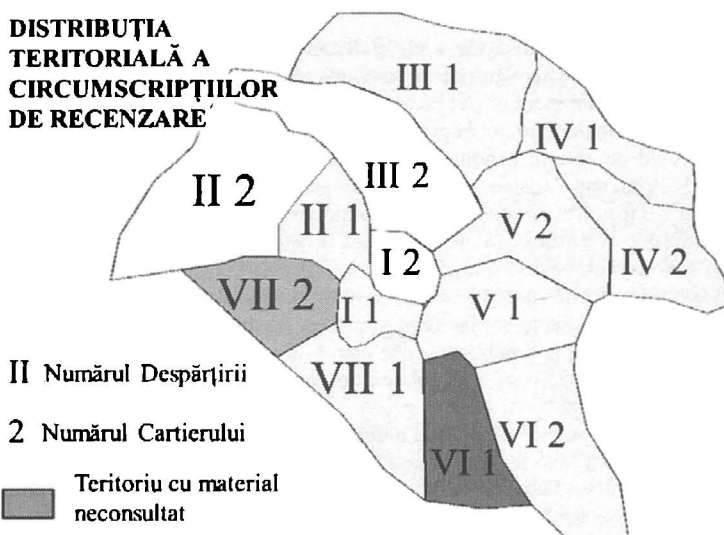
În tabelul de mai jos antroponimele ce nu sunt însoțite de „Hanul” sau „Mănăstirea” reprezintă nume de mahala.

Repere teritorial extrase din formularele de recensământ			
Despărțirea	Cartierul	Sub-diviziunea cartierului	Fila din sursă
I	1	Hanul Constantin Vodă	10
I	1	Hanul Grecilor	18
I	1	Mahalaua Zlătari	18
I	1	Hanul Zlătari	21
I	1	Hanul Filipescu	28
I	1	Curtea Veche	44
I	2	Hanul Papazoglu	2
I	2	Hanul Filaret	9
I	2	Hanul Sf. Gheorghe	12
I	2	locul Mănăstirii Sărindar	38
I	2	Hanul Zanfîr	40
I	2	Hanul Colțea	44
I	2	Mănăstirea Sf. Sava	51
I	2	Mănăstirea Sf. Nicolae	58
I	2	Hanul Șerban Vodă	60
I	2	Hanul Mănăstirea Gorgota	65
II	1	Mănăstirea Sărindar	9
II	1	Mănăstirea Crețulescu	17
II	1	Stejar	78
II	1	Gorgani	104
II	2	Livedea Gospod	136
II	2	Sfântul Elefterie	153
II	2	Podu de Pământ	161
II	2	Schitu Măgureanu	176
II	2	Fântâna Boului	186
II	2	Popa Radu	204
III	1	(neidentificată)	1
III	1	Sf. Visarion	35
III	1	Popa Dârvaș	
III	1	Precupeții Noi	97
III	1	Ceauș David	108
III	1	Dinului	134
III	1	Popa Petre	147
III	1	Precupeții Vechi	169
III	2	Badiana?	187
III	2	Biserica Ene	199
III	2	Scaune	208

III	2	Caimata	241
III	2	Popa Rusu	250
III	2	Biserica Popa Radu	256
III	2	Oțetari	261
III	2	Bățiște	272
IV	1	Silvestru	2
IV	1	Precupeți	49
IV	1	Pantelimon	70
IV	1	Sârbi	116
IV	2	Oboru Vechi	118
IV	2	Popa Nan	125
IV	2	Dele Veche	141
IV	2	Dealea Nouă	158
V	1	Sf. Gheorghe	1
V	1	Stelea	5
V	1	Sf. Vineri	21
V	1	Udricani	37
V	1	Olteni	50
V	1	Ceașu Dinu	65
V	1	Ceașu Radu	76
V	1	Lucaci	85
V	1	Vergu	101
V	1	Mântuleasa	109
V	2	Râzvan	2
V	2	Negustori	3
V	2	Sfinți	5
V	2	Negustori	6
V	2	Olari	8bis
V	2	Popa Rusu	19
V	2	Popa Soare	32
V	2	Sf. Ștefan	45
V	2	Hagiului	55
VI	2	Staicu	2
VI	2	Foișor	22
VI	2	Apostoli	49
VI	2	Dobroteasa	61
VII	1	Mănăstirea Sf. Ecaterina	21
VII	1	Hanul Goleescu	39
VII	1	Mănăstirea Sf. Ecaterina	45
VII	1	Mănăstirea Sf. Spiridon	71
VII	1	M. Slobozia	78

Teritorial, am reușit să reconstituim distribuția circumscripțiilor de recensare astfel:

**DISTRIBUȚIA
TERITORIALĂ A
CIRCUMSCRIPTIILOR
DE RECENZARE**

În final oferim mai jos cotele de arhivă ale materialului consultat și folosit în acest articol.

Despărțirea	Cartierul	Cota ca unitate arhivistică în fondul 69 din Arhivele de Stat din Rusia – Acte Vechi	Cota ca unitate arhivistică în fondul <i>Microfilme URSS-Rusia</i> al SANIC	
			nr. rolă	cadre
I	1	1133	311	70–139
	2	1131		1–69
II	1	1138	312	209–429
	2			
III	1	1133	311	140–525
	2	1133		526–726
IV	1	1245	313	7–180
	2			
V	1	1246	313	181–299
	2	1246		300–382
VI	1	nu a fost depistat		
	2	1137	312	131–208
VII	1	1136	312	1–105
	2	existența materialului este dovedită (a se vedea articolul citat) dar nu cunoaștem cota lui.		

THE 1810–1811 RUSSIAN CENSUS OF BUCHAREST: NEW REGISTERS FOUND AND MICROFILMED

Abstract

The principalities of Moldavia and Wallachia are not usually associated with detailed population lists which historians can use in complex analysis. Late modernization of the governing system and the slow development of public administration meant that preoccupation towards general enumeration of the population did not begin until the first half of the 19th century. But before the local administration would be able to conduct such operations, these were first performed by occupying foreign forces, Austrian and Russian, in the 18th and early 19th century. It is well known that, often in history, the occupying power produced better administrative instruments than the local authorities, sometimes surpassing even those of its homeland. France, Great Britain and Russia had nominal general census first in their occupied territories. The Russian occupation of Wallachia knew the high point of census taking in 1810–1811, when several censuses were performed, out of which the nominal census of Bucharest is by far the most complex. As far as we know this census is the first full enumeration of all of the city's inhabitants. The names of individuals are grouped by households and are accompanied by information of their relation to the household head, their nationality and social status. Ages were not recorded.

The information contained is rich and unique and makes Bucharest one of the rare examples of a capital cities covered by two preserved general censuses, both in the 19th century: the census in question and that of 1838. The use of this source however has been minimal and access to the preserved material has so far been problematic in many ways. The census registers are preserved in the Russian State Archives but, ironically, access to them was granted but without an important outcome. The registers were first discovered by Ion Ionașcu in 1958 and microfilms were made and sent to the country in 1964. They were not however intensively valued as the supposed complete transcription made in the following years was never published. The most important study based on this material, published in 1992 by Paul Cernovodeanu, Irina Gavrilă and Ion Panait, only uses aggregate or partial information extracted from this unpublished transcription. Moreover, this material known so far is incomplete, available for about two thirds of Bucharest. The situation changed in 2003, when a research campaign undertaken by staff of the Romanian National Archives resulted in the discovery of new registers and consequent microfilms made and brought into the country. The microfilms in question mark an important change in the possibility of valuing this important census. Not only that the new microfilms cover almost all of the city, but they are also publicly available at the Central Office of the Romanian National Archive.

The aim of this article is to make the crucial first step of compiling an inventory of the material covered in the 2003 microfilms.

Keywords: Bucharest, Russian nominal census 1810–1811, Russian occupation 1806–1812.

FRANCMASONI DIN MOLDOVA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

MIHAI SORIN RĂDULESCU

(Facultatea de Istorie, Universitatea București)

Epoca lui Carol I a înregistrat un avânt deosebit al francmasoneriei, care s-a dezvoltat aproape în fiecare reședință de județ¹. Subiectul este deosebit de actual și astăzi când, după revoluția din decembrie 1989 – mai precis după 1992 –, au proliferat din ce în ce mai multe loji, pe întreg teritoriul românesc. Francmasoneria a reînceput să joace un rol în viața socială și politică românească, fără să se cunoască prea multe, în mod veridic, despre trecutul ei. Se vehiculează, în general, unele idei și informații preluate, în lipsa unor izvoare și lucrări care să pună cunoașterea trecutului masonic pe un făgaș de seriozitate. Din fericire există și notabile excepții, scrierile istoricului Horia Nestorescu-Bălcești² fiind de mult interes pentru acest subiect. Regretatul Dan A. Lăzărescu, istoric și el, francmason și liberal încă din epoca anterioară regimului comunist, a scris și el istorie masonică, dar fără suport documentar și cu tendința de a exagera și deforma multe evenimente și personalități. Istoria masoneriei constituie un subiect deosebit de complex la abordarea căruia ar trebui să se conjuge spiritul critic cu deschiderea spre ezoteric și ocult, spiritul de sinteză și curiozitatea analitică.

O lipsă care se resimte până acum în scrierea istoriei masonice o reprezintă insuficienta cunoaștere a activităților politice ale francmasoneriei. Deși ea se prezintă ca o organizație, mai precis ca un „ordin” apolitic, în realitate ea a fost deseori implicată în acțiuni și evenimente din viața politică³. Nu a fost doar o societate de reflecție filozofică, deși aceasta a fost în primul rând.

¹ Mihai Sorin Rădulescu, *Les archives du Grand Orient de France, source généalogique*, în „Revue des Etudes Roumaines”, Paris – Iași, XVII–XVIII, 1993, p. 193–202; idem, *Loji masonice bucureștene din perioada domniei lui Carol I. Documente pariziene inedite*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, XIII, 1999, p. 132–138 (republicat în vol. idem, *Cu gândul la lumea de altădată*, București, Editura Albatros, 2005); idem, *Contribuții documentare la istoricul francmasoneriei brăilene în secolul al XIX-lea (loja „Farul ospitalier”)*, în „Analele Brăilei”, serie nouă, anul III, nr. 3, Brăila, 1999, p. 7–17 (republicat în vol. idem, *Cu gândul la lumea de altădată*); idem, *Les franc-maçons en Olténie à la fin du XIXe siècle*, în „RRH”, 1–4/1999, p. 287–294 (republicat în vol. idem, *Memorie și strămoși*, București, Editura Albatros, 2002). O variantă în românește a apărut și în revista „Ramuri”, nr. 1 (1011), Craiova, ianuarie 2001, p. 6, 14; idem, *La Pitești în Loja „Coroana lui Mihai Viteazul” 1874*, în „Francmasoneria Magazin”, București, 2, nr. 2, 2004–2005, p. 34–35.

² Horia Nestorescu-Bălcești, *Enciclopedia ilustrată a francmasoneriei din România*, 3 vol., București, Editura Phobos, 2005.

³ Dan Berindei, *Les antécédents de l'abdication du Prince Cuza*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 4/1979, p. 785–802.

Articolul de față prezintă pe baza documentelor Marelui Orient al Franței de la Biblioteca Națională din Paris și din arhiva chiar a acestui organism masonic – 16 rue Cadet, la Paris –, componența și activitatea – în măsura în care este ea consemnată în documentele masonice – unor loji din Botoșani, Bacău, Roman și Ismail, toate aflate sub obediența Marelui Orient al Franței și a unei loji din Fălticeni, pusă sub obediența Marelui Orient Lusitan Unit. Chiar dacă sunt loji mai puțin însemnate decât cele din București și Iași, cunoașterea lor este foarte utilă pentru scrierea istoriei francmasoneriei din România, cu atât mai mult cu cât aceste loji moldovenesti nu sunt amintite în scrierile istorice ale lui Gerard Șerbănescu și Jean Vitianu. Activitatea lor pare să fi fost mai mult filantropică, în acord cu specificul Marelui Orient al Franței din această perioadă.

La Botoșani au activat câteva loji masonice, dintre care fie amintite în contextul de față loja „Coroana lui Ștefan cel Mare”⁴ și loja „Hiram”. Loji cu numele „Hiram” au mai existat și în alte orașe din România, de pildă la Turnu Severin, ceea ce este desigur explicabil având în vedere însemnătatea mitului și personajului Hiram în cadrul francmasoneriei.

Din 11 martie 1867 datează o adresă a lojii „Coroana lui Ștefan cel Mare” către Marele Orient al Franței prin care erau cerute constituțiile simbolice pentru nou înființata lojă⁵. Se cerea, de asemenea, regularizarea ei, în ritul Memphis. Peste câteva luni, la 30 octombrie 1867, Georges M. Soutzo, având gradul 30, trimitea organismului masonic de la Paris o scrisoare cu aceeași doleanță⁶. Beizadea Iorgu Sutzu⁷, fiul ultimului domnitor fanariot al Moldovei, Mihail Grigore Sutzu, a fost, după cum se știe, venerabilul lojii „Steaua României” de la Iași, loja care a coincis parțial cu societatea literară Junimea. Există așadar o tendință de iradiere masonică de la Iași înspre Botoșani, ceea ce este cu totul firesc având în vedere rolul de capitală a principatului Moldovei pe care Iașul îl jucase de câteva secole.

La 29 octombrie 1867 a fost ales ca venerabil al lojii de la Botoșani, italianul César Scotto, născut la Livorno în 22 februarie 1800⁸, posesor al gradului 18, domiciliat în Botoșani, viceconsul⁹. În aceeași ținută au fost aleși ca ofițeri, Démentre Charles Miclescu¹⁰, ca prim-supraveghetor, Jean A. Caruzo¹¹, ca al doilea supraveghetor, Jean Adrien¹², ca orator, Joseph Chernbach¹³ ca secretar, Nicolas

⁴ Despre loja „Coroana lui Ștefan cel Mare” din Botoșani, vezi și Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, vol. 1, București, Editura Phobos, 2005, p. 301.

⁵ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Manuscrits (mai departe Mss), cota FM² 858.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Despre beizadea Iorgu Sutzu, vezi și Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, vol. 3, București, Editura Phobos, 2005, p. 294.

⁸ Despre Cesar Scotto, vezi și *ibidem*, vol. 3, p. 198.

⁹ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota FM² 858.

¹⁰ Despre familia Miclescu, vezi arh. Sandu Miclescu, Mihai Sorin Rădulescu, *Micleștii*, în „*Historia*”, anul VII, nr. 67, București, iulie 2007, p. 18–24.

¹¹ Despre Ioan A. Caruz(o), vezi și Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, vol. 1, p. 229.

¹² Despre I.V. Adrian, vezi și *ibidem*, vol. 1, p. 19.

¹³ Despre Iosif Chernbach, vezi și *ibidem*, vol. 1, p. 249.

Rokitnisky¹⁴ ca mare expert, Emeric Haynal¹⁵ ca trezorier, François Isach ca maestru de ceremonii, Valériano Prunco¹⁶ ca maestru ospitalier și Georges Charles Miclescu, ca păstrător al sigiliilor și acoperitor¹⁷. Așadar, printre fruntașii acestei loji se numărau doi frați Miclescu, din vechea familie boierească cu acest nume, nepoți de frate ai mitropolitului Sofronie Miclescu și frați ai mitropolitului Calinic Miclescu. Dimitrie Scarlat Miclescu a rămas în istorie pentru vederile sale liberale, pentru care a făcut și închisoare. Fost ministru, nu a ezitat să se îmbrace în straie țărănești într-o epocă în care acesta era un gest nonconformist. Fratele său Iorgu Miclescu a rezidat la Călinești, în județul Botoșani, în conacul care avea să fie refăcut în zilele noastre de către un strănepot al său. Se constată așadar că primii ofițeri ai lojii botoșănene erau în marea lor majoritate urmași ai boierimii.

Loja cerea de la Marele Orient al Franței diplome de maestru mai întâi pentru demnitarii lojii, ceea ce face să aflăm data lor de naștere și data la care au primit gradul de maestru. Dimitrie Scarlat Miclescu, avocat, ex-ministru, s-a născut la Iași în 29 februarie 1820, fiind promovat maestru în loja de la Botoșani la 3 martie 1867. Ioan Anton Caruso, proprietar, s-a născut la Botoșani la 28 octombrie 1828, devenind maestru în aceeași lojă, la 5 martie 1867. Iosif G. Chembach, profesor, s-a născut la Tecuci, în 5 mai 1837, fiind promovat maestru în aceeași lojă la 7 martie 1867. Colonelul Nicolae Rokitnicky s-a născut la Plock, în Polonia, la 4 decembrie 1817, devenind maestru în aceeași lojă, la 9 martie 1867. Emeric Hajnal, farmacist, a văzut lumina zilei la Maroy, în Ungaria, în 10 octombrie 1820, primind gradul de maestru în aceeași lojă la 9 martie 1867. Valerian Pruncul, doctor, s-a născut la Botoșani la 1 ianuarie 1834, devenind maestru la 10 martie 1867, în aceeași lojă. George Scarlat Miclescu, proprietar, s-a născut la Botoșani la 10 decembrie 1832, primind gradul de maestru în aceeași lojă la 11 martie 1867¹⁸.

În legătură cu momentul instalării lojii, se poate constata un decalaj datorat întârzierii venirii lui Iorgu Sutzu la Botoșani. În cele din urmă, acesta l-a trimis ca delegat pe Leon Negruzzi¹⁹, fiul scriitorului Costache Negruzzi și fratele scriitorului Iacob Negruzzi. Leon Negruzzi, împreună cu Iorgu Miclescu și Valerian Pruncul, au fost reprezentanții Marelui Orient al Franței, fapt consemnat în procesul-verbal de instalare a lojii, datând din 15 iunie 1868²⁰.

Din același an datează alte cereri de diplome trimise de loja din Botoșani organismului masonic de la Paris. Astfel, la 31 decembrie 1868 se cereau diplome pentru Joseph Smeltz, farmacist, născut la Iași în 14 septembrie 1834, domiciliat la

¹⁴ Despre Nicolae Rokitnisky, vezi și *ibidem*, vol. 3, p. 134.

¹⁵ Despre Emeric Haynal, vezi și *ibidem*, vol. 2, p. 93.

¹⁶ Despre familia Pruncul, vezi Mihai Sorin Rădulescu, *Spița cavalerilor de Pruncul*, în „Ziarul de Duminică”, nr. 54 (285), 27 ianuarie 2006, p. 4; supl. cult. al „Ziarului Financiar”, anul VIII, nr. 1806, 27 ianuarie 2006.

¹⁷ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota FM² 858.

¹⁸ Aceste cereri de diplome se găsesc tot la Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota FM² 858.

¹⁹ Despre Leon Negruzzi, vezi și Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, vol. 2, p. 398.

²⁰ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota FM² 858.

Botoșani, inițiat ucenic la 7 august 1867 în loja „Coroana lui Ștefan cel Mare”, promovat companion pe 14 septembrie 1868 în aceeași lojă și apoi maestru la 19 decembrie 1868, precum și pentru Joseph Jean Zelinsky, profesor/institutor născut la Brody (Galiția) la 22 martie 1819, domiciliat la Botoșani, inițiat ucenic la 23 martie 1868 în aceeași lojă, promovat companion la 14 septembrie 1868 și apoi maestru, la 19 decembrie 1868.

În ținuta din 12 decembrie 1868 a fost reales ca venerabil Cesar Scotto, fapt anunțat printr-o adresă a lojii botoșănene din 30 decembrie același an. Un alt italian, Nicolas Coletti – al cărui nume amintește de cel al unui politician ilustru din perioada de renaștere a Greciei, de origine aromână – cerea să se afilieze lojii din Botoșani. Era născut la Napoli pe 6 decembrie 1831 și stabilit în orașul din nordul Moldovei. Avea gradul de maestru. De asemenea, Nicolae Cananău (Canano), prefectul județului, era acceptat în ținuta din 11 martie 1869.

Lui Cesar Scotto i-a urmat ca venerabil o personalitate a urbei, Jean B. Adrian, născut la Dorohoi pe 17 august 1837, prefect de poliție, având gradul de maestru, ales în fruntea lojii în ținuta din 1 ianuarie 1870. Mandatul acestuia nu a durat mult, căci în ținuta din 3 septembrie 1870 avea să fie reales ca venerabil Cesar Scotto. Ulterior, în ținuta din 3 decembrie 1870, în cea din 26 decembrie 1871 și în cea din 30 martie 1872 a fost reales ca venerabil tot Cesar Scotto. Un purtător al aceluiași nume, evident rarism pe meleagurile botoșănene, a fost și el francmason. Este vorba de Conrad Scotto, viceconsul, născut la 2 decembrie 1835 în Botoșani, inițiat ucenic la 7 ianuarie 1873 în loja „Coroana lui Ștefan cel Mare”, ulterior promovat companion și maestru, afiliat lojii „Hiram” din Botoșani, la 7 iunie 1884.

Printr-o scrisoare din 2 aprilie 1871, loja din Botoșani cerea diplome de măestri pentru Iacob Ranetto, colonel, născut la Iași în 23 octombrie 1819, domiciliat la Rădeni (județul Botoșani), inițiat la 29 noiembrie 1869 în loja botoșăneană, promovat companion la 15 septembrie 1870 și apoi maestru la 15 martie 1871, în aceeași lojă; de asemenea, pentru Nicolas Canano, fost prefect, născut la Iași în 12 august 1828, domiciliat în Botoșani, inițiat ucenic la 23 martie 1869 în aceeași lojă, promovat companion la 27 septembrie 1869 și apoi maestru, la 18 martie 1871.

Printre membrii lojii s-au numărat și alți descendenți ai unor familii boierești moldovenesti sau mai proeminente: Lascăr Iamandi, proprietar, născut pe 8 mai 1827 la Botoșani, domiciliat în același oraș, având gradul de maestru; Alexandru Vârnăv Liteanu, proprietar, născut la Liteni pe 18 noiembrie 1844, domiciliat la Liteni, inițiat ucenic la 7 august 1867 în aceeași lojă; Rudolf Cugler, arhitect, născut la Siret pe 15 februarie 1824, domiciliat la Botoșani, inițiat ucenic la 20 septembrie 1869 în aceeași lojă, promovat apoi companion; Georges Caruso, proprietar, născut pe 25 ianuarie 1825 la Botoșani, domiciliat în același oraș, inițiat ucenic la 7 august 1867 în aceeași lojă, promovat companion la 27 martie 1869²¹. Rudolf Cugler provenea dintr-o familie nobilă austriacă din care aveau să descindă și poeta Matilda

²¹ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota FM² 858.

Cugler-Poni, soția chimistului Petru Poni, și diplomatul și poetul avangardist Grigore (Riri) Cugler²².

În ceea ce privește numărul membrilor lojii, se constată o dublare a lor în timp. Dacă la instalare, loja cuprindea zece membri, la 27 aprilie 1868 ea număra 18 membri. La 1 martie 1869 conținea 22 membri, la 15 iunie 1871 – 22 membri, iar la 15 aprilie 1872 – 22 membri²³.

O altă lojă din Botoșani, de această dată cu o compoziție aproape 100% evreiască²⁴, a fost loja „Hiram” care și-a avut sediul pe strada Iașilor, cu ținutele în fiecare zi de joi²⁵. Loja cuprindea pe următorii membri:

1. Gottlieb Ghințer, comerciant, născut la Botoșani pe 14 iulie 1851, domiciliat în același oraș, venerabilul lojii, inițiat ucenic la 19 septembrie 1883, primind gradele de companion și maestru la aceeași dată. Ghințer era reprezentantul unei societăți de mori cu aburi.

2. Baruch Zoldeșter, comerciant, născut la Zoldești (Botoșani) la 14 noiembrie 1844, domiciliat la Botoșani, prim-supraveghetor.

3. Isac Goldșleiger, institutor, născut la Siret pe 13 martie 1848, al doilea supraveghetor, inițiat ucenic la 1 iulie 1883 în loja „Hiram” din Botoșani, devenit companion și maestru la aceeași dată.

4. Conrad Scotto, ale cărui date le-am amintit mai sus.

5. Oscar Goldenberg, institutor, născut la Botoșani în 14 noiembrie 1857, secretar, inițiat ucenic la 30 ianuarie 1884 în loja „Hiram” din Botoșani, avansat companion și maestru la 1 martie 1884.

6. Bernhard Focșaner, comerciant, născut la Botoșani în data de 14 mai 1857, trezorier, inițiat ucenic la 1 iulie 1883 în aceeași lojă, avansat companion la 16 septembrie 1883, apoi maestru la 5 ianuarie 1884.

7. Moritz Zappler, comerciant, născut la Suceava pe 26 martie 1851, domiciliat la Suceava; inițiat ucenic pe 1 iulie 1883, avansat companion la 15 august 1883 în aceeași lojă și apoi maestru la 10 decembrie 1883.

8. Aron Jäger, comerciant, născut la Iași pe 11 decembrie 1853, domiciliat la Botoșani, orator, inițiat ucenic la 11 decembrie 1875 în loja „Pace și Unire” din Iași, avansat companion și maestru la aceeași dată.

9. Lazar Lazariny, comerciant, născut în Botoșani la 14 noiembrie 1849, inițiat ucenic la 2 iulie 1882 în loja „Viitorul” din Botoșani, avansat companion și maestru la aceeași dată.

²² Mihai Sorin Rădulescu, *În căutarea unor istorii uitate. Familii românești și peripluri apusene*, București, Editura Vreemea, 2011, p. 247–248.

²³ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota FM² 858.

²⁴ Considerații interesante despre identitatea evreilor români în această perioadă, la Lya Benjamin, *Dubla identitate și spirit european la evreimea română în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Orizonturi evreiești – orizonturi europene*, editor: Liviu Rotman, București, C.S.I.E.R. (Centrul pentru Studierea Istoriei Evreilor din România), 2007, p. 96–108.

²⁵ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota Rés FM² 147, dos. nr. 2: adresă din 30 august 1884 a lojii „Hiram” către Marele Orient al Franței.

10. Herman Gottlieb, născut la Suceava pe 6 decembrie 1851, domiciliat în Suceava, inițiat ucenic la 6 decembrie 1883 în loja „Hiram” din Botoșani, avansat companion la 1 martie 1884 și maestru la 2 aprilie 1884, tot în aceeași lojă.

11. Saul Bacal Zalcovici, comerciant, născut la 12 august 1862, domiciliat în Botoșani, inițiat ucenic la 15 august 1883 în loja „Hiram” din Botoșani, avansat companion și maestru în aceeași lojă.

12. Pincu Rosen, comerciant, născut la Botoșani la 20 aprilie 1852, inițiat ucenic la 1 iulie 1883, avansat companion și maestru tot în aceeași lojă.

13. Michel Goldstein, comerciant, născut la Botoșani pe 12 august 1845, inițiat ucenic la 20 septembrie 1883 în aceeași lojă.

14. Charles Storfer, comerciant, născut la Suceava pe 26 martie 1851, domiciliat în Suceava, ospitalier, inițiat ucenic la 10 octombrie 1883, avansat companion la 10 noiembrie 1883 în aceeași lojă și maestru la 26 ianuarie 1884 tot în aceeași lojă.

15. Sigismund Abramovici, student, născut la Botoșani în data de 14 februarie 1861, domiciliat în același oraș, inițiat la 7 martie 1884 în aceeași lojă, avansat companion tot atunci și acolo, apoi maestru la 30 august 1884.

16. Bernhard Gredinger, comerciant, născut la Siret pe 6 noiembrie 1858, domiciliat la Siret, inițiat în data de 17 aprilie 1884 în aceeași lojă, avansat companion la 28 iunie 1884 tot acolo și maestru la 30 august 1884.

17. Simon Brand, comerciant, născut la Lemberg pe 13 iulie 1844, domiciliat în același oraș, inițiat ucenic la 1 iulie 1883, avansat companion și maestru la aceeași dată.

18. Bernhard Gantz, comerciant, născut la Siret pe 13 martie 1859, domiciliat la Siret, inițiat ucenic la 28 mai 1884 în loja „Hiram” din Botoșani, avansat companion la 26 iunie 1884 tot acolo și maestru la 30 august 1884.

19. Calmen Males, comerciant, născut la Botoșani pe 1 octombrie 1849, domiciliat în Manchester, inițiat la 9 octombrie 1883, avansat companion și maestru în aceeași lojă, demisionat.

20. Isidor Hertinger, comerciant, născut la Botoșani în data de 15 august 1862, domiciliat la Berlin, inițiat ucenic la 1 iulie 1883 în aceeași lojă, avansat companion și maestru, demisionat²⁶.

Numărul membrilor lojii a oscilat de-a lungul anilor. La 28 februarie 1885 ea cuprindea 25 membri; la 28 februarie 1886 – 31 membri; la 28 februarie 1887 – 33 membri; la 1 martie 1888 – 28 membri; la 1 martie 1889 – 27 membri; la 28 februarie 1890 – 25 membri; la 1 martie 1891 – 30 membri; la 1 martie 1892 – 29 membri; la 1 martie 1893 – 27 membri; la 1 martie 1894 – 17 membri²⁷; la 28 februarie 1895 – 20 membri; la 1 martie 1896 – 16 membri; la 1 martie 1897 – 15 membri; la 1 martie 1898 – 10 membri. Este ciudată această drastică scădere a numărului membrilor, când de obicei se înregistrează o creștere a sa de-a lungul timpului.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ La acea dată este atestat și sediul propriu al lojii la Botoșani, pe str. Sf. Ilie.

Loja „Hiram” din Botoșani ilustrează concurența dintre francmasoneria franceză și cea italiană pe teritoriul românesc²⁸. La începutul anilor '80 ai secolului al XIX-lea existau în orașul moldovenesc – care s-a ilustrat prin mari personalități culturale în acea perioadă – două loji, amândouă sub obediență italiană, deoarece loja „Coroana lui Ștefan cel Mare” își încetase activitatea: „Viitorul”, sub obediența Marelui Orient al Romei și „Hiram”, sub obediența Marelui Orient de la Napoli, loja „Hiram” fiind constituită, potrivit unui document masonic, în iulie 1853. Loja „Hiram” a cerut în 1884 trecerea sub obediența Marelui Orient al Franței, care în acel moment nu mai avea masoni la Botoșani. Venerabilul Gottlieb Ghințer (Gintzer) semna la 9 iunie în acel an o cerere de regularizare pentru reluarea activității lojii „Coroana lui Ștefan cel Mare”, sub numele de „Hiram”, sub obediența organismului masonic parizian. Se preciza că o parte dintre membrii lojii „Coroana lui Ștefan cel Mare” au făcut parte din loja „Viitorul”, alții au plecat în provincie, iar alții au încetat din viață.

Loja „Hiram” s-a aflat în relații tensionate atât cu loja „Viitorul” cât și cu Marele Orient al României. Obediențele diferite își spuneau fără îndoială cuvântul. În iunie 1884, loja „Hiram” se plângea organului masonic parizian că în loja „Viitorul” se faceau discriminări de religie și de naționalitate, și de asemenea că Ion C. Brătianu s-a declarat contra lojilor de obediență străină²⁹. Într-o altă scrisoare, din 13/29 iulie 1884, a lui Gottlieb Ghințer către Marele Orient al Franței, acesta se plângea că Marele Orient al României practica marginalizarea masonilor străini³⁰.

Procesul-verbal de instalare a lojii „Hiram” datează din 30 august 1884. Marele Orient al Franței era reprezentat de către Gottlieb Ghințer, venerabilul lojii, Baruch Zoldeșter, prim-supraveghetor și Isac Goldșleiger, al doilea supraveghetor. Loja urma să își desfășoare lucrările în ritul francez și în ritul Memphis³¹.

Încă de la acest reînceput, loja a desfășurat o activitate filantropică. La 30 august 1884 a fost redactată o listă de subscripție pentru victimele de holeră din sudul Franței. Câțiva ani mai târziu, mai exact în 3/15 iunie 1887, a avut loc la Botoșani un incendiu care a distrus aproximativ 1000 de case. În urma acestui trist eveniment, loja a trimis Marelui Orient al Franței, pe 11/23 iunie 1887, o cerere de ajutor pentru sinistratii incendiului, aproximativ 10 000 la număr³². Tot în legătură cu aceasta, la 27 iunie 1887, a fost adresat și un apel al comitetului filantropic al lojii, prezidat de Gottlieb Ghințer.

O problemă cu care loja s-a confruntat de-a lungul existenței sale a fost antisemitismul. Astfel, la 8 octombrie 1884, loja „Hiram” trimitea o scrisoare organului masonic parizian, în care se plângea de ostilitatea lojilor românești, precum loja „Pionul” de la Piatra Neamț, precum și de faptul că loja „Viitorul” din Botoșani nu a răspuns la invitația lojii „Hiram” de a participa la instalarea ei. La 17 aprilie 1888,

²⁸ Vezi în această problemă documentul din anexa prezentului articol.

²⁹ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota Rés FM² 147, dos. nr. 1.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

Gottlieb Ghințer trimitea Marelui Orient al Franței un protest energic împotriva recunoașterii de către Marea Lojă simbolică scoțiană de la Paris a Marii Loji Naționale a României condusă de căpitanul Constantin Moroiu, considerată ca antisemită³³. De altfel, Constantin Moroiu, personaj controversat în istoria francmasoneriei românești și totodată unul dintre fondatorii ei, a fost exclus din masonerie la un moment dat.

La 16/28 iunie 1891 loja botoșăneană a trimis la Paris o cerere de intrare în contact cu Alianța Israelită Universală, aceasta ca urmare a persecuțiilor la care erau supuși israeliții în România. Aceasta era cel puțin viziunea lojii respective, formată în întregime din evrei.

Fie menționat de asemenea că, la 18 august 1895, loja „Hiram” ruga Marele Orient al Franței să intervină la Berlin pentru numirea fratelui Aurel Negrescu, farmacist din Botoșani, ca viceconsul al Germaniei în acest oraș. Nu ar fi fost o excepție, căci numeroși au fost masonii care și-au desfășurat activitatea în diplomatie.

La 18 decembrie 1899, loja „Hiram” a fost pusă în adormire iregulară, datorită devastării antisemite de care a avut parte³⁴. Puțin timp după aceea, la 27 mai 1900, Gottlieb Ghințer adresa o cerere de redeschidere a activității sale.

O altă lojă din Moldova, de data aceasta cu o componență mixtă, fiind formată din evrei, români și unii străini, a fost „Fraternitatea” de la Bacău. Loja s-a constituit la începutul anului 1890, în rit francez³⁵. Constituția simbolică a regularizat loja la 30 mai 1890. Primii săi ofițeri au fost I. Iacobtschitz, căpitan, „chef de musique”, venerabilul lojii; Carol Poltzer, telegrafist, prim-supraveghetor; Frederic Peytavin, inginer, al doilea supraveghetor; M. Resmeriță, proprietar, orator; H.Z. Brucăr³⁶, comerciant, secretar al lojii; Mauriciu Schor, profesor, maestru de ceremonii; Bernard Koffler, bancher, trezorier³⁷.

În aceeași arhivă pariziană găsim și tabloul candidaților care s-au angajat să formeze la Bacău o lojă masonică sub auspiciile Marelui Orient al Franței:

1. Nicolas Niculescu, căpitan de infanterie, 34 de ani;
2. Elie Tischler, doctor în medicină, chirurg, 30 de ani;
3. I. Popovici, locotenent de artilerie, 24 de ani;
4. Carol Cofler, agent de asigurări Dacia – România, 33 de ani;
5. M. Klang, doctor în medicină, chirurg, 28 de ani;
6. Nicolas Lascăr, funcționar la trezorerie (casierie), 26 de ani;
7. Const. Manoliu, executor judecătoresc, 30 de ani;
8. Georges Murgulețu, sublocotenent de administrație, 27 de ani;
9. Jules Peytavin junior, inginer, 27 de ani;
10. Jean Baronescu, sublocotenent de infanterie, 24 de ani;
11. Jean I. Curelescu, farmacist, 22 de ani;

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, Rés FM² 147.

³⁶ Despre H.Z. Brucăr, vezi și Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, vol. 1, p. 190.

³⁷ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, Rés FM² 147.

12. Michel Grigoriu, grefier la tribunal, 29 de ani;
13. Emil Luciano, farmacist, 26 de ani;
14. Lascar I. Lapner, farmacist, 24 de ani;
15. G. Constantinescu, executor judecătoresc, 29 de ani;
16. Basile Cocea, comisar, 32 de ani;
17. M. Romanescu, locotenent de infanterie, 28 de ani;
18. S. Birmberg, agent al societății de asigurări „Unirea”, 43 de ani;
19. Saul Herțanu, bancher, 24 de ani;
20. Alex. Mancaș, casier la Căile Ferate, 25 de ani;
21. Gr.A. Vasiliu, secretar al Creditului agricol, 29 de ani;
22. Georges Lupascu, mare proprietar, 28 de ani;
23. Iosef Bernstein, agent de asigurări Dacia – România, 32 de ani;
24. M. Capril, contabil la Creditul Agricol
25. Anast. Balassan, subșef de gară, 28 de ani;
26. G. Manoliu, funcționar la trezorerie, 34 de ani.

În favoarea regularizării lojii din Bacău a intervenit și loja „Hiram” din Botoșani, prin scrisorile din 3 și 12 iunie 1890. Se pare că a fost doar o încercare de fondare a lojii „Fraternitatea”, care nu a obținut însă regularizarea din partea Marelui Orient al Franței.

În afară de arhiva Marelui Orient al Franței, păstrată la Biblioteca Națională din Paris, am consultat și arhiva propriu-zisă a acestui organism masonic, aflată la sediul său, 16, rue Cadet. Documentul reprodus în anexă provine de acolo, ca și datele despre loja „Steaua Polară” din Fălticeni, pe atunci reședință a județului Baia, aflat în apropierea hotarului cu Imperiul austro-ungar și în care domiciliau mulți proprietari funciari. Această lojă nu se afla însă în obediența Marelui Orient al Franței, ci în cea a Marelui Orient Lusitan Unit. Lucra în ritul scoțian antic și acceptat, fiind o lojă cu componență amestecată, formată atât din evrei cât și din fruntași ai urbei, unii descendenți ai unor familii boierești.

Tabloul cu componența ei se deschide cu invocația cunoscută „Ad Universi Terrarum Orbis... Architecti Gloriam/Ordo ab Chao”. Venerabilul era Hugues Hatzek, posesor al gradului 33. Prim-supraveghetor era Constantin Fotino, al doilea supraveghetor – doctorul Jean Rossignon, „garde-timbre” – Dimitrie Georgandopoulo, secretar – farmacistul Lascăr Vorel, orator – doctorul Grigore Hepites. Din păcate, tabloul lojii nu este datat, dar chiar și așa ni se pare folositor pentru cunoașterea componenței sale.

1. Hatzek Hugo, născut la Izosz Izobes (Ungaria), pe 8 februarie 1840, căpitan, venerabil al lojii, gradul 33;

2. Fotino Constantin, născut la Chișinău, în 27 iunie 1827, director, prim-supraveghetor, gradul 3;

3. Rossignon Jean, născut la Rădăuți, în 15 septembrie 1847, doctor în medicină și chirurgie, al doilea supraveghetor, gradul 3;

4. Hepites Grégoire, născut la Brăila, în data de 25 noiembrie 1837, doctor în medicină și chirurgie, orator, gradul 3;

5. Verol [sic; corect: Vorel] Lascar, născut la Piatra pe 13 februarie 1837, farmacist, secretar al lojii, gradul 3;

6. d'Udricki Gustav născut la Iași în data de 9 iunie 1830, consul, „T.”, gradul 3;

7. Danielopolu D  m  tre, născut la București pe 4 octombrie 1839, doctor în medicină, maestru de ceremonii, gradul 3;

8. Moscovitz Moritz, născut la „Niamtzu” în 3 februarie 1851, doctor în medicină, trezorer, gradul 3;

9. Ferester Alter, născut tot la „Niamtzu” pe 24 octombrie 1835, comerciant, ospitalier, gradul 3;

10. Georgandopulo D  m  tre, născut la Galați în 1856, proprietar, „Gr.T. & Ch.”, gradul 3;

11. Baron d'Albon, născut la Roman la 6 mai 1859, jurnalist, gradul 3;

12. Rossi Valentini [sic], născut la Lucca (Italia)   n aprilie 1837, artist, gradul 3;

13. Goldner Albert, născut la Ia  i în data de 20 octombrie 1855, proprietar de tipografie, gradul 3.

O lojă aproape exclusiv boierească s-a constituit la Roman sub numele de „Discipolii Adevărului”, instalată la 28 octombrie 1866. Delega  ii Marelui Orient al Franței au fost George M. Soutzo, August Carence   i G.A. Sturdza. August Carence a fost un personaj-cheie al francmasoneriei din România, el contribuind la înființarea c  torva loji, între care importantele loji „  n  elep  ii din Heliopolis” din București   i „Discipolii lui Pitagora” de la Galați. De altfel se observă   i asemănarea numelui celor două loji, de la Galați   i de la Roman, care con  ineau am  ndou   cuv  ntul „discipoli”. Ca   i Boto  anii, F  lticenii, Bacăul   i Ismailul, Romanul era tot re  edin   de jude  , cu o tradi  ie istorică veche, locuit de urma  i ai unor familii boiere  ti, ceea ce explică compozi  ia lojii. Ca   i în cazul lojii mai sus-amintite de la Fălticeni, unii membri ai săi nu erau originari de la Roman, ca de pildă poetul Mihail Gregoriadi de Bonachi, pe care îl vom   nt  lni ca membru   i ca venerabil al lojii „Discipolii lui Pitagora” de la Galați.

Loja „Discipolii Adevărului” de la Roman număra, la 25 martie/6 aprilie 1867, 15 membri; la 18 ianuarie 1868 cuprindea 14 membri; la 15/27 aprilie 1869 număra 16 membri. Dintre ace  tia, fie aminti  i aici „Miclesco, Nicolas”, proprietar, născut la Piatra în data de 8 octombrie 1837, domiciliat la Roman, trezorer al lojii, ini  iat ucenic la 2 august 1866 la Roman   i maestru, la 5 septembrie 1866, în același oraș; Burada, Theodor, judecător la tribunalul de Roman, născut la Ia  i pe 15 iunie 1840, domiciliat la Roman, păstrător al sigiliilor lojii, ini  iat la 4 martie 1866 în Orientul de Paris, avansat maestru la 5 septembrie 1866 la Roman; Turburi, Grégoire Georges, rentier, născut la Hu  i pe 20 ianuarie 1841, domiciliat la B  tr  ne  ti, ini  iat ucenic la 2 august 1866, avansat maestru la 5 septembrie 1866; Braieski [sic], Constantin, militar, născut la H  rl  u în data de 16 septembrie 1832, domiciliat la București, secretar al lojii, ini  iat ucenic la 7 iulie 1866 în loja „Discipolii Adevărului”, promovat maestru la 5 septembrie 1866 în aceea  i lojă; Aslan, Georges C. Etienne, rentier, născut la Kerjoe [sic] pe 27 iunie 1838, domiciliat la Roman, ini  iat ucenic în data de 10 noiembrie 1866 la Roman, avansat maestru la

20 ianuarie 1867 tot aici; Krupenski, Emanuel, proprietar, născut la Bacău pe 17 iunie 1826, domiciliat la Roman, inițiat ucenic la 11 noiembrie 1866 la Roman, avansat maestru la 20 ianuarie 1867 în același oraș; Ghyka, Georges, militar și proprietar, născut la Iași pe 19 mai 1827, domiciliat la Roman, inițiat ucenic la 18 martie 1866 la Roman; Jora, Michel, avocat, născut la Roman în 12 mai 1825, domiciliat la Roman, maestru de ceremonii al lojii, inițiat ucenic la 6 iulie 1867, promovat maestru la 10 noiembrie 1867; Valleano [< Valianos], Jean, medic, născut în Cephallonia la 16 iulie 1822, domiciliat la Roman, venerabil al lojii, inițiat la 20 august 1866 la Roman, avansat maestru la aceeași dată, posesor al gradului 18; Basile Em. Miclescu, rentier, născut la Piatra pe 15 iulie 1834, domiciliat la Piatra, inițiat ucenic la 30 aprilie 1868 la Roman, avansat maestru la 16 noiembrie 1868 în același oraș; Bonachi, Michel Gregoriady de, născut la Iași pe 18 martie 1841, domiciliat la Roman, inițiat ucenic la 19 aprilie 1868 la Roman, avansat maestru la 7 mai 1868 în același oraș.

De observat, așadar, că venerabil nu era unul dintre urmașii familiilor boierești care făceau parte din lojă, ci medicul Ion Văleanu (Valiano), născut în Insula Cephallonia, venit la prima generație în Moldova. Faptul l-am putut constata și descriind compoziția lojii „Steaua Polară” din Fălticeni, al cărei venerabil era Hugo Hatzek, născut în Ungaria. Ca și în cazul lojii „Coroana lui Ștefan cel Mare” de la Botoșani, și din loja „Discipolii Adevărului” din Roman făceau parte doi membri ai familiei Miclescu: Nicolae Miclescu și Vasile Miclescu. Se vede astfel că Micleștii au avut în veacul al XIX-lea o afinitate deosebită cu francmasoneria. Un alt membru al familiei, Săndulache Miclescu de la Șerbești (județul Vaslui), bunicul arhitectului Paul Emil Miclescu, fusese și el un convins prepașoptist. Se cade, de asemenea, observată prezența în loja de la Roman a unei personalități culturale proeminente, Theodor T. Burada, etnograf, muzicolog, cărturar de largă respirație în mai multe domenii.

Procesul-verbal de punere în adormire a lojii „Discipolii Adevărului” de la Roman poartă data de 27 aprilie 1869³⁸.

O ultimă lojă pe care intenționăm să o aducem în atenție în acest articol o reprezintă loja „Renașterea” (la Renaissance) de la Ismail, înființată în rit francez la 1 mai 1868³⁹. Venerabil al lojii a fost Constantin Raftopol⁴⁰, comerciant, născut la Huca [sic; lecțiune nesigură] pe 21 octombrie 1833, domiciliat la Ismail⁴¹. În 1868–1870, de când datează elementele prezentate aici, Ismail făcea parte din statul român, având o poziție strategică în raport cu marele vecin de la Răsărit. Masonii de la Ismail nu par a fi fost dintr-o provincie marginală și neînsemnată, ci era vorba, în general, de familii cunoscute. Să nu uităm că principatele fuseseră sub protecția Rusiei de la Regulamentul Organic și până în 1858.

³⁸ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota FM² 862.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Despre Constantin Raftopol, vezi și Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, vol. 3, p. 107.

⁴¹ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota FM² 862.

Loja de la Ismail cuprindea, la 1 mai 1868, opt membri; la 5 aprilie 1869 – 25 membri; la 1 iunie 1870 – 44 membri⁴². A cunoscut, aşadar, o creştere spectaculoasă a numărului membrilor săi. Printre aceştia fie menţionaţi Holban, Alexandre⁴³, avocat, născut la Iaşi pe 19 iulie 1836, domiciliat la Ismail, iniţiat ucenic la 15 ianuarie 1869 în această lojă, avansat companion la 20 martie 1869 şi maestru, la 27 martie 1869, în aceeaşi lojă⁴⁴; Gretchano, Eugène⁴⁵, funcţionar, născut la Bârlad în data de 21 mai 1840, domiciliat la Ismail, iniţiat ucenic la 20 februarie 1869 în loja „Renaşterea” din Ismail, avansat companion la 27 martie 1869 şi maestru la 1 aprilie 1869; Logadi, Démètre⁴⁶, judecător, născut la Constantinopol pe 25 septembrie 1823, domiciliat la Ismail, iniţiat ucenic la 27 februarie 1869 în aceeaşi lojă, avansat companion la 1 aprilie 1869 şi maestru la 3 aprilie 1869⁴⁷; Georganda Etienne⁴⁸, născut în Bucureşti la 27 octombrie 1833, domiciliat la Ismail, iniţiat ucenic la 13 martie 1869 în aceeaşi lojă, avansat companion şi maestru la 17 aprilie 1869 tot acolo; Kiparissi, Nicolas⁴⁹, comerciant, născut la Syra pe 26 octombrie 1845, domiciliat la Ismail, iniţiat ucenic la 5 mai 1869 în loja „Renaşterea” din Ismail, avansat companion şi maestru la 22 iulie 1869; Costiescu, Constantin⁵⁰, căpitan, născut în Bucureşti la 18 noiembrie 1838, domiciliat la Ismail, iniţiat ucenic la 14 ianuarie 1870 în aceeaşi lojă, avansat companion la 10 mai 1870 tot acolo şi maestru la 18 mai 1870; , în aceeaşi lojă⁵¹; Bănescu, Nicolas⁵², căpitan, născut la Iaşi pe 24 ianuarie 1840, domiciliat la Reni, iniţiat ucenic la 3 februarie 1870 în loja „Renaşterea”, avansat companion şi maestru la 1 iunie 1870⁵³.

Căpitanul Constantin Costiescu era frate de francmason şi anume al lui Miltiade Gr. Costiescu, ce figurează într-un tablou al lojii „Înţeleptii din Heliopolis” din 27 mai 1865: Costiescu, Miltiade, director al telegrafului, născut la Bucureşti pe 24 iulie 1829, iniţiat ucenic la 4 ianuarie 1865, avansat maestru la 2 martie 1865⁵⁴. Miltiade şi Constantin Costiescu erau veri primari cu Anton Costiescu (1837–

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Despre publicistul Alexandru Holban, vezi şi Horia Nestorescu-Bălceşti, *op. cit.*, vol. 2, p. 110–111.

⁴⁵ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota FM² 862.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Despre Dimitrie Logadi, vezi şi Horia Nestorescu-Bălceşti, *op. cit.*, vol. 2, p. 241.

⁴⁸ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota FM² 862.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Despre Constantin Costiescu, vezi şi Horia Nestorescu-Bălceşti, *op. cit.*, vol. 1, p. 307.

⁵² Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota FM² 862.

⁵³ Despre ofiţerul Nicolae Bănescu, vezi şi Horia Nestorescu-Bălceşti, *op. cit.*, vol. 1, p. 115.

⁵⁴ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, cota FM² 860.

1889)⁵⁵, ofițer de artilerie și director în Ministerul de Război, mare maestru-adjunct al Marelui Orient al României și unul dintre fruntașii francmasoneriei românești în secolul al XIX-lea.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ

Archives du Grand Orient de France, fără cotă:

1 septembrie 1889, Sinaia. Scrisoare a lui Moscu Ascher, bancher din București, venerabilul lojii.

„Înțelepții din Heliopolis” din capitala României, către guvernatorul Marelui Orient al Franței, sub obediența căreia se afla loja sa. Scrisoarea conține un text în care este elogiată influența Franței în România și în care sunt prezentate, cu îngrijorare, progresele pe care le făcea masoneria italiană concurentă.

„Sinaia le 1 septemb. 1889

T.C.F. Gouverneur,

Vous aurez sans doute reçu ma pl. du août.

Me trouvant seul ici, tous les miens étant en excursion sur les montagnes, je me suis mis à faire les notices que j'ai promises à l'honorable f. Level et à vous.

Ce n'est pas un travail scientifique; c'est un simple exposé des faits qui se passent dans ces parages et je serai heureux s'il servira à attirer l'attention de qui de droit et s'il contribuera à faire conserver à la France la sympathie de mes compatriotes roumains et celle des populations de la péninsule balkanique.

En vous priant de mettre ces notices sous les yeux des Illustres FF. membres du C. de l'O. je vous recommande la *discretion* et vous présente, T.C.F. Gouverneur, la nouvelle assurance de toute mon amitié.

M. Ascher

P.S. Un ami qui se rend à Bucarest s'est chargé de vous expédier ma lettre aujourd'hui même.

Notices

De tout temps la France a été aimée en Roumanie. Presque tous les Roumains instruits ont reçu leur éducation à Paris. Le français est parlé généralement dans

⁵⁵ Despre aceste relații de rudenie între francmasoni, vezi Mihai Sorin Rădulescu, *De nouveau sur les ancêtres de Matila C. Ghyka: la famille Costiesco*, în „Historical Yearbook”, t. XV, București, 2015 (număr în pregătire). Anton Costiescu era bunicul patern al diplomatului, esteticianului și scriitorului Matila C. Ghyka (1881–1965).

toutes les bonnes maisons. La population se salue d'ordinaire en français par: Bonjour, Bonsoir etc. Les Roumains ont toujours eu une sympathie profonde pour la France. Cela est de notoriété publique.

Lors des désastres de la France, la représentation nationale roumaine s'est déclaré officiellement en présence de toute l'Europe, amie de la France et ennemis de ses ennemis, bien que le Chef de l'Etat fut un Allemand, un Hohenzollern.

En 1870–71 plusieurs jeunes Roumains sont allés spontanément s'enrôler sous le drapeau de la France. Un certain nombre de braves guerriers roumains sont morts sur le champ d'honneur pour la gloire de la France. Des souscriptions considérables d'argent ont été fait publiquement au profit des prisonniers de guerre français.

La Roumanie appelle hautement la France sa soeur aînée, les deux nations étant latines.

Des considérations politiques ont déterminé le gouvernement à refuser l'invitation officielle à l'Exposition Universelle de 1889. La nation roumaine a passé outré et elle a répondu en y envoyant ses productions, malgré tout. Des dizaines de mille de Roumains ont tenu à honorer la France par leur visite à l'Exposition.

Qu'a fait et que fait la France pour conserver la sympathie de la nation roumaine ? Et les ennemis de la France travaillent à la détruire. Toutes les nations jusqu'à la Belgique et la Suisse font tout pour se faire connaître et aimer en Roumanie: l'Angleterre, l'Allemagne, l'Autriche, la Russie envoient leurs productions industrielles en Roumanie et y font un commerce de millions. Les marchands qui veulent avoir des productions françaises doivent aller les chercher en France, à grands frais et, par suite, les vendre chères, de sorte que chacun ne peut [sic] pas s'en procurer avantageusement.

L'Italie n'était connue ici que de nom. Depuis une vingtaine d'années seulement on a commencé à voir des Italiens dans le pays. Aujourd'hui ils y comptent par dizaines de mille et les marchandises italiennes abondent sur les places. Particulièrement les soieries italiennes se vendent sous le nom de soieries de Lyon.

Le gouvernement et les Chambres de commerce d'Italie font des sacrifices énormes pour répandre le goût des productions de leur pays en Roumanie pour vulgariser leur langue et pour faire croire aux Roumains que les Italiens *seuls* sont leurs vrais frères latins, et l'Italie *la seule* et vraie soeur de la Roumanie. Une propagande constante des plus actives est faite à cet effet.

Une grande et bonne école italienne a été fondée dans un des plus peuplés quartiers de la Capitale. On y enseigne aux enfants de deux sexes l'italien et la langue du pays. Les deux tiers des élèves sont Roumains.

Tous les ministres étrangers, résidents à Bucarest, ont leurs propres palais. Le ministre italien possède un palais somptueux. Le représentant de la République française habite une maison louée, qui n'est pas de premier rang.

On sait ici que la France est mille fois plus riche que l'Italie et c'est pourquoi les intrigants insinuent que la France méprise la Roumanie.

Je crois qu'il est temps que le gouvernement français fasse en Roumanie quelque chose pour rajeunir l'amitié des Roumains pour les Français.

A mon avis, la première des choses à faire c'est une école qui ne peut coûter qu'environ 300.000 fcs, plus 10.000 fcs pour son entretien annuel.

Mr de Coutouli [sic; corect: de Coutouly], ministre de France, s'efforce depuis deux ans, à réunir les fonds nécessaires à la construction d'une telle école. Je crois savoir qu'il n'a pu réunir que 40.000 fcs. Et c'est un échec pour la France. Ses ennemis l'exploitent.

Le gouvernement et les Chambres de commerce de France feraient bien d'engager les industriels français à faire ici des dépôts de toute sorte de marchandises et à avoir des représentants habitant le pays, qui savent ce qui peut convenir et à qui vendre à terme. Dans ce cas, des commerçants de la Bulgarie et de la Serbie viendraient s'approvisionner ici, et ce serait un excellent débouché pour les productions françaises.

Il y a eu en Roumanie beaucoup de produits bruts qu'on pourrait importer en France, à des prix convenables, notamment des céréales, des vins, des bestiaux, des peaux, etc. que les négociants français achètent de deuxième ou de troisième main.

Le Grand Orient Italien qui, suivant l'opinion générale d'ici, poursuit des buts politiques, fait aussi des sacrifices pécuniaires considérables en Roumanie. Il a un fondé de pouvoirs, le f. Alex. Cihoski, *bien payé*, qui porte le titre d'Inspecteur général et a pour mission de fonder des Loges maçonniques dans le pays. A cet effet, 10.000 fcs ont été mis à la disposition de ce f., qui a déjà créé une dizaine de Loges maç., pas très recommandables, mais suffisamment utiles à la propagande politique et limbiste [sic], qui en est le but principal. Un journal «Revista Masonică» paraissant à Bottochani, subventionné par le dit G.O. plaide la cause italienne.

Les LL. créées par le f. Cihoski sont plus tôt [sic; corect: plutôt] des écoles italiennes. Un f. me récitait la leçon du mois de juin, que j'ai copiée:

<u>Italien</u>	<u>Roumain</u>	<u>Français</u>
Casa	Casa	Maison
Carne	Carne	Viande
Calle	Cale	Rue
Vedere	Vedere	Vue
Stelle	Stele	Etoiles

et soutenait qu'en effet, il n'y a aucune ressemblance entre la langue roumaine et la langue française, tandis que la langue italienne est identique dans l'écriture comme dans la prononciation. Je lui répondis que, malgré la douceur de la langue italienne, c'est la langue française qui est la plus belle et la plus apte à exprimer les pensées des diplomates, et c'est pourquoi elle est universellement préférée.

Je suis d'avis que le Grand Orient de France ferait bien de faire inspecter *cette automne* ses Loges de Roumanie par un envoyé de Paris ou par un maçon indigène. Avec une dépense d'un millier de francs environ, la Maç. française gagnerait beaucoup moralement, car déjà on insinue que le Grand Orient de France

ne pense à ses Loges de l'étranger, que pour leur demander les cotisations. Si la loi le permettait, le G. Or. agirait seulement de nommer un fondé de pouvoirs autorisé, comme celui du G. O. d'Italie, à créer des Loges maç. sous ses auspices; mais je sais que cela ne se pourra pas et c'est dommage.

Nous savons ici que ce que le gouvernement et le G.O. Italiens font en Roumanie, ils le font aussi dans tout l'Orient européen, notamment dans la Péninsule Balkanique.

En effet, nul n'ignore que l'Italie, d'accord avec l'Allemagne et l'Autriche, combat la politique de la Russie en Orient et, particulièrement, en Bulgarie où ces Puissances encouragent les populations à la résistance.

D'autre part le G.O. Italien ne cesse de créer des Loges en Turquie, en Egypte, en Serbie et en Bulgarie quelsque soient les hommes qui s'inscrivent.

Le G.O. Lusitanien-Uni s'efforce aussi à fonder des Loges maç. dans ces parages, et il en a trois en Roumanie. Il se recommande comme latin.

La G.L. de Hamburg a une L. à Bucarest.

Ami dévoué et constant de la France je suis jaloux des progrès que font les autres nations dans ma patrie et vois avec regret que les sympathies des Roumains pour elle se refroidissent sensiblement, à cause de son indifférence.

Si le gouvernement de la République et le Grand Orient de France croient bon de changer d'attitude en Roumanie, je me mets avec plaisir à leur disposition et je serai heureux de les aider à bien faire de toutes mes forces, de toute mon influence et de tout mon coeur.

M. Ascher"

FREE-MASONS FROM MOLDAVIA IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

Abstract

The article – based on the documents of the Grand Orient de France, at the Bibliothèque Nationale in Paris and at its headquarters, 16 rue Cadet, in Paris – presents six mason lodges from four cities of Moldavia: "The Crown of Stephen the Great" and "Hiram" of Botoșani, "The Fraternity" of Bacău, "The Polar Star" of Fălticeni, "The Disciples of the Truth" of Roman and the "Rebirth" of Ismail. All these lodges have been founded during the reign of king Charles I, when the freemasonry has been flourishing and has developed in many district capitals of Romania. The lodge "Hiram" of Botoșani was composed only of Jewish members, the others had a more mixed composition, with many descendants of boyar families. Their charitable activities is attested by some documents, which also reflect some anti-Semitic attitudes. There is also an interesting correspondence about Ion C. Brătianu's policy against masonry, a former freemason and prestigious liberal politician.

Keywords: freemasonry, local lodges, French – Italian mason rivalry.

CONSIDERAȚII ASUPRA UNUI CONTRACT DE EDITARE ÎNTRE CONSTANTIN HAMANGIU ȘI LEON ALCALAY¹

BOGDAN POPA

(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

Numele lui Constantin Hamangiu (1869–1932) este asociat cu eforturile de alcătuire, comentare și editare a codurilor juridice românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din primele decenii ale secolului al XX-lea. Magistrat, membru al Academiei Române², ministru al Justiției (1931–1932)³, fondator al publicației periodice „Pandectele Române”, Constantin Hamangiu a fost preocupat de la începutul carierei de legislația drepturilor de proprietate intelectuală, problemă recurentă în gândirea și activitatea sa. Acest fapt este reflectat de publicațiile în domeniu, ce includ lucrarea de licență în drept din 1893⁴, o carte tipărită în 1897⁵ și mai multe conferințe publice, bazate pe cercetările mai sus menționate⁶.

Date fiind aceste preocupări, considerăm că nu este lipsit de interes să publicăm și să analizăm contractul de editare încheiat la 4 mai 1898 între Constantin Hamangiu și librarul-editor Leon Alcalay (1847–1920). Păstrat la Biblioteca Academiei Române, Secția Manuscrise, Arhiva 739 (impropriu denumită Arhiva General Alexandru Socec), contractul poate fi analizat ca model de practică a unui teoretician al dreptului românesc. Acest contract este, după câte știm, inedit.

¹ Această contribuție este finanțată prin proiectul MINERVA – *Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală*, cod proiect POSDRU/159/1.5/S/137832, co-finanțat de Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

² Mai multe premii pentru literatură, traduceri, lucrări juridice, compoziții muzicale și artistice au fost oferite de Academia Română din fondurile lăsate de Constantin Hamangiu; cf. „Analele Academiei Române. Partea administrativă și debaterile”, seria III, tom LIV, 1933–1934, p. 173.

³ Pentru ministeriatul lui Constantin Hamangiu, vezi Nicolae Iorga, *Memorii. VI. Încercarea guvernării peste partide (1931–1932)*, București, 1939, p. 86, 172, 274–275. Cf. necrologul și discursul funebru în Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*, IV, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939, p. 118–120.

⁴ Constantin Hamangiu, *Proprietatea literară și artistică (Lucrare prezentată ca teză pentru luarea licenței în drept)*, București, Imprimeria Statului, 1893.

⁵ Constantin Hamangiu, *Scriitori și artiști. Studiu asupra dreptului lor*, București, Editura Librăriei Carol Müller, 1897.

⁶ Cf. Constantin Hamangiu, *Legislațiunea proprietății literare și artistice în România. Drepturile autorilor români și străini*, în „Literatură și artă română”, an X, 25 decembrie 1906, p. 280–297; Constantin Hamangiu, *Proprietatea literară și artistică în legislația românească. Drepturile autorilor români și străini*, București, 1919, unde juristul reia o mare parte din textul cărții din 1897.

La o primă lectură, punctele acestuia nu par a ridica dificultăți deosebite: textul este limpede formulat, clauzele nu împovărează și nici nu par a fi lezat interesele vreuneia dintre părți. În paginile ce urmează, propunem o lectură coroborată cu opera juridică a lui Constantin Hamangiu. Considerăm că, astfel, anumite clauze (cedarea drepturilor de editare pentru o singură ediție, semnarea exemplarelor puse în vânzare) pot fi mai bine înțelese.

Interesant este faptul că, în momentul semnării contractului, atât Constantin Hamangiu cât și Leon Alcalay erau la început de drum. Primul devenise judecător de instrucție pe lângă tribunalul Ilfov. Cel de-al doilea, fost anticar, cumpărase de la Carol Müller și Storck librăria și editura pe care cei doi foști proprietari o achiziționaseră, la rândul lor, de la E. Graeve⁷. Acest contract poate fi înțeles și ca actul ce a pus bazele unei colaborări de lungă durată între un autor de texte și culegeri juridice, respectiv un editor care a transformat decisiv piața de carte din România de la începutul secolului trecut.

Deși nespecificată în clauzele convenite de părți, baza juridică a contractului încheiat la 4 mai 1898 a fost dată de „Legea asupra presei”, din 13 aprilie 1862. Legea a fost modificată după adoptarea Constituției din 1866 și, ulterior, în anii 1874, 1884, 1885 și 1904. Adoptarea actului normativ din 1862 a fost explicată de Constantin Hamangiu prin nevoia de a se introduce o legislație modernă și completă în Principatele Unite, mai degrabă decât de nivelul atins de producția literară românească și dezvoltarea comerțului cu carte⁸.

„Legea asupra presei” a fixat raporturile dintre autori (termen generic sub care se înțeleg scriitori, istorici, juriști, traducători) și librării-editori, prin introducerea drepturilor de proprietate literară (intelectuală). „Legea asupra presei” fusese parțial tradusă după legea franceză din 19 iulie 1793, de la care fusese împrumutată și terminologia specifică. Termenul „presă” (*presse*), folosit în titlul legii, se referea atât la cărți, broșuri, note muzicale și imagini tipărite, cât și la conținutul ziarelor și al altor publicații periodice. Articolul 1 al „Legii asupra presei” din 1862 prevedea că: „autorii de tot felul de scrieri, compozitorii de muzică, pictorii sau desenatorii cari vor săpa sau litografisi tablourile ori desemnurile lor, în tot cursul vieții lor, se vor bucura ca de o proprietate a lor, de dritul exclusiv de a reproduce și a vinde operele lor în tot principatul, sau de a trece către alții această proprietate a lor, fiindu-le acest drept recunoscut dupe legile în ființă”. După moartea autorilor de texte literare, compoziții muzicale, tablouri sau traduceri, dreptul de proprietate literară rămânea pentru zece ani familiei sau „cesionarilor” (sub acest termen înțelegându-se librării-editori), trecând apoi direct în domeniul

⁷ Pentru viața, cariera și importanța lui Leon Alcalay pentru evoluția editurilor și a pieței de carte din România, a se vedea Nicolae Th. Ionnițiu, *Istoria editurii românești*, București, Editura „Cartea Românească”, 1943, p. 172–175.

⁸ Constantin Hamangiu, *Scriitori și artiști. Studii asupra dreptului lor*, București, Editura Librăriei Carol Müller, 1897, p. 8.

public⁹. Dreptul de proprietate literară era garantat și autorilor străini. Un editor nu putea republica o traducere deja existentă fără acordul traducătorului, ceea ce nu excludea realizarea unei alte versiuni. Dacă o lucrare apărea fără acordul autorului, aceasta urma a fi confiscată iar tipograful sancționat cu o amendă.

În „Legea asupra presei” librăria era definită drept „speculațiunea în cărți”, un comerț liber, permis pământenilor și străinilor cu condiția depunerii unei cereri la Ministerul de Interne sau la administrațiile județene. Erau interzise publicațiile obscene, cenzura era desființată iar cărțile religioase trecute în domeniul public, cu condiția ca tipografii și editorii să nu intervină asupra textelor aprobate de autoritățile ecleziastice. Prin legea din 1862, tipografii și autorii erau obligați să trimită câte trei exemplare din fiecare publicație Bibliotecilor Centrale din București și Iași, de asemenea și Bibliotecii Academiei Române¹⁰.

Redăm mai jos textul integral al contractului dintre Constantin Hamangiu și Leon Alcalay, cu comentariile noastre. Am optat pentru păstrarea formelor ortografice și de limbă specifice sfârșitului secolului al XIX-lea.

Contract¹¹

Între subsemnații C. Hamangiu jude instructor și Leon Alcalay librar, am convenit următoarele:

Eu autorul cedez D-lui Alcalay editarea Codului de Comerț¹² adnotat de mine cu ultimele modificări ale legilor precum și diferite legi speciale relative la comerț precum și legea timbrului cu indexul alfabetic, iar la început va avea un index alfabetic general pentru întregul cod după cum sunt și celelalte codice editate de d-nii Storck & Müller, formatul va fi mai mare adică No. 1 ca al Codului Sotir¹³.

Această cedare o fac numai pentru o singură ediție de trei mii (3000) exemplare fără a mai avea dreptul d'a mai ceda altui cuiva nici chiar eu a o retipări până ce nu se va fi epuizat definitiv această ediție.

Tóte exemplarele vor fi semnate de mine aceasta chiar la aparițiunea primei côle ca în urmă să se pótă broșa ușor.

Eu editorul mă angajez a tipări acest cod privindu-mă pe mine toate cheltuielile de imprimat, hârtie, broșat, etc.

Drept honorariu vă voi aquita una mie două sute lei (1200) în două rate și anume 600 (șase sute) de lei acum la încheierea contractului când îmi veți da și manuscrisul și restul de 600 (șase sute) vi-lu voi aquita la terminarea imprimărei volumului.

⁹ Un caz tipic a fost cel al *Poeziilor* lui Mihai Eminescu, pe care familia le-a republicat după moartea poetului. În 1901, Ioan I.V. Socac i se adresa lui Titu Maiorescu pentru a cere republicarea acestora, cu prefața mai veche a criticului, deoarece operele eminesciene trecuseră în domeniul public. Cf. Biblioteca Academiei Române, Secția Manuscrise, Fond Titu Maiorescu, S 63 (2) / XVII.

¹⁰ Textul „Legii asupra presei” a fost reprodus de Constantin Hamangiu, *Codul general al României (Codurile și legile uzuale în vîgore 1860–1903). Volumul II. „Legi Uzuale” 1860–1903*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1903, p. 1351–1359.

¹¹ Biblioteca Academiei Române, Secția Manuscrise, A 739, f. 71.

¹² Apărut sub titlul *Codul Comercial: adnotat cu jurisprudența Înaltei Curți de Casație*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1898.

¹³ Referire la N.M. Sotir, *Codice de procedură civilă și legea autentificării actelor adnotate cu jurisprudența română*, București, Leon Alcalay, 1898. Formatul hârtiei folosite a fost, într-adevăr, același.

Corecturile vor fi făcute de tipograf rămânând ca Dvoastră să faceți ultima revizie amănunțită ca să nu se strecoare erori.

Prețul cărții'lu voi face după numărul de côle ce va cuprinde și se înțelege cât va fi posibil mai efin, ca să lu pot petrece mai ușor.

Din acest cod vă voi oferi Dv. douăzeci de exemplare spre a le distribui.

București 4 mai 1898

Leon Alcalay

Constantin Hamangiu

Am primit prima rată de șase sute lei, astăzi 4 mai 1898.

Const. Hamangiu

Am primit a compto ratei a doua, două sute lei, rămânând a mai primi patru sute lei.

23 iunie 1898

C. Hamangiu

Am primit și restul de patru sute lei, ce mai aveam de primit, pentru plata integrală a primei edițiuni din Codul comercial.

1898 iulie 13

C. Hamangiu

În ceea ce privește semnarea tuturor exemplarelor declar că renunț, rămânând a se pune în vânzare fără a fi semnate de mine.

C. Hamangiu

În toate lucrările dedicate chestiunii proprietății literare, Constantin Hamangiu a plecat de la premisa că orice tip de proprietate trebuie înțeleasă ca o „răsplată naturală a muncii”. El a invocat binele public și a susținut faptul că proprietatea literară și artistică trebuie văzută ca o modalitate de a proteja oamenii de valoare¹⁴. Prin adoptarea acestui punct de vedere, Constantin Hamangiu a intrat în polemică cu fostul său profesor, Constantin Dissescu (1854–1932), care susținea eliminarea elementului mercantil din viața intelectuală. Ca și Constantin Hamangiu, care a susținut constant acordarea drepturilor de proprietate literară și artistică atât autorilor români de opere originale, cât și celor străini, ale căror lucrări erau traduse sau reprezentate în România, Constantin Dissescu a rămas fidel opiniei sale inițiale. Astfel, fără a nega importanța recunoașterii și protejării proprietății, Constantin Dissescu punea de la premisa că aceasta era garantată și nu generată de lege. Proprietatea intelectuală era doar „răsplata pentru serviciile aduse societății, în baza justiției și utilității sociale”, și nu trebuia asimilată proprietății „teritoriale”¹⁵, așa cum considera Constantin Hamangiu. Dar argumentul cel mai important al lui Constantin Dissescu era că „istoria intelectuală a omenirii ne dovedește că ori de câte ori au intrat calcule de retribuție în lucrări literare, totdeauna acest element comercial a fost cu atât mai dăunător calității produsului intelectual, cu cât a

¹⁴ *Ibidem*, p. 14–15, 58, 91.

¹⁵ Constantin G. Dissescu, *Drept constituțional*, ediția a III-a, București, Socec, 1915, p. 498–514.

predominat mai mult în mintea autorului”¹⁶. Contra-argumentele juridice ale lui Constantin Hamangiu erau, de asemenea, sprijinite de idei generoase cu privire la progresul întregii societăți: „cugetătorii, scriitorii, artiștii, invet<at>orii prin munca lor – geniul fără muncă rămâne steril – aduc servicii societății, îi dau impulsuinea fără de care nu se poate merge înainte”¹⁷.

Conform opiniei lui Constantin Hamangiu, „cesiunea” proprietății literare și artistice nu era altceva decât o convenție supusă prevederilor Codului Civil. Juristul invoca faptul că un autor poate ceda drepturile de publicare unui editor pentru o singură ediție, așa cum este cazul contractului cu Leon Alcalay¹⁸. De asemenea, cesionarii, respectiv librării-editori, puteau la rândul lor vinde drepturile cumpărate¹⁹. Acesta a fost chiar cazul librarului-editor Carol Müller, care, în 1898, i-a cedat lui Leon Alcalay majoritatea drepturilor de proprietate literară pe care le achiziționase pentru editura pe care o condusesese.

Se explică astfel clauzele privind onorariul și, respectiv, cea a cedării drepturilor de editare pentru o singură ediție. Tirajul era însemnat, dar nu atipic pentru epocă. Numeroase alte lucrări, mai ales literare, au apărut în ediții de 3.000–5.000 de exemplare. Ceea ce poate surprinde este onorariul, aparent redus față de volumul de muncă presupus de alcătuirea codurilor și, de asemenea, față de numărul de exemplare pe care și-l propunea librarul-editor. Leon Alcalay prelua însă cheltuielile de tipărire propriu-zisă, ceea ce presupunea o investiție importantă din partea sa.

Interesantă este și clauza semnării tuturor exemplarelor ce urmau a fi puse în vânzare de către autor. Aceasta era o măsură împotriva oricăror tiraje suplimentare, pe care librarul-editor le-ar fi scos pe piață fără știrea autorului. În studiul său din 1897, Constantin Hamangiu a reprodus și analizat, ca jurisprudență, speța dintre văduva lui Petre Ispirescu, Sevastița Ispirescu, și editorul H. Steinberg. Acesta încălcase termenii înțelegerii prin realizarea unui tiraj suplimentar, fiind obligat la plata unor despăgubiri bănești²⁰. Totuși, Constantin Hamangiu a renunțat la această clauză, din lipsă de timp. Cum colaborarea sa cu Leon Alcalay a continuat, probabil că înțelegerea dintre cei doi a fost întocmai respectată de către librarul-editor.

Preocupările pentru studiul dreptului proprietății intelectuale și experiența lui juridică explică modalitatea în care Constantin Hamangiu și-a negociat propriile contracte ca autor. Alcătuit în baza legii din 1862, contractul de editare dintre Constantin Hamangiu și Leon Alcalay a ținut cont de toate prevederile actului normativ privind proprietatea literară: din munca intelectuală decurgeau onorariul și dreptul autorului de a dispune de numărul de ediții, de asemenea și obligația librarului-editor de a nu recurge la tiraje piratate. Corect și limpede scris, textul redactat de Constantin Hamangiu și Leon Alcalay poate fi citit astăzi ca un model

¹⁶ *Ibidem*, p. 514.

¹⁷ Constantin Hamangiu, *Scriitori și artiști*, și urm., p. 99.

¹⁸ *Ibidem*, p. 172.

¹⁹ *Ibidem*, p. 178.

²⁰ *Ibidem*, p. 175–178.

de aplicare a Legii asupra presei din 1862 și, de asemenea, ca un exemplu al modalității în care funcționau, la sfârșitul secolului al XIX-lea, relațiile dintre autori și librării-editori din România.

CONSIDERATIONS ON A PUBLISHING CONTRACT
BETWEEN CONSTANTIN HAMANGIU AND LEON ALCALAY

Abstract

The aim of this contribution is to analyse the practice of a juridical theorist, namely Constantin Hamangiu (1869–1932). Well known for his efforts to collect, annotate and publish the Romanian codes of laws, Constantin Hamangiu also took a special interest in the issue of copyrights. His works included several writings on the issue of the interpretation and jurisprudence of the French inspired “Law on the Press” (1862, modified in 1866, 1874, 1884, 1885, and 1904). Since 1862, the rights of intellectual property were part of the Romanian legislation and Constantin Hamangiu constantly argued that they must be protected as any other type of property. In 1898, Constantin Hamangiu signed a publishing contract with Leon Alcalay, one of the most important Romanian booksellers and publishers at the turn of the century. The present contribution aims to compare the terms of the published contract with the juridical thought of Constantin Hamangiu.

Keywords: copyright law, juridical thought, legal codes, publishing houses, bookselling in 19th century Romania.

MILITARI FRANCEZI – CĂLĂTORI ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

RALUCA TOMI

(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

„Élevés à l'école française pour devenir d'autant plus nous-même, nous sentons le devoir de remercier nos maîtres et éducateurs par le don le plus beau que puisse faire une nation : des sources de nouvelle inspiration jaillissant des profondeurs même de son âme” – scria Nicolae Iorga, în lucrarea sa dedicată relațiilor româno-franceze¹.

Legăturilor româno-franceze din perioada primul război mondial li s-au închinat studii consistente, fiind analizate aspectele diplomatice, militare². În articolul de față ne propunem să reamintim publicului, din perspectiva relatărilor de călătorie, lucrările semnate de Paul Bléry, René Chambe, aviatori în cadrul Misiunii militare franceze conduse de generalul Henri Berthelot, și cea semnată de Septime Gorceix, simplu soldat, dar care va fi legat, ca și cei doi menționați înainte, de amiciții trainice încheiate în spațiul românesc. Biografia celor trei are câteva elemente comune: cunoașterea nemijlocită a realităților românești din anii 1916–1918 și activitatea memorialistică sau literară postbelică, inspirată din experiența trăită pe

¹ Nicolae Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918, p. 266.

² Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900–1916)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975; *Generalul Henri Berthelot, 80 de ani după Misiunea franceză în România*, București, 1996; Jean Nouzille, *Le général Berthelot et la Mission militaire française en Roumanie 1916–1918*, în George Cipăianu și Vasile Vesa, *La présence française en Roumanie pendant la Grande Guerre 1914–1918*, Cluj, 1997, p. 17–50; Jean Delmas, *L'aide militaire française à la Roumanie à l'épreuve des deux révolutions russes (1917)*, în Cipăianu și Vasile Vesa, *op. cit.*, p. 69–80; George Cipăianu, *Roumains et français sur le front de Roumanie (1917–1918)*, în George Cipăianu și Vasile Vesa, *op. cit.*, p. 81–104; Petre Otu, *Reorganizarea armatei române și Misiunea militară franceză*, în „Revista de Istorie Militară”, 1997, nr. 2, p. 20–27; Jean Noël Grandhomme, *Le général Berthelot – l'action de la France en Roumanie et la Russie méridionale (1916–1918): genèse, aspects diplomatiques; militaires et culturels avec leurs incidences; prolongements et perspectives*, Vincennes, 1999; Glenn E. Torrey, *Henri Mathias Berthelot, soldier of France, defender of Romania*, Iași, Center for Romanian Studies, 2001; Conte Charles Auguste Saint-Aulaire, *Confesiunile unui bătrân diplomat*, București, 2003; Constantin I. Stan, *Generalul Henri M. Berthelot și românii*, București, Editura Paideia, 2008; Hadrian G. Gorun, *Relațiile politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în primul război mondial*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009 etc.

frontul românesc. Lucrările lor se alătură astfel memoriilor generalilor Henri Berthelot³, Victor Pétain⁴, colonelului Emile Bujac⁵ sau Robert de Flers⁶.

Începutul de secol XX a arătat importanța militară a aviației. În timpul revoluției mexicane a fost folosit primul avion, pentru a observa mișcările adversarilor, iar primul bombardament de război a fost întreprins de armata italiană în 1912⁷. În cadrul Misiunii militare franceze se remarcă activitatea ofițerilor de aviație, care au avut un statut aparte. Dacă Henri Berthelot, împreună cu ofițerii din statul său major au avut, oficial, un rol consultativ, aviatorii francezi au avut și funcții de comandă. Comanda aeronauticii române a fost încredințată pe rând maiorului aviator Malherbe, înlocuit apoi, din cauza disensiunilor cu generalul Berthelot, cu locotenent-colonelul De Vergnette Delamotte.

Încă în iulie 1916, în condițiile în care România se pregătea să intre în război, au fost trimiși în misiune de observație, pentru a se interesa de starea aviației române, trei ofițeri: locotenent aviator Jules de Loreinthy-Tholozan, locotenent aviator René Chambe, precum și un sergent aviator, Gilbert Adam⁸. În rapoartele lor au sesizat starea precară a aviației române, care avusese câteva misiuni de recunoaștere în Bulgaria, în timpul războaielor balcanice⁹. Încă de la începutul ostilităților aviația română nu a putut împiedica bombardarea capitalei în august–septembrie 1916. În aceste condiții, Misiunea aviatică franceză va avea drept obiective reorganizarea materială, prin aducerea din Franța a unor aparate de zbor performante și a unui corp de mecanici; reorganizarea tactică, prin constituirea mai multor escadrile de recunoaștere și reglaj, de vânătoare și de bombardament; și pregătirea viitorilor piloți, prin cursuri ținute la școala de pilotaj de la Botoșani¹⁰.

Misiunea de aviație franceză a ajuns la Iași în 24 octombrie, fiind alcătuită inițial din 45 ofițeri, 45 subofițeri, 36 caporali, 162 lucrători. Ulterior numărul total al acestora a fost de 303 membri¹¹. În mai 1917 numărul escadrilelor era de 11¹²,

³ Henri Mathias Berthelot, *Memorii și corespondență*, București, Editura Militară, 2012.

⁴ Général Pétain, *Le drame roumain 1916–1918*, Paris, Payot, 1932.

⁵ Colonel Bujac, *Premières contributions à l'histoire de la Grande Guerre, La Roumanie*, I, Paris, 1916; idem, *Campagne de l'armée roumaine: 1916–1919*, Paris, Charles-Lavauzelle, 1933.

⁶ Robert de Flers, *Sur les chemin de la guerre (France-Roumanie-Russie)*, Paris, Pierre Lafitte, 1919.

⁷ Misiunea aeronautică în România în timpul primului război mondial 1916–1918, în *Generalul Henri Berthelot, 80 de ani după Misiunea franceză în România*, București, 1996, p. 40, 43.

⁸ Cezar Ardeleanu, *Activitatea Misiunii militare franceze de aviație în România în perioada 1916–1917*, în „Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, nr. 13/1980, p. 270–271.

⁹ *Ibidem*, p. 267.

¹⁰ Misiunea aeronautică în România în timpul primului război mondial 1916–1918, și urm., p. 45; despre componența Statului Major al Misiunii militare franceze vezi și Colonel Bujac, *Campagnes de l'armée roumaine: 1916–1919*, p. 223–224.

¹¹ Cezar Ardeleanu, *op. cit.*, p. 270–271.

¹² *Ibidem*, p. 274–275.

fiind împărțite în trei grupuri de aviație, fiecare dintre ele atașat unui corp de armată: armatele I și a II-a române și corpul de armată VI rus¹³.

Autorii și operele lor

Paul Bléry (1894–1944)¹⁴ este cunoscut în calitate de membru al celebrei escadrelor franceze numită a „berzelor”, dar și pentru activitatea sa literară. Pentru faptele sale din timpul primului război a fost recompensat cu mai multe distincții¹⁵, iar destinul său literar a fost marcat de experiențele personale din timpul războiului¹⁶.

Aventura sa, alături de o parte a piloților francezi care compuneau Misiunea militară franceză, începe în octombrie 1916. Din Brest, aviatorii francezi au călătorit pe mările nordului până la Arhanghelsk, au trecut prin Moscova, Kiev, iar în 6 noiembrie au ajuns la Iași. De aici, Bléry va fi mutat, în conformitate cu nevoile armatei române, la Bârlad, Brăila, Iași, Galați, Botoșani. A fost comandantul escadrei N. 10, care activa în grupul III de aviație, condus de căpitanul, apoi maiorul Nicolae Capșa, atașat corpului VI al armatei ruse, cu sediul la Bolgrad. În 1917 escadra comandată de Bléry a fost mutată la Botoșani, unde va colabora și cu armata a VIII-a rusă, aflată pe Prut, la Lipcani, cu armata a XVIII-a rusă, aflată la Suceava, iar mai apoi a fost atașat corpului de armată rus IX, care își avea sediul chiar în Botoșani. A avut mai multe misiuni de recunoaștere pe frontul din sudul Moldovei și mai apoi pe cel din Bucovina, a luptat efectiv cu aviația germană, fiind rănit în vara lui 1917. În martie 1918, căpitanul Bléry părăsește România, alături de Misiunea militară franceză. Se întoarce în patrie pe același drum, pe care venise, pentru că Imperiul austro-ungar a refuzat militarilor francezi traversarea teritoriului său. După Marele Război, Bléry și-a continuat cariera aviatică, stabilindu-se în localitatea Fréjus-Saint Raphael, activând în aviația maritimă.

René Chambe (1889–1983), de formație cavalerist, se înrolează voluntar în aviația de vânătoare în 1915, în celebra escadră MS 12. În România ajunge încă din iulie 1916, pentru a observa capacitatea de luptă a aviației. A luptat în septembrie, pentru a apăra capitala de aviația germană și ulterior a condus escadra N1, din cadrul corpului I de aviație, condus de maiorul Alexandru Sturdza, corp atașat

¹³ *Ibidem*, p. 275.

¹⁴ Anul de naștere și data morții pot fi găsiți în arhivele aeronauticii franceze: http://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/fr/arkotheque/client/mdh/recherche_transversale/bases_nominatives.php.

¹⁵ Cavaler al ordinului Steaua României, al ordinului Virtutea militară, al ordinului Stanislas, clasa a 2-a, al ordinului Sfântul Vladimir, a fost citat de două ori și rănit de trei. Conform mărturișirilor din carte, i s-a conferit și Legiunea de onoare.

¹⁶ Autor al lucrării: *En mission en Roumanie. Anecdotes de guerre et croquis de mœurs romano-russes*, Paris, Eugène Figuière, 1919, și al romanelor *Fiançailles de 1914*, Paris, L. Querelle, 1932; *Aviateurs!*, Paris, L. Querelle, 1933; *A 1800 tours*, Paris, 1929; *Sans escale*, Paris, L. Querelle, 1931 etc.

armatei a II-a române¹⁷. A cunoscut localitățile românești din apropierea Carpaților: Răcăciuni, Fundul Moldovei, Onești, Borzești, Târgu Ocna, Pufești, Adjud etc. În 1917 atacă singur două avioane inamice și este evacuat în Franța, din cauza rănilor. Revine pe front, în Franța, iar după război va avea diferite funcții în Statul Major al armatei franceze, fiind și primul director al Școlii de aviație. În timpul celui de-al doilea război mondial va lupta alături de corpul VII armată, condus de generalul Henri Giraud, ajutându-l pe acesta în timpul evadării din Germania. Va participa alături de trupele americane la campania din Italia și apoi la eliberarea Franței. După război se dedică scrisului, fiind autorul a 23 de cărți¹⁸, dintre care amintim: *Histoire de l'aviation*, *Sous le casque de cuir (spre amintire)*, *Route sans horizon*, ultimile două fiind inspirate din experiența sa pe frontul românesc.

Septime Gorceix (1890–1964), pasionat de istorie și geografie a studiat la Sorbona și la École Normale Supérieure, fiind înrolat în 1914. A căzut prizonier, reușind să evadeze de mai multe ori. A scris în publicația prizonierilor francezi din lagărul de la Würzburg, *L'Intermède*¹⁹. Ultima încercare de evadare a fost norocoasă. Gorceix, împreună cu un bun prieten, Lucien Rahir, s-au îndreptat spre est, din întâmplare: primul tren care a sosit în gara din Linz se îndrepta spre Viena, dar și pentru că citiseră în presă că exista în România o Misiune militară franceză. Peripețiile evadării sale sunt descrise într-o captivantă lucrare, prilej de a evoca lumea românească în ultimul an de război: ocupația militară germană din Oltenia și Muntenia, stările de spirit ale populației etc. Ajunși în Moldova, cei doi prieteni au reușit să se repatrieze. Gorceix a rămas fidel amicițiilor încheiate aici, editând împreună cu Nicolae Iorga *Antologie de la littérature roumaine dès origines au XX siècle*²⁰.

În analiza noastră vom folosi următoarele lucrări: Paul Bléry, *En mission en Roumanie, anecdotes de guerre et croquis de mœurs roumano-russes*, Paris, 1918; René Chambe, *Casca de zbor (spre amintire)*, traducerea în limba română din 1981 a romanului apărut în 1928, la Paris²¹; Septime Gorceix, *Évadé (des hautes de Meuse en Moldavie)*, apărută în 1930, la Paris.

Se impun câteva precizări. Lucrarea lui Paul Bléry este scrisă sub forma unui jurnal de front și apare imediat după sfârșitul conflictului, fiind prefătată de

¹⁷ Cezar Ardelenu, *op. cit.*, p. 275.

¹⁸ Multe dintre scrierile sale au fost recompensate cu premii literare de prestigiu.

¹⁹ Annemarie Laserra, Nicole Leclercq și Marc Quaghebeur, *Mémoires et antimémoires littéraires au XXème siècle. Première Guerre mondiale*. Premier volume, Bruxelles, 2008, p. 240.

²⁰ *Antologie de la littérature roumaine dès origines au XX siècle*, Paris, Delagrave, 1920. A scris în publicațiile timpului și este autorul a mai multor lucrări: *Miroir de la France. Géographie littéraire des grandes régions françaises*, 1923; *Petit voyage sentimental en Rhénanie et Bavière*, 1937; *Bonneval Pacha, pacha à trois queues*, 1953.

²¹ De menționat că lucrarea sa, *Route sans horizon. Les eaux sanglants du beau Danube bleu*, apărută în 1928 și reeditată în 1981, nu am putut-o găsi. Singurul exemplar se află la Biblioteca Națională a României, dar cota respectivă nu este încă accesibilă.

generalul Dumitru Iliescu²². Cea a lui Gorceix este o lucrare memorialistică, iar cea semnată de René Chambe este o scriere de ficțiune, dar cu multe accente autobiografice, iar descrierile de peisaj, de populație, de obiceiuri, evocarea stărilor de spirit, evenimentele militare și politice desprinse din realitate, personajele, care pot fi ușor identificate, toate acestea ne pot îndreptăți să o utilizăm drept izvor în analiza noastră. Mai ales că subtitlul (*spre amintire*) apare chiar în ediția franceză scris în română, iar dedicația cărții este: „Sufletului românesc eroic, viteaz și liber, în amintirea zilelor de neuitat când s-a pecetluit pentru totdeauna frăția noastră de arme”²³.

Vom prezenta lucrările, prin prisma unor relatări de călătorie, desprinzând următoarele paliere: caracterul latin al poporului român, elemente ale civilizației române din spațiul urban și rural, stări de spirit din timpul războiului, conlucrarea dintre aliați, imaginea armatei ruse și destrămarea ei în timpul evenimentelor revoluționare din toamna lui 1917.

Latinitatea orientală

Bléry este plăcut impresionat de peisajul și mai ales de ospitalitatea românilor, pe care îi consideră de la început frații săi latini. „Am călcat pământul României și în curând totul este mai bine. Piepturile noastre se umflă de un aer mai pur, viața este mai frumoasă, veselia inundă fiecare lucru, fiecare fir de iarbă, o fericită dulceață plutește în jurul nostru și pătrunde pe pământul românesc... Ne

²² Exemplarul de la Biblioteca Academiei, Secția manuscrise – carte rară, are următoarea dedicație „À monsieur le Ministre Antonesco, hommage respectueux, reconnaissant et dévoué d'un français qui aime la Roumanie, qui l'aime d'un amour profondément sincère et que partage tous les français qui ont l'honneur de combattre aux coté de leurs frères latins”.

²³ Pentru înțelegerea expunerii prezentăm pe scurt subiectul romanului: În iarna anului 1917, escadra condusă de căpitanul Survian era compusă din încă doi ofițeri francezi, un englez, care sosise pe neașteptate cu avionul de la Salonica, ruși și doi români. Dintre aceștia îl remarcăm pe Pola Vacci, în realitate aviatorul român Poly Vacas, participant și la campania din Bulgaria, în 1913. În atmosfera apăsătoare a iernii geroase din Moldova, în condițiile retragerii armatei române, a degingoladei din armata rusă, a disperării poporului român aflat pradă foametei și epidemiilor, sosea în mijlocul aviatorilor Florica Romanescu, o foarte frumoasă și curajoasă femeie, trimisă de comandantul corpului I de aviație cu misiunea de a răzbuna trădarea colonelului Struțu (Alexandru Sturdza). Prezența tinerei aduce prospețime și poezie în inimile curajoșilor aviatori, declanșând drame sentimentale. Tânăra eșuează în tentativa sa, este luată prizonieră și suportă umilințe de neimaginat. După război, căpitanul Survian se reîntâlnește cu Florica Romanescu, al cărei scop era de a răzbuna ororile săvârșite în timpul războiului de ofițerii germani, care au ținut-o prizonieră și de cei din armata austro-ungară, care îi omorâseră familia. Romanul este captivant și emoționant pentru cititorul român, care recunoaște și vibrează la tragediile dramaticilor ani ai primului război mondial. Pe drept cuvânt, autorul prefeței din 1928 scria: „cartea de față place fără rezerve. Pe lângă farmec nepieritor, cuvânt înflăcărat, gândire inteligentă, inimă generoasă, se adaugă tot ce atrage pe cititor: călătorii, întreceri eroice, imaginea amestecului de caractere și limbaj, preocuparea pentru gravele probleme internaționale, siguranța sugestivă a scriitorului ancorat în experiență, care a văzut, a trăit, a suferit și uneori s-a delectat cu cele suferite”. Acțiunea palpitantă a cărții a inspirat și cinematografia. În 1931 a fost realizat filmul, cu același titlu, inspirat din carte.

simțim atât de bine, ei sunt atât de simpli, atât de asemănători nouă, încât pare că ne întâlnim cu vechi cunoștințe, vechi prieteni reîntâlniți după o călătorie îndelungată”. Este încântat că a părăsit cenușiiul peisaj al Rusiei și a descoperit o lume atât de asemănătoare cu cea de acasă: „totul ne duce cu gândul la Franța, care a apărut magic odată cu trecerea frontierei, a barierei”²⁴. Sentimentul de binevenit, statutul aparte al membrilor Misiunii militare franceze, care întrupau speranțele românilor într-un ajutor providențial este prezent pe întreg parcursul scrierii: „Sosirea noastră a ridicat moralul fiecăruia; în ochii tuturor noi suntem salvatorii, sosiți providențial din Franța, din acel spațiu îndepărtat, de unde știința războiului și temeritatea aplicării sale au înfrânt trupele germane mai numeroase și mult îndelung pregătite”²⁵. Același sentiment l-au avut și Gorceix împreună cu prietenul său. În Cloșani, au găsit adăpost în casa unui țăran, al cărui frate își făcuse studiile de inginerie la Lyon²⁶; în Baia de Aramă au fost găzduiți de două doamne cunoscătoare ale limbii franceze²⁷; în Cătunele, copii i-au îndrumat spre învățătorul satului și fratele său, care le-au întocmit acte false și i-au ajutat să plece cu trenul spre București²⁸. În localitățile din Mehedinți, când rosteau cuvântul „francezi”, evadații erau găzduiți, ascunși, protejați de țăranii români.

Din noiembrie 1916 până în ianuarie 1917, Bléry a poposit în Iași, Bârlad, Brăila. Primele descrieri ale orașelor sunt cele ale unui scriitor, martor uimit al unei civilizații latine atât de diferite de ceea ce cunoscuse până atunci. Este plăcut impresionat că limba franceză este cunoscută de majoritatea celor cu care intră în contact: „Toți românii vorbesc remarcabil de bine limba noastră. Este un lucru mai puțin cunoscut în Franța și este unul dintre motivele pentru care prietenia dintre români și cei francezi se leagă rapid”²⁹. Admiră limba română, pe care o descrie ca fiind sensibilă, emoționantă, ca sufletul acelora care o vorbesc: „Nuanțele sale sunt vii și plăcute, precum cele ale naturii țării și al cerului, și fără îndoială că generează o poezie, pe care poeții muți și uimiți nu o pot reda încă pe acordurile lirei lor, dar pe care o simt tresărind în ei înșiși”³⁰.

Spațiul urban și rural românesc

Aviator, Bléry cunoaște mai bine mediul urban, aerodromurile aflându-se în apropierea orașelor. Nu descrie spațiul rural, pe care îl percepe numai cu ocazia misiunilor de recunoaștere.

²⁴ Paul Bléry, *op. cit.*, p. 36.

²⁵ *Ibidem*, p. 44.

²⁶ Septime Gorceix, *Évadé (des hautes de Meuse en Moldavie)*, Paris, Payot, 1930, p. 202.

²⁷ *Ibidem*, p. 205.

²⁸ *Ibidem*, p. 210.

²⁹ Paul Bléry, *op. cit.*, p. 38.

³⁰ *Ibidem*, p. 49.

Remarcă societatea pestriță a orașelor, a căror populație s-a mărit considerabil datorită refugiaților din sudul amenințat de ocupația germană, de asemenea prin numărul mare al soldaților ruși. Străzile din Iași erau pline de căruțe, cai, porci negri, animale care împărțeau carosabilul cu mașinile ofițerilor ruși, care traversau în viteză și speriau trecătorii. „Când străzile din Iași nu sunt înțesate de defilarea trupelor rusești, sunt ocupate de căruțele cu boi ale țăranilor, ceea ce împiedică traversarea lor. În oraș se plimbă nestingheriți mânji împreună cu mamele lor. Mânji sunt deseori capricioși și curioși; curiozitatea este apanajul tinereții. Se opresc în fața unui magazin și privesc, în timp ce mama lor trage trăsura. Tânărul mânz, speriat de abandonul mamei sale, ca un copil pierdut în jungla orașului, începe să necheze și merge cu capul plecat printre mașini și pe trotuare, pentru a-și ajunge mama. De multe ori intră în coliziune cu un trecător neatenț, dar aceste lucruri sunt atât de obișnuite, încât publicul nepăsător nici măcar nu mai surâde. Străzile din Iași sunt traversate de porci negri, un fel de specie de mistreți domestici, care scapă din curțile caselor vecine. Aceste minunate animale sunt înzestrate cu o încăpățănare onorantă, atunci când sapă cu răturile lor, pe marea arteră a Iașului, câte un șanț, câte o mică crăpătură aflată pe netedul macadam”³¹.

Observă rolul cofetăriilor, patiseriilor, restaurantelor în menținerea unei atmosfere de normalitate, într-o lume aflată în pragul dezastrului. Acestea erau totodată și locurile unde puteau fi analizate relațiile dintre ofițerii români, ruși, francezi sau stările de spirit ale refugiaților din păturile bogate. Dacă în Iași locul de întâlnire al înaltei societăți era cofetăria Tufli, în Brăila rămăseseră numai două restaurante, cel francez și *Monopol*. Cofetăria ieșeană era considerată unul dintre sectoarele Bucureștiului, deoarece aici puteai găsi mulți refugiați din capitală, volubili, lăudăroși, bogați, care în timp ce se delectau cu prăjituri sau cafele „vă strecoară în timpul conversației, între alte detalii, că este foarte bogat, că s-a căsătorit cu amanta sa, iar casa sa este una dintre cele mai frumoase din București, situată între ambasada Berlinului și cea a Franței”³². În Brăila, restaurantul *Monopol* era frecventat de clasa mijlocie, iar cel francez, de protipendadă. Aici a găsit refugiați din Craiova și Constanța, mulți generali ruși sau figuri celebre ale Bucureștiului monden, ca Mița biciclista. Ultima era înconjurată de respectul și curiozitatea tuturor, lucru de care în Franța se bucurau savanții sau marii industriași³³.

Un alt loc al socializării era strada mare, „promenada”, unde în fiecare după-amiază, de la orele 16 la 19,30, puteai întâlni toată lumea bună a orașului. Remarcabilă este descrierea promenadei din Brăila, unde, cu subtilitatea farmecului francez, Bléry sesiza frumusețea doamnelor, atitudinea îndrăzneță a elevelor,

³¹ *Ibidem*, p. 42–43.

³² *Ibidem*, p. 40.

³³ *Ibidem*, p. 76.

prezența curtezanelor, lipsa de feminitate a membrilor Crucii roșii ruse, ocheadele furișe, care făceau din flirt un ritual acceptat cu bunăvoință de „oamenii de lume”³⁴. Erau ultimele sclipiri ale unei lumi, care va dispărea în câteva săptămâni, odată cu ocuparea orașului de armata germană. Cinematografele erau alt cadru de socializare. În Brăila erau două: *Carpați* și *Ugolini*. În primul cânta o orchestră de țigani. În ambele cinematografe erau prezentate documentare despre curajul armatei franceze, fapt remarcat cu satisfacție de către Bléry, care sublinia rolul propagandistic al noii arte³⁵.

Căpitanul francez a fost găzduit la Iași într-un hotel, remarcând lipsa de curățenie, iar la Bârlad și Brăila, în casele unor particulari, pe care le descrie în amănunt. A fost plăcut impresionat de casele înconjurate de grădini din Bârlad, pe care îl compară cu Herculani și Pompei³⁶. Interiorul acestora i-a părut însă încărcat și lipsit de gust. Pereții erau acoperiți cu tapiserii, după moda turcească, care alternau cu tablouri și cărți poștale din întreaga Europă, ultimele, demonstrând apetitul proprietarilor pentru călătorii. Camerele erau înșesate de mobile masive, cu bibelouri, printre care trona la loc de cinste bustul lui Napoleon I, simbolul geniului francez. A fost impresionat de bogata literatură franceză adăpostită de biblioteca gazdei sale, dar mai ales de sobă, „o mobilă națională”. În percepția sa aceasta era simbolul căminului românesc, dar și al obiceiurilor orientale. Căldura moleșitoare pe care o degaja îl transporta într-un univers al reveriilor, care se insinua treptat, dându-i o senzație de bucurie, de împlinire³⁷. La Bârlad a fost invitat de gazdele sale să participe la „zilele de primire”, prilej de a sesiza snobismul lor, care disprețuiau numele românești. A fost servit cu dulceață, apă și cafea, fiind primit într-un salon cu picturi și divane turcești, un fel de „moschee intimă”³⁸. La Brăila a fost încartiruit în casa unui neamț, care fugise. Probabil etnia fostului proprietar îl determina să descrie locuința în termeni ironici. Remarca multitudinea mobilelor, masivitatea, lipsa de gust și descria cu umor o ușă de sticlă, pictată neobișnuit, în culori stridente³⁹.

Tot la Brăila asistă la o înmormântare de rit ortodox. Descrie în amănunt componența alaiului mortuar, purtătorii de icoane, de cruce, carul mortuar, ceremonia desfășurată în biserica greacă din piața Arhangheli⁴⁰. Este șocat de lipsa de discreție a familiei, care a permis expunerea tinerei moarte, de bocetele celor prezenți, de lipsa de religiozitate a celor din biserică, ce nu erau atenți la slujbă. Însă, adaugă tolerant: „eu văd cu ochi de occidental”⁴¹.

³⁴ *Ibidem*, p. 67.

³⁵ *Ibidem*, p. 81–82.

³⁶ *Ibidem*, p. 56.

³⁷ *Ibidem*, p. 51–52.

³⁸ *Ibidem*, p. 54–55.

³⁹ *Ibidem*, p. 70.

⁴⁰ Astăzi piața Traian, unde se află biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”.

⁴¹ Paul Bléry, *op. cit.*, p. 91–92.

Este uimit de discrepanța mare dintre bogați și săraci, realitate remarcată încă din timpul voiajului din Rusia, când a profetizat izbucnirea unor mari mișcări sociale: „revoluția este iminentă. Ea va fi brutală și va izbucni în curând”⁴². Aceeași discrepanță o sesiza și în societatea română. Cu ocazia unei traversări cu vaporul din Brăila la Galați, făcea următoarele reflecții: „aspectul interior al vaporului este plin de contraste. De o parte, lungiți în șezlonguri, fumând indolent, mestecând dulciuri și învârtind cu paiul siropul de la fundul paharelor, o lume elegantă ce stă picior peste picior, vorbește încet și își privește vecinii cu o curiozitate ostilă, specifică atmosferei unui salon. Acești oameni sunt plinuți, cu fețele rotunde. Ei au un aer leneș și insolența bogăției, care le asigură un trai tihnit. Fețele lor sunt bronzate. De altă parte, săracii... țărani evacuați din Oltenia, ce ascund cu teamă o saltea de paie, o plapumă, câteva obiecte împovărate de menaj, a căror utilitate nu este vizibilă, dar care au fost salvate de la dezastrul caselor invadate de dușmani. Se agață de aceste obiecte cu mâinile crispate, ca ultima salvare, singura amintire a căminului pierdut și singura imagine palpabilă a zeilor Lari fugiți. Aceștia nu știu ce acoperiș vor avea la noapte deasupra capului și ce vor mânca”⁴³.

Retragerea din decembrie 1916 a transformat orașele din Moldova în adevărate aziluri de răniți și refugiați. Pe Bléry îl surprinde dezastrul retragerii în Brăila. Orașul altădată plin de lume devine trist, tragediile războiului se simt zilnic. Tramvaiul, bacurile, restaurantele sunt transformate în spitale, unde, aruncați pe jos, fără asistență medicală, își așteaptă sfârșitul, răniții⁴⁴. Zilnic apar noi neajunsuri, lipsa hranei, a apei curente, la care se adaugă anunțul final „trupele noastre s-au retras”⁴⁵. Acesta este titlul unui subcapitol, ceea ce mărturisește că autorul a început să cunoască limba română. În acele zile Bléry efectuează zboruri de recunoaștere și este martorul dezastrului: incendierea puțurilor de petrol de pe Valea Prahovei, retragerea dezordonată a trupelor. Participă la primele dueluri aeriene cu avioanele germane, care au atacat Brăila. Primind ordin de retragere, escadrila lui Bléry trece prin Tecuci, Bârlad și ajunge la începutul lui 1917, la Iași.

Noua capitală a României arăta apocaliptic: foamete, frig cumplit, epidemie de tifos, de holeră, de variolă. Se adăuga suprapopularea, casele erau înțesate de refugiați, membrii Misiunii, fiind cazați în hotelurile din Iași, unde dormeau mai mulți în cameră, norocoșii în paturi, ultimii sosiți, pe covoare⁴⁶. A rămas impresionat de mizeria spitalelor, de spaima și neputința oamenilor, care încercau să-și salveze rudele bolnave, de multe ori fiind confundat, din cauza șepcii roșii, cu personalul

⁴² *Ibidem*, p. 28.

⁴³ *Ibidem*, p. 79–80.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 90.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 88.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 107.

medical. Disperarea l-a cuprins și pe căpitan, care scria: „sunt aruncat într-o furtună infernală... nu pot să mă apăr, nu pot să lupt împotriva pericolului care este peste tot, mă înconjoară”⁴⁷.

Lupta împotriva inamicului a fost salvatoare pentru starea sa de spirit. A fost însărcinat să constituie o nouă escadrilă la Galați, împreună cu adjunctul său, Vasile Craiu. Singura oază de liniște a fost timpul petrecut în casa de convalescență pentru ofițerii francezi, „Regina Maria”, din Piatra Neamț, oraș impresionant prin peisajul său maiestuos⁴⁸. Ultimele misiuni pe frontul românesc le are în contextul retragerii escadrilei, la Botoșani, în august 1917. Orașul avea case elegante, înconjurate de grădini, avea mai multe cinematografe, locuitorii erau ospitalieri, iar condițiile vitrege nu i-au împiedicat pe membrii escadre sale să-și câștige o binemeritată faimă de *bons vivants*⁴⁹.

În trecerea lor rapidă prin orașele românești, Gorceix și prietenul său Rahir au văzut Timișoara, despre care primul scria că are un aer oriental, casele fiind joase și înconjurate de grădini⁵⁰. Amănunte interesante sunt date în legătură cu Bucureștiul aflat sub ocupație militară germană. Abia sosiți, s-au plimbat pe Calea Victoriei, o stradă superbă cu magazine de lux și restaurante, care era însă plină de inscripții în limba germană, ce limitau accesul în anumite zone. S-au odihnit pe o bancă în Cișmigiu și au observat mulțimea florilor, grația și farmecul femeilor, dar și lipsa de respect și brutalitatea trupelor de ocupație⁵¹. Au găsit însă sprijin și găzduire la familia Biraescu, au stat ascunși fie pe strada Francmasoni⁵², fie la un transilvănean, Ilie Sora⁵³.

La rândul său, René Chambe, în romanul amintit, evoca lumea satului românesc. În Răcăciuni a văzut casele țărănești joase, acoperite cu paie, pe prispele cărora stăteau bătrânele cu fețele „zbârcite, pergamentoase tăbăcite de munca istovitoare a unei vieți întregi”. Remarca totuși aspectul vesel al caselor zugrăvite în culori vii, împodobite cu brăuri bogat ornamentate, în care cei avuți încrustează și bucățele de sticlă, „căci în pofida necazurilor, firea țăranului român este în străfunduri voioasă și primitoare”⁵⁴. În acest sens descria și o horă la Onești. Muzica, domoală la început, devenea pasională și sălbatecă: „băieții și fetele se prind de mână și deschid o roată în mijlocul mulțimii. Iar roata omenească începe să se învâртеască, se rotește înflăcărat, pătimaș, din ce în ce mai repede, printre strigături și hohote de râs”. Însă Chambe sesiza și umbra șerbiei seculare, care a lăsat pe

⁴⁷ *Ibidem*, p. 110.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 131–132.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 139–140.

⁵⁰ Septime Gorceix, *op. cit.*, p. 185.

⁵¹ *Ibidem*, p. 218.

⁵² Actuala stradă Mircea Vulcănescu.

⁵³ Septime Gorceix, *op. cit.*, p. 219.

⁵⁴ René Chambe, *Casca de zbor (spre amintire)*, București, Editura Militară, 1980, p. 43.

fețele țăranilor români „un fel de mahnire ce vine din moși, strămoși”⁵⁵. Misiunile de recunoaștere din Moldova i-au permis să observe și existența satelor de ungureni, iar portului țăranilor români l-a surprins prin simplitatea și vechimea sa: „când i-am văzut așa mi-a răsărit în minte imaginea păstorilor lui Vergiliu. Ca și când o vrăjitorie ar fi oprit în loc timpul pe meleagurile acestea”.

Itinerarul parcurs de evadații Septime Gorceix și Lucien Rahir le-a permis să cunoască atât orașele, dar mai ales satele din partea ocupată a României⁵⁶. Porțiunea dintre Caransebeș și Strehaia au parcurs-o pe jos și au cunoscut suferința celor umili și mulți, în vreme de ocupație militară. Gorceix descrie casele umile, unde au fost adăpostiți cu ospitalitate de țărani, care îi îmbiau cu mămăligă, lapte, dar și cu faimoasa țuică: „masa era bogată, pâine, lactate, pui în sos. Paharul nostru nu rămânea niciodată gol, dar noi îl ridicam cu prudență, pentru că băutura, pe care o crezusem a fi apă, este o țuică de prune, foarte tare”⁵⁷. Au sesizat portul țărănesc, cămeșile lungi și înflorate, brăurile late ale bărbaților, frumusețea femeilor, comparate cu zâne ale munților⁵⁸.

*Stări de spirit în rândul armatei române*⁵⁹

Era România pregătită să intre în război? Bléry face câteva observații de-a lungul lucrării sale. A remarcat lipsa materialelor de război, improvizația fiind singura soluție de rezolvare a problemelor tehnice, absența infrastructurii, a mijloacelor de transport, lipsa de experiență a militarilor români⁶⁰. „România a intrat în război cu demnitate”, dar „fără drumuri, fără comunicații, cu o cale ferată pe un singur sens, cu legături dificile cu Franța, aflată prea departe, singura care-i poate trimite tunuri și obuze, fără o uzină de război, fără o uzină care poate furniza orice material de război, <numai cu> ajutorul Rusiei, care se mișcă exasperant de încet... o frontieră sinuoasă, o țară amenințată din toate părțile”⁶¹, iată imaginea României, pe care o zugrăvește Paul Bléry. La aceasta se adăuga aprovizionarea lentă cu material de război pe teritoriul Rusiei, lipsită la rândul ei de căi de comunicație, aflată în pragul unor devastatoare dezordini sociale. Cei care sunt

⁵⁵ *Ibidem*, p. 117–118.

⁵⁶ Cei doi au evadat din lagărul austriac de prizonieri din Grieskirehau. Au urmat următorul itinerar: Linz, Viena, Budapesta, Timișoara, Caransebeș, de aici pe jos, traversând Carpații au ajuns la Strehaia și au luat trenul spre București. După câteva zile petrecute în capitala României au plecat cu trenul spre Buzău; de aici au mers pe jos, până la Tifești, unde au întâlnit trupe românești. Au luat trenul și au ajuns în Iași în iunie 1918.

⁵⁷ Septime Gorceix. *op. cit.*, p. 199, 203.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 203.

⁵⁹ Stările de spirit din timpul ocupației germane sunt surprinse în recenta lucrare a istoricului Radu Tudorancea, *Frontul de acasă. Propagandă, atitudini și curente de opinie în România primului război mondial*, Cluj-Napoca, Eikon, 2015.

⁶⁰ Paul Bléry, *op. cit.*, p. 44.

⁶¹ *Ibidem*, p. 60

vinovați de această situație sunt, în opinia sa, germanofiliile din România, care au blocat pregătirea țării pentru război. Un tablou pitoresc este aceal în care descrie metoda găsită pentru a degaja aerodromul din Galați, invadat zilnic de turmele de animale domestice: „Am ajuns, fără îndoială, la măsuri excepționale. Camioneta, cu puști pe margini, a înaintat ca un vehicul blindat în mijlocul oilor și vițelilor; într-un derapaj impresionant au fost declanșate focuri de armă și dintr-o dată a fost simplificată și problema aprovizionării”⁶².

Însă soldații români sunt entuziaști, patrioți, disciplinați, isteți, ușor adaptabili, aceștia fiind adevărații salvatori ai României. Nu de puține ori Bléry este impresionat de rapiditatea țăranilor simpli de a învăța noțiunile de bază ale aviației. „Soldatul român nu se plânge niciodată. Este prost hrănit, prost îmbrăcat, nimeni nu se ocupă de el, din cauza nenorocirilor rapide provocate de război, și totuși niciodată nimeni nu l-a văzut plângându-se de soarta lui sau reclamând o îmbunătățire a ei. Are o sobrietate unică în lume. Are toate virtuțile, o filozofie sănătoasă a țăranilor onești și curajoși... care compun aproape întreaga armată. Este unul dintre primii soldați ai lumii și îl putem transforma într-unul inimitabil”⁶³. Contrastul dintre starea materială a armatei române și entuziasmul soldaților simpli este descris și de Chambe: „Soldații în zdrențe au o nespasă măreție... Ce chipuri brăzdate de mizerie, de suferințe, de lipsuri, tăbăcite de ger, de necazuri, chipuri brăzdate de degetele de fier ale foamei... Nici o dojană în ochi, nicio scânteie amară, ci doar flacăra vie, de slavă, de credință și iubire de țară”⁶⁴. La rândul său, Bléry își exprima sentimentele de simpatie pentru viitorii piloți, școliți la Botoșani de către profesori francezi și români, în subcapitolul dedicat jurământului tinerilor aviatori. Jurământul s-a desfășurat pe fundalul unui duel aviatic între un avion german și unul francez, iar defilarea piloților, unii dintre ei foști dezertori din armata austro-ungară din Transilvania, a fost emoționantă: „transilvănenii, munteni din teritoriul austriac, de origine română, au dezertat în masă, pentru a se înrola în rândurile armatei române. Sunt soldați excelenți, solizi, care au deja experiența războiului”⁶⁵.

Un element comun celor doi aviatori francezi este descrierea cooperării, în cadrul escadrilelor, a ofițerilor și soldaților de diferite naționalități. Escadra lui Chambe era alcătuită de trei aviatori francezi, un englez, ruși și doi români, iar cea a lui Bléry, la Galați, din o sută de soldați români, opt mecanici francezi și câțiva soldați ruși specializați în comunicații. Ajuns în Botoșani, căpitanul francez a surprins uimirea locuitorilor față de buna înțelegere care domnea între membrii escadrei: francezi, români, ruși⁶⁶. Amândoi aviatorii francezi au observat legătura

⁶² *Ibidem*, p. 121.

⁶³ *Ibidem*, p. 88.

⁶⁴ René Chambe, *op. cit.*, p. 92.

⁶⁵ Paul Bléry, *op. cit.*, p. 146.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 139.

specială dintre români și francezi. Chambe descria emoția puternică la auzul mobilizatoarei *Marseilleze*, în seara de 4 august 1916, când declarația de război a României l-a surprins pe terasa unui restaurant din București. Soldații români, care îl însoțeau, și-au manifestat bucuria la auzul cunoscutului imn: „Auzind în seara asta «Marseilleza» simt cum mi s-au sfărâmat cătușele de la mâini”⁶⁷.

Relațiile dintre aliați. Imaginea armatei ruse

Descrierea armatei ruse nu este uniformă de-a lungul scrierii lui Bléry. Primul contact este rece, neprietenos. Remarcă de la început răceala populației față de aliații de la răsărit, care nu sunt priviți cu simpatie când defilează pe străzile lașilor⁶⁸. O descriere edificatoare este cea a ofițerilor ruși aflați într-un restaurant din Brăila. Stăteau izolați de ceilalți ofițeri, aroganți, înzorzonați cu decorații, cu pinteni, cu săbii lungi și cu bice, simbolurile barbariei⁶⁹. Se subliniază apetitul acestora pentru băutură. Pe mese au mereu sticle de vin de forme diferite, care îi amintesc de turlele bisericilor din Moscova, privite de pe Kremlin. Cunoaștea noua legislație introdusă de împărat, care împiedica producerea și comercializarea alcoolului pe teritoriul Rusiei, fapt ce explica extazul ofițerilor ruși în fața vinurilor din Moldova. Aceștia erau mari amatori de jocuri de cărți, fiind înconjurați de surorile de la Crucea roșie, pe care căpitanul francez le numește fără înconjur, „haremul armatei ruse”. Este necruțător cu lipsa de inițiativă a armatei ruse, care a lăsat fără sprijin trupele române în vara lui 1916⁷⁰.

Atitudinea sa față de ofițerii ruși se schimbă în momentul în care izbucnesc disensiunile între ofițerii rămași fideli împăratului Nicolae al II-lea și cei care au pactizat cu bolșevicii. Ultimii sunt ironizați, se fac glume și farse pe seama lipsei de educație a soldaților deveniți pe neașteptate ofițeri superiori. Astfel, un medic francez din Dorohoi s-a travestit în soldat bolșevic și a îngrozit asistența elegantă cu manierele sale. Începând cu primăvara lui 1917, când soldații au început să sărbătorească 1 mai⁷¹, cu steaguri roșii, strigând libertate, cuvânt ce avea pentru ei „grandoarea mistică a unui cuvânt sacru”, atitudinea lui Bléry se schimbă treptat. Aproba declanșarea revoluției, venea dintr-un stat republican, dar nu înțelegea lipsa de disciplină, de profesionalism a Armatei Roșii, frenezia cu care își decima floarea ofițerimii. Povestește despărțirea de generalul Elcianinov, comandantul unei divizii din Armata a VI-a rusă, brav soldat care, după 25 de luni petrecute la conducerea diviziei sale, era în pericol de a fi arestat⁷². Aflat la Botoșani, începând cu august

⁶⁷ René Chambe, *op. cit.*, p. 94.

⁶⁸ Paul Bléry, *op. cit.*, p. 42.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 73.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 77.

⁷¹ *Ibidem*, p. 124.

⁷² *Ibidem*, p. 127.

1917, a fost implicat în două operațiuni de salvare a unor ofițeri ruși, care de teama propriilor soldați, s-au refugiat în mijlocul escadrei conduse de Bléry. Este cazul căpitanului Orlov, care a fost ascuns în popota escadrilei condusă de Bléry, și cel al locotenent-colonelului Gartmann. Ultimul, originar din Siberia, se dovedea a fi un încântător povestitor. Cuprins de dorul meleagurilor natale, le descria viața aspră din Siberia, generozitatea locuitorilor, care lăsau în fiecare noapte provizii la ferestre, pentru evadații din lagăre⁷³. Din nefericire, după ce reușise să scape de bolșevici, Gartmann a fost găsit spânzurat.

Resentimentele lui Bléry față de bolșevici sunt vizibile mai ales după ce a fost amenințat direct cu moartea de către comitetul bolșevic din Botoșani și a fost nevoit să se baricadeze împreună cu ceilalți colegi ai săi în popota devenită celebră în oraș, numită *Bambu*⁷⁴. Degringolada din armata rusă este sugestiv redată de Bléry: „Luați un ucrainean, un polonez, un musulman, un cazac de pe Don, un cazac al lui Kaledin, un civil rebel din Basarabia, un bolșevic, puneți-i pe toți într-o sticlă, adăugați o cană de alcool și amestecați cu putere un timp îndelungat, iar la final veți avea o mică idee de ceea ce înseamnă Sfânta Rusie”⁷⁵. La rândul său și Chambe își manifestă rezerva față de ofițerii ruși. Personajul său, Simionov, este caracterizat prin viclenie: „Fluierând melodii din țara lui, îl afli unde nici nu te aștepti. Nu intră pe ușă, răsare. Nu iese: se risipește ca fumul. Are ceva viclean, gata să sară. Nu merge, alunecă. Nu privește, stă la pândă. Ca o felină”⁷⁶. Este un om care nu-și poate stăpâni pasiunile, capabil de crimă și trădare, pentru a-și satisface orgoliul.

Sfârșitul misiunilor – începutul amicițiilor literare

De la semnarea armistițiului româno-german și până la părăsirea Moldovei⁷⁷, Bléry a executat misiuni de recunoaștere până la Nipru, pentru a observa mișcările bolșevicilor. Relatează în lucrarea sa și opiniile colonelului Rakikin, adjunctul șefului Statului Major al armatei ruse, care a participat la semnarea armistițiului de la Focșani, și care i-a relatat despre animozitățile sesizate între germani, bulgari, turci și austrieci⁷⁸. Membrii escadrilei sale priveau neputincioși la destrămarea armatei imperiale ruse, la vinderea de către bolșevici a munițiilor și materialelor de război către armatele germane și austriece⁷⁹. A încercat, împreună cu doi ofițeri francezi, să organizeze grupurile răzlețite ale fostei armate ruse. Descrie astfel episodul

⁷³ *Ibidem*, p. 176.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 170.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 190.

⁷⁶ René Chambe, *op. cit.*, p. 97.

⁷⁷ Din noiembrie 1917 până în martie 1918.

⁷⁸ Paul Bléry, *op. cit.*, p. 161–162.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 183.

în care s-a încercat reorganizarea diviziei musulmane, cu sediul la Bucecea, în scopul unei eventuale rezistențe. Eforturile au fost zadarnice, însuși comandantul acesteia fiind un general „bătrân, amorf, idiotizat de alcool, care nu își văzuse niciodată divizia”⁸⁰. Dacă rușii erau în degringoladă, nici austriecii nu străluceau prin ardoare războinică și organizare. În fața diviziei musulmane se afla o divizie formată din răniții de război, cu vederea afectată de gaze⁸¹.

Paul Bléry a părăsit Botoșani împreună cu Misiunea militară franceză, la 8 martie 1918. Au plecat înconjuțați de admirația românilor, care au organizat manifestații emoționante: arcuri de triumf, fanfare, discursuri despre frăția româno-franceză. În fața prietenilor români, Bléry a rostit, în numele tuturor francezilor care au luptat în escadrila sa: „Misiunea militară franceză părăsește România, pentru a se reîntoarce în Franța și a continua lupta cu inamicul comun. Țara voastră nefericită, trădată de ruși, amenințată din toate părțile a fost obligată să facă pace... Franța vă va respecta, mă pun chezaș, vă va plânge și va ști să vă răzbune, prin victoria finală”⁸². Cu certitudine, Bléry a păstrat legăturile cu lumea românească, mărturie în acest sens fiind scrisoarea trimisă Elenei Văcărescu în 10 februarie 1933: „À mademoiselle Hélène Vacaresco, qui symbolise pour moi l'union de la Roumanie et de France dans le culte de l'art et de la bonté”⁸³.

La rândul său, Septime Gorceix va lega o trainică relație de amicitie cu Nicolae Iorga, pe care l-a cunoscut în Iași, cei doi inițiind un proiect ambițios: editarea unei antologii a literaturii române în limba franceză, unde vor fi traduse poezii, cronici, nuvele, articole, fragmente de jurnal ale scriitorilor români de la începuturi și până în secolul al XX-lea. Iată motivele invocate de Gorceix pentru realizarea acestei antologii: „Prizonier de război francez pe frontul de la Verdun, după două evadări spre Elveția, nu am reușit decât să devin prizonier austriac. Atunci mi-a venit ideea de a găsi o soluție, mergând spre Orient. După ce am traversat împreună cu un prieten Austria și Ungaria, am ajuns în mai 1918 la frontiera occidentală a României. Dar rețeaua posturilor germane de rechiziție împânzea România ca o pânză de păianjen. Numai datorită devotamentului admirabil al țăranilor români am putut să ajungem în Moldova liberă. În cursul sejurului meu la Iași, am acceptat propunerea domnului Nicolae Iorga, profesor la Universitatea din București, care m-a invitat să colaborez cu el la o antologie românească. Am găsit astfel ocazia de a-mi plăti o parte din datoria de recunoștință către această țară, refugiul meu”⁸⁴.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 187.

⁸¹ *Ibidem*, p. 189.

⁸² *Ibidem*, p. 198.

⁸³ Biblioteca Academiei Române, corespondență Paul Bléry, S 82/DCCCXXV.

⁸⁴ Septime Gorceix, prefața scrisă pe 9 iulie 1919, la bordul vaporului *Dacia*. Vezi Nicolae Iorga, Septime Gorceix, *op. cit.*, p. VII.

Scrierile celor trei militari francezi pot fi considerate relatări de călătorie, în condițiile în care surprind realitățile românești într-un moment excepțional: primul război mondial. Poate în viitor relatările călătorilor străini în spațiul românesc, din primele decenii ale secolului al XX-lea, vor intra în atenția cercetătorilor, perioada fiind definitorie pentru evoluția instituțiilor moderne, schimbările de mentalitate, marile frământări sociale și nu în ultimul rând pentru participarea României la conflictele militare ale epocii.

MILITAIRES FRANÇAIS – VOYAGEURS DANS L'ESPACE ROUMAINE PENDANT LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Résumé

L'article cherche d'introduire au circuit scientifique quelques relations laissées par trois aviateurs de la Mission militaire française en Roumanie, pendant la première guerre mondiale : Paul Bléry, René Chambe et Septime Gorceix. On présente surtout les aspects qui concernent les liens entre les roumains et les français, l'image de la société roumaine et les rapports entre alliés.

Mots-clés: Première Guerre mondiale, Mission militaire française, coopération franco-roumaine, armée russe.

ȘCOLILE COLONIEI ITALIENE DIN BRĂILA ȘI STATUTUL LIMBII ITALIENE ÎN CADRUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI BRĂILEAN DE-A LUNGUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

ALINA DOROJAN

(*Doctor în istorie, Universitatea Roma Tre*)

Motto: „Ora il Governo non può starsene spettatore indifferente o passivo dei destini cui gli emigranti vanno incontro. Esso non deve mai perderli di vista nella nuova patria, così per tutelarli efficacemente al bisogno”¹.

Prezentul studiu își propune să urmărească evoluția studiului limbii italiene în cadrul învățământului primar și gimnazial din Brăila, pornind de la introducerea sa într-o școală publică în 1839, ca urmare a impunerii acesteia în activitatea comercială din orașul port dunărean, ajungând spre finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea să fie utilizată ca instrument de propagandă politică și culturală de către statul italian, după fondarea școlilor comunității italiene, subvenționate de guvernul de la Roma, la Brăila și București (1888). Prin aceste instituții școlare se urmărea o dublă manifestare a politicii externe italiene: pe de o parte desprinderea de sub tutela și influența Sfântului Scaun asupra învățământului diasporei catolice italiene, pe de altă parte reprezentau expresia unui amplu proiect naționalist și expansionist destinat realizării unui stat puternic în plan extern.

ASPECTE GENERALE

Școlile emigrației italiene din România au fost confesionale, particulare sau publice². Primele școli din afara Peninsulei erau înființate cu sprijinul guvernului italian, începând cu deceniul al VI-lea al secolului al XIX-lea, în Argentina la Buenos Aires (1858), în zona bazinului mediteranean și zona balcanică, în Alexandria egipteană (1861), la Tunis și Constantinopol (1863), Smirne și Samo (1864), Atena

¹ Fragment din relatarea ministrului Francesco Crispi în Camera italiană, la 15 decembrie 1887. Giorgio Floriani, *Scuole italiane all'estero. Cento anni di storia*, Roma, Armando Armandi Editore, 1974, p. 5–6.

² Elena Siupiur, *Emigrația: condiția umană și politică în sud-estul european*, București, Editura Academiei Române, 2009, p. 157.

(1865), Sarajevo (1866), Salonic (1868). Școli parohiale existau de la finele anului 1860 în Beirut, Alep, Alexandria, Larnaca și Tir, din 1864 la Smirne și Samo. În spațiul românesc, deși Marco Antonio Canini adunase suma necesară deschiderii unei școli italiene la București încă din 1858, prima școală italiană se deschidea la Galați, în 1866, fiind o școală parohială pentru băieți.

Pentru o mai bună organizare a institutelor școlare din străinătate, în 1869, era numită o Comisie ministerială, prezidată de senatorul Terenzio Mamiani, subordonată Ministerului Instrucțiunii Publice. Sarcina acestei comisii era studierea posibilităților de mărire a subsidiilor acordate acelor școli aflate într-o zonă în care vechea dominație a venețienilor sau prezența genovezilor impuseseră limba italiană într-o mai mică sau mai mare măsură. După solicitarea ministrului Instrucțiunii Publice, Angelo Bargoni, de a se găsi o soluție pentru funcționarea acestor școli, Comisia sugera atât subvenționarea acelor instituții școlare fondate de colonii, care erau suficient de puternice pentru a susține o continuitate a învățământului și care acceptau o supraveghere din partea consulilor sau a altor persoane alese de guvernul italian, cât și a școlilor fondate de misionari italieni franciscani³. Acestui ultim criteriu îi corespundea școala de la Galați.

După 1870, Ministerul Instrucțiunii ceda din competența sa școlile italiene din străinătate Ministerului Afacerilor Externe, însă, pentru bunul mers al administrării instrucției didactice, conducerea direcției școlare rămânea în continuare în competența unui înalt funcționar al Ministerului Instrucțiunii Publice, adică a unui inspector general care îndeplinea dubla sarcină de „capo di divisione di 1° classe al Ministero della istruzione pubblica, comandato al Ministero degli Affari Esteri”⁴.

Școlile italiene din străinătate erau fie școli guvernamentale, finanțate în întregime de guvernul italian, fie școli particulare, laice sau confesionale, unele parțial subvenționate. Școlile înființate la inițiativa asociațiilor italienilor din străinătate – cum era și cazul școlii italiene de la București – urmau programa și metodele didactice ale școlii naționale italiene, fiind supuse unui control din partea consulilor și, periodic, unei inspecții ministeriale italiene.

Până la înființarea școlilor guvernamentale, școlile urmate de către copiii italienilor din România au fost cele parohiale catolice sau institutele și pensioanele catolice. Aceste două tipuri de școli erau susținute cel mai adesea prin efortul misionarilor catolici sau ale masoneriei italiene, considerate adevărate „forza d'italienità”⁵, dar mai existau și unele, puține la număr, deschise de particulari

³ „Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia”, nr. 274, 7 oct. 1869, p. 3–4; Ministero degli Affari Esteri, *Annuario delle scuole coloniale per l'anno finanziario e scolastico 1888–1889* [*Annuario delle scuole coloniale 1888–1889*], Roma, Tipografia di Gabinetto del Ministero degli affari esteri, 1889, p. 3–4, 19; Giorgio Floriani, *op. cit.*, p. 7 sqq; Francesco Guida, *L'Italia e il Risorgimento balcanico. Marco Antonio Canini*, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1984, p. 130–131; Rita Tolomeo, *Politica italiana e scuole in Oriente nella seconda metà dell'Ottocento* [*Politica italiana e scuole in Oriente...*], în „Europa Orientalis”, II, Salerno, Università di Salerno, Dipartimento di Studi Umanistici, 1983, p. 137–138.

⁴ *Annuario delle scuole coloniale 1888–1889*, p. 19.

⁵ Giorgio Floriani, *op. cit.*, p. 7.

italieni, de obicei profesori sau instructori. Deseori istoria școlilor italiene deschise pe lângă o parohie catolică se confundă cu istoria școlilor catolice din spațiul românesc. Aici copiii italieni se alăturau elevilor catolici de diferite naționalități, însă dificultățile rezultate din necunoașterea limbii, pe care preotul-învățător o alegea pentru predarea lecțiilor, cel mai adesea fiind vorba de limba germană, îi determina în scurt timp să renunțe a mai frecventa acele cursuri. Uneori părinții italieni au solicitat preoți italieni sau vorbitori de limbă italiană, atât pentru serviciul religios, cât și pentru școlarizarea fiilor lor, dar rareori în primele opt decenii ale secolului al XIX-lea aceste cerințe au fost soluționate de Sfântul Scaun.

Pentru a deosebi însă cele două tipuri de școli, vom lua în calcul școlile parohiale catolice deschise prin eforturile coloniilor italiene sau acele școli catolice care au reușit să obțină o anumită pondere din finanțarea anuală din partea statului italian. Școlile deschise la cerința comunităților italiene pe lângă o biserică catolică, în special în zonele rurale, exclusiv sau parțial dedicate italienilor, erau conduse de preoții misionari catolici ale acelor biserici, fie italieni, fie cunoscători de limbă italiană, și urmau o programă aleasă de aceștia. Pentru a se putea întreține, aceste școli erau cel mai adesea susținute prin eforturile financiare ale părinților, altele preoții reușeau să obțină câte o subvenție modestă din partea Sfântului Scaun sau una anuală din partea statului italian.

Acestora li se adăugau institutele particulare catolice (București, Craiova, Galați, Iași, Brăila) sau laice (Craiova, Brăila, București), care fără a se adresa exclusiv italienilor, le dădeau posibilitatea de a se alătura celorlalți elevi înscriși la cursurile lor. O parte dintre aceste institute particulare laice au fost deschise de italieni sau având contribuția lor: pensionul Gianelloni din București deschis în 1833⁶, pensionul de fete din Craiova deschis de Maria Massenza după 1848⁷, școala primară de fete din Brăila deschisă în 1865 de Irina Frollo și condusă de Gian Luigi Frollo ș.a.m.d.⁸.

Apariția școlilor confesionale catolice, care se adresau și copiilor italieni, a fost cel mai adesea anterioară fondării școlilor laice de către coloniile de italieni. Amintim, spre exemplu, Institutul de fete „Sfânta Maria” din București, o școală catolică a „Damelor Engleze” fondată în 1847, și care și-a deschis ulterior filiale la Craiova, Turnu Severin și Brăila⁹.

Deși în 1848 apare menționat primul pension de fete, deschis de către italianca Maria Massenza la Craiova, apoi școala primară de fete deschisă de familia Frollo la Brăila, nici una nu s-a adresat exclusiv italienilor. Obiceiul se remarcă adeseori și în rândul școlilor confesionale. Școala Bisericii romano-catolice din Pitești apare

⁶ Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 126.

⁷ Raymund Netzhammer, *Reședința episcopală din București. O contribuție la istoria archidiecezei [Reședința episcopală]*, București, Atelierele grafice SOCEC & Comp., 1923, p. 42.

⁸ Biblioteca Academiei Române (BAR), secția Manuscrise, A 1830 (f) Frollo, G.L.

⁹ Maria Stoica, *Brăila. Memoria orașului. Imaginea unui oraș românesc din secolul al XIX-lea*, Brăila, Muzeul Brăilei/Editura Istros, 2009, p. 265.

în evidența Ministerului Culturii și Instrucțiunii Publice în 1887, menționându-se că autorizația școlii se realiza regulat prin intermediul Arhiepiscopiei romano-catolice din București, în întreținerea căreia se afla. Învățământul se făcea în limba germană, deși directorul școlii, care era și preotul bisericii, era italianul Antonino Ciardella¹⁰.

Începând cu 1885, statul italian a fost preocupat mai îndeaproape de subvenționarea școlilor catolice din România, în vederea școlarizării gratuite a copiilor italieni rezidenți aici, cât și a răspândirii limbii și culturii italiene printre copiii de alte naționalități, urmărindu-se în acest mod o creștere a influenței sale, care prin crearea de legături culturale spera implicit la o dezvoltare materială și morală. Se mai avea în vedere faptul că în această zonă a Europei era un lucru obișnuit pentru comercianți și meseriași să cunoască trei-patru limbi străine, astfel încât studierea limbii italiene de către copiii de alte naționalități din școlile catolice ar fi fost extrem de utilă pentru ambele părți.

Crearea unui învățământ gratuit pentru copiii italienilor suportată de statul italian era necesară, cât timp cei mai mulți dintre italieni nu aveau suficiente resurse financiare pentru a susține educația fiilor lor, iar răspândirea lor pe întreg teritoriul României nu oferea șansa creării unui nucleu puternic care ar fi putut asigura cu mijloace proprii o școală elementară. Așa cum observau atât monseniorul Palma, episcopul romano-catolic din București, cât și ministrul plenipotențiar Tornielli Brusati, neacordarea unei școlarizări copiilor emigranților din România, ca și a celor din alte state, ar fi condus la transformarea lor într-un grup de persoane ignorante, fără prea mari posibilități în a-și asigura viitorul¹¹. Eforturile reunite ale statului italian și ale bisericii romano-catolice de a crea școli gratuite pentru fiii emigranților italieni veneau în încercarea de a-i determina pe părinți să nu mai negligeze educația copiilor, care de cele mai multe ori nu erau înscriși la o școală în localitatea de rezidență. În acest sens, monseniorul Palma dorea să asigure italienilor din școala primară de fete și cea de băieți din București, în cele două din Sulina și în cele din Brăila, Turnu-Severin și Craiova, studiul în limba maternă prin trimiterea unor sacerdoți italieni sau cunoscători ai limbii italiene în orașele respective. Această inițiativă a fost sprijinită și continuată de succesorii săi, arhiepiscopul Raymund Netzhhammer dovedindu-se unul dintre cei mai dedicați misiunii de a asigura pe cât posibil preoți cunoscători a cât mai multor limbi străine, pentru ca fiecare comunitate de catolici să poată beneficia de asistență spirituală și școlară în propria-i limbă.

Până la înființarea școlilor guvernamentale italiene din spațiul românesc, începând cu deceniul al nouălea al secolului al XIX-lea, când prezența profesorilor italieni trimiși prin concurs era obligatorie, se observă, încă din deceniul al patrulea al aceluiași secol o prezență a profesorilor italieni în școlile sau institutele particulare, unele fiind înființate de italieni, dar și în școlile publice românești. Pe parcursul

¹⁰ ANIC, Fond Ministerul Culturii și Instrucțiunii Publice [MCIP], ds. 424/1887, f. 79.

¹¹ Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri [ASDMAE], Fondo Archivio Scuole (1868–1888), b. 219, Scrisoarea ministrului Italian la București, Giuseppe Tornielli Brusati, adresată ministrului Afacerilor Externe italian, Carlo di Robilant (București, 23 dec. 1885).

secolului al XIX-lea, majoritatea școlilor particulare erau conduse de străini, fapt ilustrat de cele mai multe ori de titulatura instituțiilor: Pensionatul de băieți Tulie (Tullier), Pensionul de băieți al lui Cervatti și Colocotidis, Pensionatul Gianelloni, Institutul de băieți Sacchetti, Institutul de fete Charlotte Sacchetti din Iași, Institutul de fete Emilia Luzzato din București, Școala de fete condusă de Iulia Malanotti ș.a.m.d.¹².

În continuare, vom analiza mai îndeaproape cazul școlilor și al școlarizării coloniei italiene din Brăila, dar și al statutului și influenței limbii italiene în dezvoltarea învățământului brăilean, însă nu înainte de a oferi câteva repere privitoare la istoria italienilor din portul dunărean de-a lungul secolului al XIX-lea.

Prosperitatea și bunăstarea vieții economice din orașele porturi la Dunărea de Jos, Brăila și Galați, au atras prin profiturile determinate de comerț un grup de italieni încă din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Într-un context al fenomenului migrator care a populat orașele porturi de la Dunăre și Marea Neagră, printre comercianții care realizau schimburile economice dintre state din Orient și cele ale Europei Occidentale, italienii au jucat unul din rolurile principale¹³.

Cei dintâi care au reluat prezența constantă în aceste porturi au fost genovezii, după anexarea portului italian de către Regatul Sardiniei (1815). Acest fapt a reprezentat o reluare a unei mai vechi prezențe desfășurate pe parcursul evului mediu în cetățile din nordul Dobrogei și de la gurile Dunării, la Vicina, Cetatea Albă, Chilia (Licostomo), nu doar a genovezilor, ci și a venețienilor, cărora li s-au alăturat mai târziu anconitani și mantovani¹⁴. Istoricul Dimitrie Bodin considera

¹² Radu I. Perianu, *Istoria școalelor din orașul Brăila (1832–1864)*, București, Editura Casei Școalelor, 1941, p. 113–114; „Românului: diariu politic, comercial, literar” [„Românului”], nr. 42, 21 aug. 1868, p. 714; ANIC, MCIP., ds. 13/1864, f. 59; ds. 159/1864, f. 1–147; B.A.R., secția Manuscrise, A 1338 Documente (d), copie din ds. 348, p. 3–4; Cristina Gudin, *Evoluția învățământului primar în orașul București (1864–1899)*, Editura Universității din București, 2007, p. 274; 281; George Potra, *Din Bucureștii de ieri*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1991, p. 46.

¹³ Constantin Ardeleanu, *La comunità italiana nella città portuale di Galați nel periodo del Risorgimento (1830–1856)*, în *Unità italiana e mondo adriatico-danubiano*, a cura di Gizella Nemeth, Adriano Papo, San Dorligo della Valle, Luglio Editore, 2012, p. 65.

¹⁴ Pentru mai multe detalii asupra comerțului genovez la gurile Dunării în perioada medievală vezi Gh. I. Brătianu, *Recherches sur la commerce génoise dans la Mer Noire au XVIe-ème siècles*, Paris, 1929; Idem, *Recherches sur Vicina et Cetatea Alba: contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatar de du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, București, 1935; Idem, *La Mer Noire: des origines à la conquête ottomane*, vol. I–II, München, 1969, 394 (sau ediția românească, *Marea Neagră: de la origini până la cucerirea otomană*, Iași, Polirom, 1999); Nicolae Iorga, *Pentru Italia și Ce ne leagă de Italia*, București, Editura Ziarului „Neamul Românesc”, 1936, 30 p.; Barbu T. Câmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII–XV*, în „Studii. Revistă de Istorie”, București, nr. 1, 1953, p. 191–237; Șerban Papacostea, *Quod non iretur ad Tanam. Un aspect fondamental de la politique génois dans la Mer Noire au XIXe siècles*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européenes”, București, 17, 1974, p. 201–217; Idem, *Gènes, Venise et la Mer Noire à la fin du XIIIe siècles*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, București, nr. 29, 1990, p. 211–236; Ștefan Andreescu, *Din istoria Mării Negre. Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV–XVII*, București, Editura Enciclopedică, 2001. În ce privește manifestarea comerțului venețian,

alipirea fostei capitale ligure la Piemont drept începutul celei de-a doua epoci de glorie maritimă după cea atinsă în evul mediu. În 1823 se semna un tratat comercial sardo-otoman, care prevedea egalitatea între navigația sardă în apele turcești și viceversa, în 1825 se obțineau de la Poartă noi concesii, iar tratatul era reînnoit în 1839, devenind mai avantajos¹⁵.

Activitatea comercială a italienilor a cunoscut o primă dezvoltare în urma noilor libertăți comerciale impuse prin Tratatul de la Adrianopol din 1829 și a restituirii către Țara Românească a raialelor Brăila, Giurgiu și Turnu Măgurele¹⁶. Emigrația italiană în porturile Dunării de Jos era o direcție secundară, bine speculată, a comerțului italian din Mediterana orientală. Potențialul economic al orașelor port dunărene a atras după sine fondarea consulatului sard de la Galați, pe 11 mai 1833, și a viceconsulatului de la Brăila, pe 7 mai 1838, în vederea apărării intereselor economice ale supușilor Sardiniei.

Grație veniturilor acumulate din comerțul cu cereale, unii italieni au putut deschide case comerciale¹⁷. Treptat s-a constituit aici o mică colonie italiană, care sporea spre finele secolului, micilor și marilor comercianți alăturându-li-se cei implicați în industria alimentară, sectorul construcțiilor ș.a.m.d. Spre finele secolului, Serviciul de constatare a populației din Brăila înregistra, la 3 septembrie 1882, un număr de 70 de familii italiene, din totalul de 7.200 familii ale orașului¹⁸. Un deceniu mai târziu, erau înregistrați 187 italieni după naționalitate și 191 italieni după

vezi Eugen Denize, *Veneția, Țările Române și ofensiva otomană după căderea Constantinopolului (1453–1479)*, în „Revista Istorică”, s.n., t. V, 1994, nr. 11–12, p. 1157–1181; Ovidiu Cristea, *Veneția și Marea Neagră în secolele XIII–XIV. Contribuții la studiul politicii orientale venețiene*, Brăila, 2004.; Cristian Luca, *Țările Române și Veneția în secolul al XVII-lea. Din relațiile politico-diplomatice, comerciale și culturale ale Țării Românești și ale Moldovei cu Serenissima*, București, Editura Enciclopedică, 2007 ș.a.m.d.

¹⁵ Dimitrie Bodin, *Politica economică a regatului Sardiniei în Marea Neagră și pe Dunăre în legătură cu Principatele Române*, extras din „Revista Istorică Română”, vol. IX, an 1939, București, Imprimeria Națională, 1940, p. 3, 7–8; Constantin Ardeleanu, *Alcune notizie riguardanti la navigazione e il commercio degli Stati italiani preunitari alla foce del Danubio (1829–1856)*, în *L'Italia e l'Europa centro-orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politica-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*, a cura di Cristian Luca, Gianluca Masi e Andrea Piccardi, Brăila-Veneția, Museo di Brăila-Istros Editrice, 2004, p. 393.

¹⁶ Roberto Scagno (a cura di), *Veneti in Romania*, Ravenna, Longo Editore Ravenna e Regione del Veneto, 2008, p. 9.

¹⁷ Pentru mai multe detalii privind istoria comercianților din Brăila, vezi studiile lui André Bellesort, *Brăila dinainte de război, centrul exportului de cereale*, în „Analele Brăilei”, an XI, nr. 1, 1939, p. 33–42; Raluca Tomi, *Histoire de la maison de commerce Pedemonte et fils*, în „Historical Yearbook”, vol. III, 2006, p. 111–134 ; Idem, *Imigrația italiană din spațiul românesc. Italienii din Brăila (1834–1876)*, în „Revista Istorică”, s. n., București, vol. XVIII, 2007, nr. 5–6, p. 429–440 ș.a.m.d.

¹⁸ SJAN Brăila, Fond Primăria municipiului Brăila, ds. 1/1882, vol. II, f. 394–396v. Se admitea că din cei 7.500 de contribuabili, capi de familie, doar 7.200 familii alcătuiau populația stabilă a orașului, care corespundea unei cifre aproximative de 36.000 persoane, cărora li se alăturau între 10.000–15.000 persoane, populație flotantă. După naționalitate, cele 7.200 familii erau repartizate astfel: 2.500 familii române, 1.800 bulgare, 1.400 grecești, 600 evreiești, 150 rusești și lipovene, 150 maghiare, 120 sârbești, 120 armenesi, 100 germane, 100 țigănești, **70 italiene**, 60 turcești, 20 franceze și 10 engleze.

protecție¹⁹, în vreme ce recensământul general al populației din 1899 înainta cifra de 274 italieni²⁰.

Impunerea limbii italiene ca limbă a comerțului la Brăila și Galați se realizase atât prin prezența și succesul comercianților italieni, cât mai ales prin prezența grecilor levantini, care erau vorbitori de limbă italiană²¹. Acest fapt, observat imediat de profesorul brăilean, Ion Penescu, a condus la introducerea studierii acestei limbi în școlile de stat românești din Brăila. În vreme ce, în pensioanele și instituturile particulare de băieți, părinți de diferite naționalități și religii, mai ales cei evrei, au solicitat la rândul lor introducerea studierii acestei limbi în programa fiilor lor, viitorii comercianți ai orașului.

STATUTUL LIMBII ITALIENE ÎN ȘCOLILE PUBLICE ȘI PARTICULARE DIN BRĂILA (1839–1888)²²

Cunoașterea limbii italiene printre învățații societății românești era anterioară secolului al XIX-lea, fie că acest fapt a fost motivat de prezența grecilor din Levant, vorbitori de italiană grație strânselor legături comerciale avute cu italienii, fie de simpatia firească dată de asemănarea dintre cele două limbi și popoare²³. Limba italiană, alături de franceză, germană, latină și greacă, a fost studiată încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea, atât în școlile particulare, cât și în cele de stat. Italiana nu a fost predată numai de nativi, ci și de greci sau francezi, fiind una dintre cele trei limbi moderne cele mai studiate în școlile din România, alături de franceză și germană. Numeroase publicații ale vremii, privind statistici sau istorii ale școlilor românești, dovedesc acest lucru.

De altfel, mărturii ale călătorilor străini din secolul al XIX-lea întăresc afirmația. Prieur de Sombreuil, călător în Valahia la mijlocul secolului, afirma despre valahi că „cei care aparțin claselor înalte au o predilecție pentru limba italiană. Unii dintre ei își trimit copiii să studieze la Padova, dar cei mai mulți se mulțumesc cu liceul din București, unde dobândesc cunoștințe despre religia lor

¹⁹ Iulian Delescu, B. Demetrescu-Oprea, N. Th. Vâlcu, *Dicționar geografic al județului Brăila*, București, Tipografia Thoma Bășilescu, 1894, anexe.

²⁰ Leonida Colescu, *Recensământul general al populației României*, București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu”, 1905, p. 89.

²¹ Nicolae Iorga, *Brăila văzută de oamenii noștri de cultură*, în „Analele Brăilei”, an II, nr. 4, 1930, p. 42.

²² Ne-am oprit asupra școlilor din Brăila pentru a marca debutul studierii limbii italiene în țările române în școlile primare și secundare: în decembrie 1839 apare prima mențiune oficială a introducerii limbii italiene ca materie de studiu într-o școală națională românească, grație intervenției profesorului brăilean Ioan Penescu. Studiul se oprește în 1888, când era înființată prima școală guvernamentală italiană din Brăila. Mai mult, gimnaziul din Brăila, fondat în 1867, era unul dintre cele două din țară unde limba italiană a figurat de la început ca materie obligatorie în programa de studiu a elevilor începând din clasa a III-a.

²³ Gian Luigi Frollo, *Limba națională și limbile străine în școlile României. Observații și propuneri*, București, Tipografia Laboratorilor Români, 1871, p. 12.

[...] și despre limba italiană”²⁴, în vreme ce Paul Körnbach, oprindu-se în cadrul relatării sale și asupra școlilor publice, menționa prevederea studierii limbii italiene propusă în programa școlară a Epitropiei Învățământului Public școlilor secundare, dar și faptul că în societatea moldovenească poliglotă a vremii italiene era a cincea limbă vorbită după neogreacă, franceză, germană și rusă²⁵.

Scopul studierii limbilor străine în școlile românești avea un dublu rol educativ. Așa cum demonstra în 1835 profesorul Ion Penescu din Brăila Eforiei Școalelor, limba română era vorbită în principat doar de români. Deși pe teritoriul valah numărul străinilor cu o rezidență temporară îndelungată sau una permanentă era foarte însemnat, aceștia preferau să își deschidă școli private în limba proprie, refuzând să își trimită copiii la școlile publice românești. Preocupat de contracararea acestui fenomen, Penescu solicita Eforiei autorizația pentru deschiderea unui pension cu predare în limbile franceză, greacă și română, pentru a-i atrage în felul acesta pe străini să învețe și limba română. Însă pensionul autorizat pentru predarea în limba greacă și română a funcționat un timp foarte scurt. Întrucât s-a constatat că profesorul Penescu nu cunoștea limba greacă, i s-a permis funcționarea pensionului numai în limba română. Totuși, demersul lui Penescu a dat roade mai târziu, pensioanele particulare primind instrucțiuni de funcționare, iar școlilor de stat fiindu-le adăugate orele de limbi străine, care au determinat o migrație a elevilor de la școlile particulare spre cele publice, unde, în 1842, se înregistra un număr de 102 elevi care urmau cursurile de limbi străine²⁶.

Studiul limbii italiene, introdus în decembrie 1839²⁷ în școala normală din Brăila, i s-a datorat de asemenea profesorului Penescu, director al școlii, ca o continuare a măsurii pe care o inițiasse în 1835, de adaptare a învățământului local la cerințele populației locale. Această măsură pare să marcheze debutul învățământului în limba italiană într-o școală națională de nivel inferior²⁸. Cel dintâi profesor

²⁴ Fragmentul redat în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, s. n., vol. V (1847–1851), București, Editura Academiei Române, 2009, p. 119, a fost preluat și tradus din Prier de Sombreuil, *Les jeunes voyageurs en Turquie, ou détails intéressants sur les productions naturelles et industrielles, les monuments, les curiosités, les mœurs et usages des habitants de cette contrée*, Paris, Librairie des Bons Livres, 1851, p. 18–27. Deși nu se cunoaște cu certitudine data călătoriei, cel mai probabil se realizase înainte de 1848.

²⁵ Paul Körnbach în *Călători străini*, vol. V, și urm., p. 554, 560.

²⁶ Radu I. Perianu, *op. cit.*, p. 109–112.

²⁷ Istoricul Radu I. Perianu a dedicat un spațiu generos în *Istoria școalelor din orașul Brăila (1832–1864)* istoriei studiului limbii italiene în oraș, motiv pentru care vom încerca să vedem în ce măsură a evoluat în această perioadă importanța cunoașterii acestei limbi pentru buna desfășurare a activității comerciale.

²⁸ Introducerea limbii italiene în învățământul românesc s-a realizat mai întâi în Academia domnească din București, încă din secolul al XVIII-lea. Academia era un institut de învățământ superior și cultural, înființat în 1689. După introducerea reformelor domnitorului Alexandru Ipsilanti, din 1776, în Academia domnească de la „Sf. Sava” din București învățământul a fost organizat pe cinci cicluri, din cel de-al treilea fiind prevăzută studierea limbilor italiană și franceză. În plus, se preciza că profesorii de matematică care nu stăpânesc limba greacă puteau preda în limba latină, franceză sau italiană. Deși studierea limbii italiene, ca și a celei franceze, era amintită pentru prima

angajat să predea limba italiană a fost G.B. Zarovici, la cursul căruia s-au înscris din primul an 12 școlari, contra unei taxe de 12 lei/lună.

Într-un un oraș dedicat comerțului, probabilitatea ca cei mai mulți copii să se dedice negoțului era foarte ridicată, drept „pentru care este nevoie să cunoască și alte limbi”, fiind aleasă limba italiană datorită faptului că era „cea mai vârtos comercială”²⁹, servind ca mijloc de comunicare în schimburile economice realizate atât la Brăila, cât și la Galați. Acest fapt era dovedit de apariția primului ziar comercial, „Mercurio”, publicat în italiană și română, în paginile căruia se specifica „cât de prețioasă este această limbă comerțului, cunoscând că toate neamurile Europei se slujesc de ea”³⁰. După alte decenii, italiana continua să fie limba comerțului din orașele port dunărene, fapt amintit de Gian Luigi Frollo în studiul său din 1871³¹.

Nevoia cunoașterii limbii italiene era legată de necesitatea dezvoltării învățământului public al orașului port dunărean, motiv pentru care s-a acordat o atenție deosebită predării acestei discipline în școala publică din Brăila până în 1855, și a fost reluată în 1863, odată cu angajarea profesorului italian Gian Luigi Frollo. În acest scop, la 1840, cu ocazia construirii unui nou local pentru școala națională publică, dedicat claselor primare, profesorul Penescu dispunea ca din cele trei camere să fie destinate „una pentru limba italiană și una pentru limba greacă”³². Materialele didactice au fost comandate din Trieste de profesorul Zarovici, care întrerupea în februarie 1840 studiul limbii italiene până la sosirea cărților. Temându-se că această măsură ar fi putut atrage suspendarea definitivă a cursului de italiană, Comitetul mercantil al orașului Brăila cerea Eforiei să îi accepte implicarea financiară pentru susținerea învățaturii publice. Totuși, Deputațiunea din Brăila lăsa în continuare cheltuiala privitoare la cursuri pe seamă părinților, instituția administrativă publică luându-și doar sarcina, printr-un comitet privat, de a supraveghea modul în care avea să decurgă desfășurarea învățaturii limbilor străine prin inspecția cursurilor și de a realiza bugetul anual. Cursurile erau aprobate de Eforie, care recomanda și manualele³³.

Astfel, în 1842, în școala normală românească din Brăila, alături de cele trei clase de română cu 182 școlari, și câte două de greacă *apla* (62 școlari), elină

oară în hrisovul lui Ipsilanti din 1776, istoricul Ariadna Camariano-Cioran consideră începutul învățării acestei limbi de dată anterioară, altfel nu s-ar fi explicat predarea unei materii ca matematica în italiană sau franceză. Același hrisov stabilea ca profesorii de italiană, franceză sau latină să predea și istoria fie în limba greacă, fie în limba străină pe care o predau. V.A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800–1864*, vol. 1, București, Imprimeria Statului, 1892, p. 38–39; vol. 4, București, 1901, p. 56–57, 67–68; Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, Editura Academiei, 1971, p. 39–41, 177, 189; Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 52.

²⁹ Radu I. Perianu, *op. cit.*, p. 69–70.

³⁰ „Mercur, jurnal comercial – Mercurio, giornale di commercio”, an II, nr. 35/1840, p. 1.

³¹ Gian Luigi Frollo, *op. cit.*, p. 14.

³² Radu I. Perianu, *op. cit.*, p. 69–70.

³³ *Ibidem*, p. 71.

(13 școlari) și slavonă (16 școlari), exista o clasă de italiană cu 11 elevi, cărora le predă același profesor de la clasele de slavonă, Vasile Milinovici, pentru o leafă de 120 galbeni/an. Situația limbilor străine din această școală se păstra și în anul următor, așa cum constata inspectorul Jianu din Buzău, într-o vizită din mai 1843: dintre cei patru profesori ai școlii, în frunte cu Ion Penescu, care contribuise de la sosirea sa în decembrie 1832 la dezvoltarea micului local de învățământ, profesorul de slavonă predă și limba italiană, așa cum cel de elină predă și limba franceză.

Se constatau eforturile depuse pentru îmbunătățirea învățaturii în ultimii ani prin organizarea claselor, precum și bunele rezultate ale elevilor. În 1845, școala normală, căreia i se spunea de acum școala centrală³⁴ din Brăila, avea un număr de 191 de școlari, dintre care 14 erau repartizați la clasa de italiană și slavonă, semn că cele două limbi se studiau în continuare împreună. Un an mai târziu, numărul elevilor creștea la 237 de elevi, repartizați în 11 clase, adăugându-se o a doua clasă de italiană.

Închisă în timpul revoluției din 1848, școala centrală își relua cursurile de abia în iunie 1850, după prezentarea unei jalbe de către profesorii Gheorghe Iconomu și Vasile Milinovici domnitorului Barbu Știrbei cu ocazia trecerii sale prin Brăila, după întoarcerea de la Constantinopol. În ianuarie 1851, când postul pentru limba italiană era scos la concurs, căpitanul G.B. Zarovici, fost profesor de italiană, cerea să fie socotit printre candidați, cunoscând de asemenea limbile franceză, rusă și siriană și înțelegând greaca. Cert este că până la numirea oficială în funcție a unor profesori de limbi străine, Deputațiunea mercantilă și Comitetul de inspecție au hotărât angajarea unor profesori particulari. La 19 ianuarie 1851, era numit, cu un salariu de 3.780 lei, Vasile Milinovici pentru limba italiană și slavă. Însă starea școlii s-a înrăutățit în următoarea perioadă din lipsa profesorilor și fondurilor, fiind implicit afectat studiul limbilor străine. În nenumărate rânduri, Comitetul de inspecție a încercat să intervină pe lângă Eforie pentru grăbirea reluării cursurilor de italiană și greacă, în intervalul 1855–1862.

Preocuparea pentru redresarea situației școlii publice era dată mai ales de atenția pe care străinii din oraș, printre ei și italienii, o dădeau în acea vreme studiului limbilor străine din învățământul public, fără de care viața comercială a orașului nu putea avea un curs normal. În 1862, se cerea cu și mai multă insistență reluarea orelor de italiană și greacă, punctându-se faptul că orașul Ploiești, deși nu era port, beneficia de aceste cursuri și chiar de o școală comercială începând din 1859³⁵. Această problemă a fost rezolvată începând cu 1863, odată cu deschiderea primelor cursuri de limbi străine ale nou înființatei școli reale având și clase comerciale atât de necesare orașului. Până atunci, limba italiană putea fi studiată în școlile particulare, programa școlară din 1861 a institutului grecesc din Brăila

³⁴ Școala națională publică din Brăila devenea din iunie 1838 școala normală, iar din 1842 apare prima mențiune a lui Penescu în care era numită „școala centrală”. *Ibidem*, p. 26, 65.

³⁵ *Ibidem*, p. 26–28, 31–35, 71, 73–75; V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. 2, p. 230.

condus de I.C. Cambury, trimisă Ministerului Instrucțiunii Publice, fiind una dintre dovezi. Aici limbile străine studiate erau româna, franceza și italiana, greaca fiind considerată limba maternă a școlii³⁶. Cei înstăriți studiau limba italiană în particular.

Listele prea răzlețe ale elevilor care s-au mai păstrat în fondul Ministerului Instrucțiunii Publice din Arhivele Naționale din București, realizate între 1833–1862, ne împiedică să identificăm atât evoluția etnică a elevilor din școala publică din Brăila, cât și numărul real al elevilor italieni care au învățat în clasele de italiană. Atrage însă atenția că pentru metoda de învățare a scrierii, la jumătatea secolului al XIX-lea, se folosea în cazul tuturor materiilor (inclusiv limba italiană), atât metoda scrierii pe nisip, după sistemul folosit de Lancaster la finele secolului al XVIII-lea, cât și cea a scrierii cu cretă, variantă în care elevii realizau mai repede progrese³⁷. În ceea ce privește volumele dedicate studierii limbii și culturii italiene din biblioteca școlii publice centrale brăilene amintim: *Francesca della Rimini*, tragedie de Ulivo Buchi, tradusă de Simion Marcovici, 1840, ediția a II-a, 1848; *L'itinerario d'Italia sau Geografia italiană; Istoria română în italienește; Poezii italiene*, volumul VII, *Dicționarul greco-italian-francez; Napoleon III și Italia*³⁸.

Necesitatea studierii limbii italiene la Brăila într-o școală românească, alături de limbile greacă și franceză, vine să confirme importanța prezenței italienilor în viața economică a orașului, mai ales în sectorul comercial. Astfel, la 13 decembrie 1862, consiliul municipal al orașului, plecând de la constatarea că în Brăila „se simte foarte mult” nevoia „ca pe lângă clasele ce sunt în școala publică de aci să se mai înființeze încă două clase reale, în care să fie și limba greacă, italiană și franceză”, pentru ca și copiii „familiilor fără mijloace de a-i pune în școli private, să poată dobândi o instrucție cu care să se serve în lucrările comerciale”, lua hotărârea de a cere aprobarea ministerului pentru înființarea acestei clase, iar plata profesorilor de greacă, franceză și italiană să fie realizată din fondurile Deputăției Mercuriale brăilene³⁹. După aprobarea din partea ministrului și ținerea concursului pentru numirea profesorilor în noile posturi, școala începe să funcționeze la 20 octombrie 1863. Din comisia examinatoare a făcut parte profesorul italian Orazio Spinazzola, profesor la Academia Mihăileană din Iași și mai târziu al Liceului „Sf. Sava” din București, care era plăcut surprins de calitățile pedagogice și pregătirea conaționalului său, Gian Luigi Frolo⁴⁰. Această școală reală, pe lângă care se aprobase la 15 octombrie 1864 ridicarea unui internat, a fost transformată în

³⁶ ANIC, MCIP, ds. 66/1863, f. 4.

³⁷ Radu I. Perianu, *op. cit.*, p. 40–47.

³⁸ *Ibidem*, p. 53–56.

³⁹ Dintre membrii Deputăției Mercuriale, care se desființează la 31 decembrie 1863, făcuse parte până la acea dată italianul Nicoletto Armelino, sudit austriac, domiciliat la Brăila. La 25 septembrie 1865, primăria locală intenta proces lui Armelino și altor foști membri ai Deputăției pentru nerestituirea bunurilor (acte, finanțe), care aparținuse acelei comisii de comercianți. SJAN Brăila, Fond Tribunalul Brăila (1861–1880), ds. 180/1866, f. 1, 48.

⁴⁰ ANIC, MCIP, ds. 66/1863, f. 12.

iulie 1867 în gimnaziu⁴¹. Numărul elevilor brăileni, care studiau printre altele și limba italiană, sporea de la an la an în urma intervenției din 1835 a profesorului Penescu: 200 elevi în 1843, 228 în 1844, 256 în 1845.

În această perioadă, printre aceste școli s-a încadrat constant pensionul de băieți al lui Tulie. În 1842, Vincenzo Tulie (Tullier), de naționalitate italiană, ceruse învoială de la Eforia Școalelor⁴² pentru deschiderea unui pension de băieți la Brăila, dar fără a mai aștepta aprobarea începuse cursurile cu un prim grup restrâns de băieți⁴³, cărora le erau destinate ore de religie, greacă, latină, franceză, italiană, română, germană, istorie universală, geografie, beletristică, retorică, logică, istorie politică, matematică, desen, caligrafie, engleză, socoteli de negoț și muzică – materii prevăzute pentru 5 ani de studii. Tulie își exprima intenția ca prin această școală „tinerimea să primească o bună educație, corespunzătoare cu nevoile și mersul repede al lucrurilor în întreaga lume”⁴⁴. Eforia îi acorda autorizația de funcționare, amintindu-i condiția de a respecta regulamentul școlar prevăzut pentru școlile particulare, de a pune mai mult accent decât era prevăzut inițial pe predarea limbii române și de a include ore de catehism. Respectând indicațiile Eforiei, mai târziu ale Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, Institutul lui Tulie a continuat să funcționeze pentru mai multe decenii, în 1864 având înscriși, printre cei 62 de elevi, interni și externi, 5 italieni. Însă din programa prezentată Ministerului reiese că nu se mai studia limba italiană⁴⁵.

În 1843, alături de pensionul privat al lui Tulie, mai funcționa în oraș doar un institut privat grecesc⁴⁶. Câțiva ani mai târziu, vedem cum un italian și un grec se decideau să pună bazele unui nou institut particular de băieți. Astfel, la 10 noiembrie 1847, italianul Rafael Cervanti, maestru de italiană, caligrafie și pictură, și grecul I. Colocotidis, profesor de limba greacă, solicitau și primeau aprobarea de la Eforia Școalelor pentru deschiderea propriului institut. Colaborarea dintre cei doi a fost însă de scurtă durată, în ianuarie 1848 Colocotidis preferând să își deschidă un pension propriu de băieți, deși nu primise autorizația necesară⁴⁷.

În 1846, italiana era studiată la Brăila, în școala grecului Ioan Camburi, alături de franceză, în școala grecului Atanasie Bargu și în continuare la pensionul

⁴¹ Radu I. Perianu, *op. cit.*, p. 77–93, 190–191; Constantin C. Giurescu, *Istoria orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, Editura Științifică, 1968, p. 176–179, 203–204.

⁴² În 1833, în Țara Românească era înființată Eforia Școalelor, ca urmare a unei prevederi a Regulamentelor Organice, aceasta fiind destinată administrării învățământului din principatul muntean. De cealaltă parte, în Moldova, era fondată în 1835 Epiropia Învățăturilor Publice, având tot un scop administrativ școlar.

⁴³ După numele elevilor, oferite de istoricul Radu I. Perianu, aceștia se dovedesc a fi majoritari greci: Zula, Maresco, Ioanidi, Gheorghiad, Catacatista, Sautova, A. Hagi Costa, P. Hagi Costa, Sideri, Gh. Pertcerio, L. Panaiotti Paul, P. Panaiotti Paul, Ghimba. Radu I. Perianu, *op. cit.*, p. 113.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ ANIC, MCIP, ds. 13/1864, f. 35.

⁴⁶ Radu I. Perianu, *op. cit.*, p. 113.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 116, 119.

lui Tulie. Doar în această ultimă școală menționată era studiată limba română, însă se constată o preferință a școlilor cu predare în limba greacă pentru studierea limbii italiene. Alte școli, deschise în 1847, se alăturau celor unde se predă italiana: pensionul de fete al Caterinei Soray, pensionul de băieți al lui Cervatti și Colocotidis. Numărul școlilor cu predare în limba italiană este incert pentru următorul an. Dintr-o listă de șase școli particulare din Brăila, din ianuarie 1848, realizată de Comitetul de inspecție din orașul dunărean, putem observa cum limba italiană era studiată în mod cert în jumătate dintre acestea⁴⁸: la pensionul de băieți al lui Tulie, unde profesorul Beauchamps predă limba italiană și istoria sfântă; la pensionul de fete Ecaterina Core (Corey)⁴⁹, unde orele de limbă italiană și română erau ținute de profesorul C. Lupoff și la pensionul de băieți al lui Nicolae Ștefan⁵⁰, de naționalitate bulgară, care îl avea ca profesor de limba italiană și matematică pe grecul în vârstă de 30 ani, Ion Caravia, născut în Italia⁵¹.

Învățământul particular se dezvoltase, iar numărul școlilor creștea de la an la an. Deși după izbucnirea războiului din Crimeea unele școli sau institute își închid porțile, un grup considerabil își desfășura în continuare activitatea: trei pensioane de băieți (al lui Tulie, Camburi și Stravidis), nouă școli particulare de băieți și două școli de fete.

Pe fondul creșterii numărului de institute private, controlul Eforiei asupra lor se diminuea, constatându-se în urma unui control din 12 decembrie 1855, că limba română devenise tot mai mult facultativă, reforma lui Penescu fiind treptat dată uitării, rămânând doar câștigul studierii limbilor străine alături de cea maternă a fiecărei colonii (greacă, bulgară sau evreiască). În urma unei noi inspecții, la 16 noiembrie 1847, revizorul școlar A. Pretorian constata unele nereguli: în pensionul de băieți al lui Tulie se renunțase între timp la programa impusă de Eforia Școalelor, inclusiv la studiul limbii române. Deși neregulile se mențin, școala lui Tulie era menționată în continuare până în 1861. În schimb, pensionul de fete Francesca Arsentis era găsit în ordine și progres. În iunie 1858, situația școlilor particulare din Brăila înregistra o continuare a predării limbii italiene în pensionul de băieți al lui Stravidis, unde cei 121 de elevi, repartizați în 4 clase succesive, îl aveau ca profesor de

⁴⁸ Lista realizată de Inspectoratul din Brăila, la 1848, oferea informații privind limbile străine studiate doar pentru trei din cele șase școli particulare inventariate, dar foarte posibil ca limba italiană să fi fost studiată și în celelalte trei institute, dacă ne gândim că la 1843 în toate cele nouă școli particulare din Brăila italiana era studiată alături de germană, greaca *apla*, elina și franceza. Numărul crescut de școli particulare din acel an (1843), se datora alăturării celor șapte clase destinate studierii limbilor străine din școala națională publică a unui număr de doar două pensioane private. Radu I. Perianu, *op. cit.*, p. 113–114.

⁴⁹ Dintr-o listă a elevelor înscrise la acest pension, le cităm pe internistele Elisa Rosa, Ester Rosa și Iulia Danelli, posibile de naționalitate italiană. *Ibidem*, p. 117

⁵⁰ Elevii înscriși la acest pension erau fie greci, fie bulgari. *Ibidem*, p. 118–119. De menționat că la acea vreme, comunitatea greacă și cea bulgară erau printre cele mai puternice și mai numeroase din Brăila.

⁵¹ *Ibidem*, p. 114–120.

italiană pe C. Rodoteanu, dar și o renunțare la acest curs în pensionul de băieți al grecului Camburi. În 1863, numărul școlilor particulare îl depășise pe cel de școli naționale publice, limba română se studia doar în câteva dintre ele, în regim de limbă străină facultativă, iar despre limba italiană nu mai avem mențiuni deosebite de grupul celorlalte limbi străine. Decisă să ia măsuri, Eforia Școalelor îi chema pe toți directorii școlilor particulare la București, în vacanța Paștilor, dar niciunul nu s-a prezentat⁵².

După fondarea școlii reale cu statut comercial din Brăila⁵³, de predarea limbii italiene s-a ocupat cu mare devotament și iscusință, profesorul italian Gian Luigi Frollo. Originar din Veneția, Frollo ajunsese la Brăila la 11 iunie 1856, la invitația rudelor viitorului poet Arturo Graf de a-i fi profesor particular⁵⁴. Deși urmăse cursurile de științe matematice de la Universitatea din Padova, între 1849–1850, pe cele ale Facultății de Drept, între anii 1850–1854, își susținuse licența în drept la 9 februarie 1856 și activase o scurtă perioadă pe lângă Tribunalul Provincial din Veneția, ocuparea Republicii Venețiene de către austrieci în 1849 l-a determinat să se refugieze în Țara Românească, unde și-a petrecut tot restul vieții⁵⁵. Această întorsătură pe care o luase viața lui Frollo, avea să îl apropie de studiul filologiei, căreia i s-a dedicat apoi cu un devotament ieșit din comun alături de activitatea pedagogică.

Frollo a fost, în primii ani petrecuți la Brăila, preceptor privat al micuțului Graf și al unora dintre verișorii săi, dar și pentru copiii comerciantului Domenico Zermani⁵⁶, timp de trei ani, apoi până în 1863 doar al lui Arturo Graf, pe care l-a învățat latină, greacă, franceză, germană, istorie, geografie, desen și arta de a scrie versuri⁵⁷.

⁵² *Ibidem*, p. 120–126.

⁵³ Fondată în 1863 și ridicată la statut de gimnaziu real în 1867.

⁵⁴ Arturo Graf sosise la Brăila de la Atena la începutul lunii mai 1856, alături de mama sa, Serafina Bini, și fratele său mai mare, Ottone, la invitația fratelui din partea mamei, după neașteptatul deces al tatălui în 1855. Rămânea aici până în 1863, când pleca la studii, la Napoli. Cf. Angela Voinescu, *Legăturile poetului italian Arturo Graf cu Brăila*, în „Analele Brăilei”, anul X, nr. 2, 1938, p. 24; Dimitrie Bodin, *Precizări privitoare la legăturile lui Arturo Graf cu românii*, extras din „Revista Istorică Română”, an 1935–1936, nr. V–VI, M.O., București, Imprimeria Națională, 1936, p. 5–7; Giuseppe Izzi, *Arturo Graf*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 58, Roma, 2002, p. 366–373; C.H. Niculescu, *Gian Luigi Frollo (1832–1899)*, în „Studii Italiene”, nr. IV, an 1937, p. 94–95; Ramiro Ortiz, *Arturo Graf. Poetul misterului și al morții (II)*, în „Noua Revistă Română”, vol. XIV, nr. 9, 16 iun. 1913, p. 113.

⁵⁵ Guido Alfani, *Giovanni Luigi Frollo*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, Vol. 50, Roma, 1998, p. 593–596; C.H. Niculescu, *op. cit.*, p. 94; Pompiliu Eliade, *Viața și scrierile lui G.L. Frollo*, în „Noua Revistă Română”, vol. II, nr. 15, 1 aug. 1900, p. 83.

⁵⁶ C.H. Niculescu vorbește despre o origine greacă a comerciantului din Brăila. Vezi C.H. Niculescu, *op. cit.*, p. 94, în vreme ce, Pompiliu Eliade îi menționa o origine italiană, fiind și motivul pentru care Frollo a răspuns afirmativ propunerii compatriotului său de a veni în România. Cf. Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 84. Totuși, nu este foarte clar dacă Frollo a fost chemat la Brăila de comerciantul Domenico Zermani sau de unchiul lui Arturo Graf.

⁵⁷ Dimitrie Bodin, *op. cit.*, p. 5–7; Giuseppe Izzi, *op. cit.*, p. 366–373; C.H. Niculescu, *op. cit.*, p. 94–95; Ramiro Ortiz, *op. cit.*, p. 113.

Frollo participa la concursul organizat la 5 septembrie 1863, pentru postul de profesor de italiană, alături de alți trei aspiranți ai acestui post: grecul Harilau Dimopulo, românul Ioan Dimitriu și italianul Cristoforo Turassy, proprietar din orașul Brăila⁵⁸. Pentru a-și face cunoscută dorința de a se prezenta la concurs, Frollo trimitea Ministerului Instrucțiunii Publice, la 18 august 1863, o „cerere spre a fi trecut în lista aspiranților la clasa de limbă italiană [pe] lângă noua școală reală din orașul Brăila”, în care menționa printre altele prezența „de 7 ani cu toată familia sa în Principate” și alătura 17 documente ce dovedeau atât naționalitatea sa, cât mai ales studiile sale din școlile și universitățile italiene⁵⁹.

Calitățile pedagogice deosebite și seriozitatea pregătirii lui Frollo au fost observate cu ocazia acestui concurs de către președintele comisiei de evaluare, Ion Strat, care îi sugera într-o scrisoare ministrului Cultelor și Instrucțiunilor Publice, Alexandru Odobescu, înaintarea lui Frollo într-un post superior de predare a limbii italiene⁶⁰. I se preconiza așadar, încă de la debutul său în învățământul preuniversitar, capacitatea de a urma o carieră universitară, la care avea să ajungă de abia în 1878, la Universitatea din București⁶¹. Primea post de profesor de italiană la școala reală din Brăila în 1863, după ce în timpul concursului „a excelat foarte în cunoștiința limbii și literaturii italiene și a dat probă că posedă cunoștiințe mai întinse, atestând că a făcut studii regulate”, care îl recomandau a fi înaintat la un gimnaziu superior⁶². Cum în Brăila, la acea dată încă nu se găsea un astfel de

⁵⁸ Turassy avea să fie numit profesor de italiană, în 1878, la nou înființata școală comercială din Craiova, prin neprezentarea la post a lui Luigi Cazzavillan. ANIC, MCIP, ds. 66/1863, f. 37, 41, 47; Nicolae Idieru, *Istoria învățământului nostru comercial. Istoricul monografic al școlilor comerciale*, vol. VIII-IX *Învățământul comercial inferior și superior din Craiova*, București, Tipografia G.A. Lăzăreanu, București, 1909, p. 11.

⁵⁹ ANIC, MCIP, ds. 66/1863, f. 35-35v, 41. Din 1859, potrivit mai tânărului său contemporan, Pompiliu Eliade, lui Frollo i se alătura la Brăila familia lăsată la Veneția, după ce tatăl său, care intrase în faliment în Italia, primea funcția de director la fabrica alimentară a compatrioților săi, Gerbolini și Borghetti. Cf. Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 85. În 1862, Gian Luigi Frollo se căsătorește cu Emilia Bonomelli, fiica arhitectului Francesco Bonomelli, stabilit la București. SJAN Brăila, Fond Starea civilă parohială – Biserica Catolică, registru 60/1862, tom III, f. 20.

⁶⁰ Scrisoarea lui Ion Strat către ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Alexandru Odobescu, București, 8 septembrie 1863: „cu această ocaziune mă simt dator a releva și eu dimpreuna cu onor. Comisiune talentat în totul eminente și condițiunea D. Luigi Frollo care prin cunoștiințele profunde de care ni-au dat probă ar fi demn a ocupa și o catedră superioară a limbii italiene”. Radu I. Perianu, *op. cit.*, anexa 20, p. 196-197.

⁶¹ După ce a obținut naturalizarea prin decretul regal nr. 2.414 din 21 februarie 1878, avea să devină profesor de franceză al nou înființatei Catedre de Istoria Literaturilor Neolatine, mai întâi ca suplinitor, la 2 mai 1878, cu titlu provizoriu numit prin adresa nr. 9.889 din 7 octombrie 1878, apoi cu titlul definitiv, confirmat prin înaltul decret regal, nr. 14 din 8 ianuarie 1882. Catedra a purtat acest nume cât timp a fost ocupată de Frollo, între 1878-1899. B.A.R., A 1830 (f) Frollo, G.L., doc. 2.414; „M.O.”, nr. 107, 16/28 mai 1878, p. 2.900; „M.O.”, nr. 227, 13/25 ian. 1882, p. 7674; Constantin Velichi, *Dezvoltarea Universității din București de la înființarea ei și până la Primul Război Mondial (1864-1918)*, în „Studii. Revistă de Istorie”, tom 17, nr. 6, București, Editura Academiei Române, 1964, p. 1283; Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 82-83, 91.

⁶² ANIC, MCIP, ds. 66/1863, f. 47, 56, 58.

gimnaziu, Frollo a mai avut de așteptat promovarea până în 1867, când se înființa gimnaziul real „Carol I”. Salariul lui Frollo era stabilit pentru 6.000 lei/an⁶³.

Școala reală s-a deschis de abia în septembrie 1864, nefiind îndeplinite la timp toate condițiile prevăzute de autoritatea superioară școlară privitoare la înființarea unei astfel de instituții. Cum numărul profesorilor nu se ocupase în întregime, se organiza un nou concurs pentru posturile vacante. La unul dintre concursuri, pentru postul de istorie s-a prezentat Jeane Frollo, dar nu a obținut postul⁶⁴. Gian Luigi Frollo nu s-a putut prezenta la cel de-al doilea concurs, permițându-i-se participarea la un concurs ulterior. Deși Constantin H. Niculescu susținea în studiul biografic dedicat lui Frollo că acesta a predat și ore de limba latină și științe naturale, în realitate istoricul școlii consemnează alți profesori pentru aceste materii⁶⁵.

Până la deschiderea în întregime a școlii în 1864, municipalitatea intervine pe lângă minister prin profesorul școlii naționale publice, Ștefan Sona, pentru începerea parțială a unor ore de curs, pentru a se evita pierderea unui an școlar de către elevii care terminaseră școala primară în vara anului 1863. Astfel, Ministerul aproba începerea școlii în octombrie 1863, doar cu orele de italiană și greacă ținute de profesorii numiți până atunci prin concurs, iar orele de limba română și matematică să fie ținute, până la clarificarea situației printr-un alt concurs, de profesorul Sona. Deschiderea oficială a școlii comerciale s-a făcut pe 6 decembrie 1863, de Sfântul Nicolae, patronul corăbierilor din Brăila.

Frollo predă pentru început doar limba italiană, după o programă analitică inspirată la început de cea realizată de Eforia Școalelor, în 1859, pentru școala reală din Ploiești⁶⁶. C.H. Niculescu menționa cum în timpul petrecut în această

⁶³ Idem, f. 76.

⁶⁴ Idem, f. 78, 86v.

⁶⁵ Primirea catedrei de științe naturale în 1864 apare menționată și de Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 85, însă arhivele școlii nu au reținut numele lui Frollo pentru aceste discipline. ANIC, MCIP, ds. 66/1863, f. 78, 86v.

⁶⁶ ANIC, MCIP, ds. 66/1863, f. 54, 73. În 1863, programa analitică era aprobată pentru clasele I și a II-a de Consiliul superior de instrucție publică, alcătuit din Florian Aaron, August Treboniu Laurian și Ion Zalomit, pentru clasa a III-a începând, cu septembrie 1865, și pentru clasa a IV-a, în anul următor. Programa analitică pentru limba italiană ce trebuia urmată de Frollo prevedea pentru fiecare clasă următoarele:

Clasa I

Elemente de gramatică ale limbii italiene, care se vor explica în limba română. Traduceri de fraze simple din limba italiană în cea română și viceversa.

Clasa a II-a

Elemente de gramatica limbii italiene, mai pe larg. Deprinderi în formele gramaticale italiene alături de cele române. Traduceri din limba italiană în cea română și viceversa. Citire și traduceri orale și în scris, din creștomația italiană.

școală, Frollo își impresionase colegii prin „spirit entuziast și înzestrat de o rară putere de muncă”⁶⁷. Transformarea școlii reale din Brăila în gimnaziul „Regele Carol I”, la cererea primăriei din oraș, îi aducea la 29 iulie 1867, în urma unui concurs pentru postul de limba italiană, numirea de profesor definitiv. La fiecare din cele patru clase ale gimnaziului, Frollo predă câte trei ore de italiană pe săptămână, totalizând 12 ore⁶⁸. Rămânea în această funcție până în 1869, când se transfera prin concurs la gimnaziul „Matei Basarab” din București⁶⁹.

Activitatea sa de pedagog a fost permanent dublată de una de filolog, lipsa sau insuficiența unor materiale didactice indispensabile activității de profesor, dar mai ales calitățile sale profesionale, l-au recomandat pentru realizarea unor lucrări dedicate limbii italiene și române. Astfel, după numirea sa ca profesor, în 1863, absența unei gramatici a limbii italiene pentru uz școlar, destinată școlilor secundare⁷⁰, îl determina să înceapă redactarea celei dintâi lucrări dedicate studiului limbii italiene în România. Prima ediție o publica sub titlul *Lecțiuni de Limba și Literatura italiană. Cursul I. Elemente de Gramatică. Lecturi și traducțiuni*, Tipografia Unirea, Brăila, 1868⁷¹, iar ediția a II-a, cu titlul mai concis *Lecțiuni elementare de*

Clasa a III-a

Gramatica limbii italiene după un manual scris în limba română. Exerciții în traduceri din limba română în cea italiană și viceversa. Citire și traduceri orale din creștomația limbii italiene. Exerciții în compuneri italiene și în vorbire.

Clasa a IV-a

Gramatica limbii italiene în toată întinderea ei. Exerciții în traduceri mai mari dintr-o limbă într-alta. Citire din autorii italieni cei mai însemnați și mai vârtoși din cărțile scrise asupra comerțului. Compuneri în limba italiană, corespondență în limba italiană. Exerciții de vorbire. deprinderi cu formele de comerț în limba italiană. *Idem*, f. 145v.–146; Radu I. Perianu, *op. cit.*, p. 99.

Această programă dedicată atât elevilor de școală secundară, cât și celor de școală comercială, prevedea pregătirea unor specialiști în citirea, scrierea și conversația în limba italiană, nu doar de uz curent, ci și comercial. Școala comercială din Brăila urmărea prin această programă pregătirea elevilor pentru ridicarea instituției la rang de gimnaziu comercial, pentru obținerea unor viitori experți în sectorul mai larg al comerțului, atât de necesari în orașul port la Dunăre, capabili să își exercite cu abilitate meseria în operațiunile de export și import.

⁶⁷ C.H. Niculescu, *op. cit.*, p. 96.

⁶⁸ ANIC, MCIP, ds. 223/1867, f. 2, 4v., 18, 42–45v.; Radu I. Perianu, *op. cit.*, p. 90–93, 103, 106.

⁶⁹ Era numit profesor al gimnaziului „Matei Basarab” din București, la 8 oct. 1869 prin decretul nr. 11.375. ANIC, MCIP, ds. 433/1871, f. 7v., 22v.

⁷⁰ Pentru ciclul primar, profesorul Orazio Spinazzola, de la Academia Mihăileană din Iași și mai târziu al gimnaziului bucureștean „Sf. Sava”, realizase până la acea dată *Abecedarul italiano-român* (1862), *Gramatica limbei italiene* (1862), *Floarea literaturii italiene* (1862) și *Gramatica elementară a limbei italiene* (1863). SJAN Brăila, Primăria municipiului Brăila, ds. 16/1869, f. 93v.; *Bibliografia românească modernă (1831–1918)*, vol. IV R–Z, Lucreția Angheluță, Gabriel Ștrempele (coord.), București, Editura Academiei Române, 1996, p. 325.

⁷¹ Lucrarea era prevăzută ca o primă parte a unui curs complet de limba și literatura italiană. Fusese aprobată de Ministerul Instrucțiunii Publice, prin adresa nr. 10.934, de la 28 iunie 1868. *Bibliografia românească modernă, 1831–1918*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 359.

gramatică italiană, Tipografia Librăriei Socec & Comp., București, 1879, pe care periodic a îmbunătățit-o și adus-o la zi, ajungând în 1895 la a IV-a ediție⁷².

Încă de la prima ediție, lucrarea nu a întârziat să fie semnalată în presa vremii imediat ce a ieșit de sub tipar⁷³. De asemenea, în 1869, Frollo publica studiul *Limba română și dialectele italiene. Schiță filologică*, Tipografia Boerescu & Comp., Brăila, februarie 1869⁷⁴, precum și *Vocabularul italiano-român, franceso-român și româno-italiano-francesu*, Partea I. *Vocabularul italiano-român*, Pesta, 1869⁷⁵. Contribuția lui Frollo a fost primită cu entuziasm de filologi, între ei filoromânul Giovenale Vegezzi Ruscalla, care lauda eforturile de acoperire a acestei lacune din studiul limbilor romanice. Fondurile necesare acestei lucrări de amploare au fost obținute de primarul orașului Brăila, Trandafir Djuvara. Lucrarea era așteptată și în Italia, unde urma să fie distribuită prin Casa Editrice Blasio Moretti din Torino. Articolul dedicat de Ruscalla acestei reușite, apărut în ziarul științific și literar din Torino, „Vocea junilor italieni”, era preluat în România de publicația lui Eugeniu Carada, „Românul”⁷⁶.

După plecarea lui Frollo, limba italiană la gimnaziul din Brăila a fost predată de Vincenzo Trinca, numit suplinitor la 29 noiembrie 1869, iar din 1871 numit profesor al catedrei după susținerea examenelor, nemaivând nici un contracandidat⁷⁷. Alți profesori care s-au succedat la predarea limbii italiene au fost Emil Ganazzini, Brutto Bellafonte, Maria-Anna Falli, Carlo Carli, Mario Frosti și Auditore Concetta⁷⁸. Situația în oraș s-a schimbat însă după plecarea merituosului profesor, iar părinții care nu mai erau mulțumiți de serviciile școlilor publice, dar nici de cele ale pensioanelor private, și-au îndreptat uneori atenția spre școli catolice din afara Brăilei, trimițându-și copiii uneori la București, unde după 1872 era fondat un liceu catolic de episcopul romano-catolic, Ignazio Felice Paoli⁷⁹.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ „Românul”, nr. 42, 21 aug. 1868, p. 713.

⁷⁴ Studiul se vindea în profitul Societății pentru învățătura poporului român. *Ibidem*.

⁷⁵ Titlul integral al volumului era: *Vocabularul italiano-român, franceso-român și româno-italiano-francesu*. Cu trei tractate gramaticale și cu agăugerea numenilor proprie celor mai principale. Prelucrat de I.L. Frollo, profesorul la Gimnaziul Carol I, în Brăila, Ed. stereotipă, Partea I *Vocabularul italiano-român* / *Vocabulario italiano-romanesco, franceso-romanesco e romanesco-italiano-franceso*. Con tre trattati grammaticali e con l'aggiunta dei principali nomi propri. Compilato da G.L. Frollo, professore nel Gimnasio di Carol I, in Braila, ed. steoretipa, Parte Prima *Vocabulario italiano-romanesco*, Pesta, Stab. Tipografic ală Societății Deutsch, 1869, 672 p.

⁷⁶ „Românul”, nr. 42, 3 oct. 1868, p. 852–853.

⁷⁷ ANIC, MCIP, ds. 193/1869, f. 23–25; 186/1871, f. 5v.–138.

⁷⁸ Maria Elena Teodorescu, *Comunitatea italiană din Brăila I*, în „Florile Dunării”, s. n., an I, nr. 4, 2002, p. 58.

⁷⁹ O situație asemănătoare se petrecea în familia unchiului lui Arturo Graf, după cum menționa poetul într-o scurtă scrisoare adresată lui Gian Luigi Frollo, din Brăila, la 12 februarie 1872, căruia îi cerea sfatul pentru rezolvarea problemei privind educația fiului rudei sale. Ovid Densușianu, *Scrisori ale lui Graf*, în „Vieață nouă”, an XX (1924–1925), nr. 3–5, Tipografia Socec, București, p. 63.

La 16 august 1871, Amelie Martin deschidea un al doilea pension de fete, la Brăila, după ce în 1851 îl înființase pe primul la Buzău, și care a funcționat până în 1879. Programa sa școlară prevedea studierea a trei limbi străine: franceză, germană și italiană, iar în cazul în care se primeau cereri și limba greacă. Conversația în institut avea să se poarte doar în cele trei limbi străine⁸⁰. În 1886, se înființă școala primară, secundară și comercială „Institutul Lumina” prin contribuția profesorilor asociați P. Spiteri, doctor în matematică, și M. Sporide, licențiat în teologie. Institutul era autorizat de Minister la 11 iulie. Din numerosul personal didactic făceau parte și italienii I. Guliotti, G. Moliati, L. Romeo dar și grecul G. Tomaides, absolvent al școlii de pictură din Roma⁸¹.

Cum cele mai multe dintre pensiunile private deschise de italieni nu aveau inclus în programa școlară studiul limbii italiene, acest aspect i-a determinat pe părinții italieni să nu opteze neapărat pentru institutul unui conațional, ci să decidă după alte criterii. Unul dintre acestea era cel confesional, astfel încât spre finele secolului școlile catolice au jucat un rol important alături de celelalte școli menționate până acum în educarea copiilor comunității italiene din Brăila.

În 1885, era fondat la Brăila Institutul romano-catolic de fete „Sancta Maria”. După ce în 1847 fusese fondat la București cel dintâi Institut „Sfânta Maria”, școala devenise faimoasă și un model impus și altor institute, după ce în toamna anului 1852, la inițiativa episcopului romano-catolic Angelo Parsi, fuseseră aduse călugărițele „Damele Engleze”, numite și *English Fräulen* de la mănăstirea principală Nymphenburg, de lângă München. Pensionul din Brăila era cel mai mare din țară după cel din București. Institutul era compus, după un model standard, dintr-un pensionat cu două școli, una în care erau admise eleve, majoritatea ortodoxe și evreice, și o școală populară catolică sau primară, în care învățau gratuit elevele catolice⁸². Printre elevele cu origini italiene care au urmat cursurile acestui institut din Brăila le menționăm pe Eugenia Giulia Francesca Giovanna Pederzoli⁸³ și

⁸⁰ SJAN Brăila, Fond Primăria municipiului Brăila, ds. 8/1871, f. 137; Dimitrie Ionescu, *Istoria orașului Buzău din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, Editura Litera, 1979, p. 158.

⁸¹ ANIC, MCIP, ds. 424/1887, f. 131v.-132.

⁸² Raymund Netzhhammer, *Reședința episcopală*, p. 51–74; Maria Stoica, *op. cit.*, p. 265; Dănuț Doboș, *Școlile catolice din Valahia în secolul al XIX-lea*, în „Pro Memoria”, n. 5/2006, p. 131, 142–143.

⁸³ Despre Eugenia Giulia Francesca Giovanna Pederzoli regăsim unele informații grație unui document eliberat la 5 decembrie 1909 de preotul Attilio Zambotti, de la Biserica Pieve del Tho' din actuala comună Brisighella, provincia Ravenna, regiunea Romagna, al cărui conținut îl redăm în continuare: „Pieve del Tho', 5 Dicembre 1909. Dai Registri Battesimali risulta la seguente fede di nascita: Eugenia Giulia Francesca Giovanna nata li 29 Maggio 1901 da Giacomo Pederzoli e Caterina Onofri. Fu battezzata da me sottoscritto li 10 Giugno anno detto alle ore 16, e tenuta dalla Signora Giovanna Stein, fu Carlo di Baviera. In fede ecc., Attilio Zambotti, Pieve del Tho', Brisighella. Si rilascia la presente in carta libera per uso ecclesiastico”. SJAN Brăila, Fond „Institutul Sancta Maria”, ds. 4/1909, f. 21.

Margareta Nicoli Gavala⁸⁴, eleve în anul școlar 1908–1909⁸⁵. Mai puține date deținem în privința școlii romano-catolice de băieți, însă pentru a puncta existența sa, menționăm că în anul școlar 1914–1915, printre elevii înscriși se aflau italienii Alfredo Genre în clasa I, Emiliano Leonardi, Vittorio Pasquali și Louis Rom. Genre în clasa a II-a, Italo D'Orlando în clasa a III-a, Giuseppe și Erminio Leonardi în clasa a IV-a⁸⁶.

Însă, începând cu 1888, erau fondate la Brăila primele școli guvernamentale italiene, destinate educării copiilor comunității italiene și răspândirii și promovării studiului limbii și culturii italiene printre copiii celorlalte naționalități.

ȘCOLILE COLONIALE ITALIENE DIN BRĂILA

În 1881 era realizată o nouă împărțire a școlilor coloniale italiene din spațiul mediteranean, unde erau repartizate și instituțiile școlare din spațiul românesc, acestea intrând în subdiviziunea Constantinopol – alte trei subdiviziuni își aveau direcția centrală la Tunis, Alexandria și Smirne –, toate subordonate unui *Ispettorato Generale delle Scuole Coloniali*. Succesiv acestei măsuri au fost fondate 33 de școli noi, 20 de grădinițe de copii și 2 școli secundare⁸⁷.

De aceste măsuri, adoptate după 1881, se leagă fondarea în 1888 a școlilor elementare masculine și a celor feminine cu clasă unică, precum și a grădinițelor de copii din Brăila și București⁸⁸. Subvențiile fixe sau extraordinare acordate de guvernul italian, despre care avem unele mențiuni începând cu 1880, în vederea difuzării limbii și culturii italiene, cât și a instruirii coloniilor, prevedeau trei tipuri de instituții școlare: 1. școli italiene fondate în străinătate de particulari, de colonie sau de misiunile religioase naționale; 2. institutele non-italiene care își asumau, în anumite condiții, angajamentul de a preda limba italiană; 3. școlile de diferite tipuri și grad, dependente în totalitate de autoritățile italiene. Cum aceste aspecte erau greu de controlat pe măsură ce distanța față de Italia creștea, era necesară o reformă școlară raportată la investigațiile realizate de personalul diplomatic privind situația

⁸⁴ Margareta Nicoli Gavala apare menționată în Registrele actelor de nașcuți pe anul 1901 al Oficiului Stării Civile Brăila, România, ca fiind născută la 7 februarie 1901, ora 12 ziua, „în Brăila, la locuința părinților săi din Bulevardul Carol nr. 163, secția a 3°, fiica a lui Nicoli Gavala, de ani 41, ortodox, profesia tăbăcar, de națiune și protecție grec și a doamnei Carolina, de ani 30 de religie catolică”. Deși naționalitatea mamei nu apare menționată în extractul din 17 august 1909, aceasta era foarte probabil italiancă, cunoscute fiind legăturile dintre comunitatea greacă și cea italiană din Brăila. SJAN Brăila, Fond „Institutul Sancta Maria”, ds. 4/1909, f. 37.

⁸⁵ Idem, dosar 8/1912, f. 46v.–47.

⁸⁶ Idem, Fond Școala romano-catolică Brăila, dosar 1/1914, f. 28, 29.

⁸⁷ Lorenzo Medici, *Dalla propaganda alla cooperazione. La diplomazia italiana nel secondo dopo guerra (1944–1950)*, [Assago], CEDAM, 2009, p. 3.

⁸⁸ *Annuario delle scuole coloniali 1888–1889*, p. 34.

acestora. S-a renunțat astfel la serviciul multor școli ale misiunilor religioase care nu mai răspundeau cerințelor guvernului italian, s-a încercat fondarea unor școli laice noi sau convertirea unora subsidiate în școli guvernamentale și s-a dispus realizarea unei programe școlare care să răspundă intereselor naționale, cât și cerințelor comunităților de italieni în permanentă schimbare.

Laicizarea școlilor italiene din străinătate, în special din Balcani, a fost determinată de altfel de dorința guvernului de la Roma de a-și exercita influența fără a întâlni opoziția Vienei, care își rezervase prin Tratatul de la Karlowitz (1699) protectoratul religios al catolicilor. În acest sens, Abele Damiani, subsecretar al Ministerului Afacerilor Externe, exprima dorința autorităților italiene de a-și impune controlul asupra școlilor religioase pe care le subvenționa, prin circulara ministerială, Nr. 377 din 8 august 1888, *Sussidi alle scuole delle Corporazioni religiose all'estero*. Aceasta prevedea, printre altele, că pentru a primi un subsidiu, o școală trebuia să fie pusă sub patronajul regelui Italiei, își asuma numele de școală italiană, adopta programele și manualele didactice propuse de guvernul italian și recunoștea autoritatea consulilor și a directorilor centrali de către corpul docent și directiv al școlii⁸⁹.

Aceste măsuri contraveneau însă unei directive date de Sacra Congregazione Propaganda Fide la 22 mai 1888 vicarilor apostolici și misionarilor, privind comportamentul lor față de consulii italieni, în care se preciza în mod expres că „i missionari non dovevano rendere alcun onore ai consuli italiani, né richiedere la loro protezione”⁹⁰. În urma acestor măsuri contradictorii impuse școlilor congregațiilor catolice de guvernul italian și de Propaganda Fide, în anul școlar 1888–1889, era întreruptă subvenționarea mai multor institute școlare, printre acestea aflându-se și cele din România, cel de la Galați sau cele din jurisdicția Ordinariatului catolic de la București, cuprinse în Muntenia, Oltenia și Dobrogea⁹¹. Începând cu 1889–1890, era reluat subsidul acordat școlii din Galați, căreia i se adăugau școlile din Dobrogea, de la Tulcea, Sulina, Colaschia și Duanlia, reținându-se că pentru anul școlar 1890–1891, subvenția acordată școlii din Galați sporea considerabil ca urmare a angajării unui profesor în plus, de la 400 la 1.200 lire anual, alte 800 lire revenind școlilor ținute de misionari italieni sau care asigurau predarea lecțiilor în limba italiană⁹².

⁸⁹ „Circolare nr. 377, 8 agosto 1888, Sussidi alle scuole delle Corporazioni religiose all'estero”, în *Raccolta delle circolari e istruzioni ministeriali*, vol. II (1888–1904), Roma, f.e., 1905, p. 44–46; Rita Tolomeo, *Politica italiana e scuole in Oriente...*, și urm., p. 140–141.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 141.

⁹¹ *Annuario delle scuole coloniale 1888–1889*, p. 27–29. Școlile subsidiate din România, indicate în anul școlar 1887–1888, dispăreau din lista redată pentru anul următor, semn al deciziilor menționate.

⁹² *Annuario delle scuole coloniali per l'anno finanziario e scolastico 1889–1890*, Roma, Tipografia Delle Mantellate, 1890, p. 38, 42; *Annuario delle scuole coloniali per l'anno finanziario e scolastico 1890–1891*, Roma, Tipografia Delle Mantellate, 1891, p. 21, 40.

În timpul primului guvern Francesco Crispi (1887–1891), se dădea primul decret privind organizarea școlilor italiene din străinătate, *Regio Decreto 8 dicembre 1889, nr. 6.566 (seria 3) – Portante l'ordinamento organico delle scuole italiane all'estero*, care făcea parte dintr-un proiect de lege naționalist și expansionist privind realizarea unui stat și a unei politici externe puternice. Acest decret, cunoscut sub numele de *Legge Crispi*, venea în completarea legii pentru emigrație din 1888⁹³. În acest scop, Francesco Crispi inaugurase o *politica dell'emigrazione*, în cadrul căreia funcționarea școlilor italiene din afară, „focare de educație națională și de sentiment patriotic”⁹⁴, puse sub direcția și controlul statului italian, trecea peste obiectivul primar al unei simple instrucțiuni pentru emigranți și fiii lor, prin asumarea unei însemnătăți politice: păstrarea limbii italiene ca mijloc de menținere a legăturii între supușii emigranți și patria-mamă, respectiv instruirea emigranților italieni ca instrument al influenței culturale și politice și a pătrunderii comerciale⁹⁵.

Printre puținii istorici italieni care s-au ocupat de istoria școlilor italiene din străinătate, Patrizia Salvetti a considerat investiția din fondurile statului pentru instrucția italienilor emigranți, drept o alegere în totalitate politică. Această părere fusese exprimată și în epocă, de socialistul Luigi Mariani⁹⁶. Acest tip de școală națională colonială, ce purta titulatura de *regia scuola italiana*, beneficia de cadre didactice laice și de o programă și un regulament școlare conforme pe cât posibil celei din Regat. Măsura luată de Crispi pentru italienii din afară țării, se integra mai amplului proces intern de școlarizare a populației italiene și de reducere a ratei de analfabetism, început din 1861. Istoricul Giorgio Floriani consideră legea din 1889 o extindere a Legii organice asupra învățământului public din 13 decembrie 1859, nr. 37.25, cunoscută drept *Legge Casati*, asupra instituțiilor școlare italiene din străinătate, care trebuia „modellarsi su quelli congeneri dell'interno, adottandone i programmi con le modificazioni necessarie all'indole delle scuole coloniali e dei paesi”, unde își aveau fiecare sediul⁹⁷.

Regulamentul și programa școlare comune pentru școlile din interiorul și exteriorul Italiei denotă faptul că emigrația italienilor era văzută de către autoritățile naționale drept un episod temporar, până la o redresare economică suficientă revenirii în țară. Astfel, educația copiilor italieni din școlile coloniale trebuia fie să o continue pe cea începută acasă, fie să îi pregătească și să le faciliteze pe cât posibil integrarea în societatea italiană celor care începeau școala în afara Italiei și reveneau la un moment dat pentru a o finaliza în Italia.

⁹³ Legge Crispi „Regio Decreto 8 dicembre 1889, nr. 6.566”, în *Raccolta ufficiale delle Leggi e dei Decreti del Regno d'Italia*, Roma, Regia Tipografica, 1889, p. 4941–4991.

⁹⁴ *Le scuole italiane nelle colonie d'America. Circolare del sottosegretario agli Affari Esteri, Abele Damiani*, în *Annuario delle scuole coloniali 1889–1890*, p. 207.

⁹⁵ Giorgio Floriani, *op. cit.*, p. 19–20.

⁹⁶ Patrizia Salvetti, *Le scuole italiane all'estero*, în *Storia dell'emigrazione italiana*, vol. 2, Roma, Arivi, 2002, p. 535–536.

⁹⁷ Giorgio Floriani, *op. cit.*, p. 15.

Pentru realizarea acestui obiectiv, era necesar ca profesorii din aceste școli să fie aceiași de care se bucurau și elevii din Italia, astfel încât în fiecare an, în august sau în septembrie, se organiza un concurs pentru ocuparea posturilor de profesori, învățători și educatori din școlile și grădinițele coloniale italiene de către profesori calificați, care se ocupaseră deja de instrucția elevilor în Italia și care doreau să obțină un contract de lucru pentru o perioadă ca angajați al Ministerului Afacerilor Externe italian. Cum aceste contracte reprezentau o sursă de venit mai ridicată atât pe termen scurt, cât și pe termen lung – începând cu 1901 stagiul în străinătate avea să reprezinte o pondere în plus adăugată pensiei –, un număr considerabil de profesori alegeau să predea pentru câțiva ani în străinătate, sau chiar să își facă o carieră din cumularea stagiilor de predare în școlile coloniale.

Primul volum din *Annuario delle scuole coloniale*, publicat de Ministerul Afacerilor Externe italian între 1888–1889, ce preceda cu puțin reforma lui Francesco Crispi, raporta un total de 13.000 elevi italieni în 67 de școli, distribuite în diferite orașe ale țărilor de emigrație italiană, între care era inclusă și România⁹⁸. Reținem că, pentru anul școlar 1887–1888⁹⁹, din spațiul românesc erau amintite ca primind subvenții din partea statului italian școlile Ordinariatului catolic din București (4.000 lire anual), care oferea astfel școlarizare gratuită copiilor italieni în clasele elementare din școlile din Muntenia, subordonate acestui institut, și școala elementară de băieți din Galați (400 lire/an)¹⁰⁰.

Motivul subvenționării parțiale se datora unei decizii a Ministerului Afacerilor Externe, potrivit căreia școlile care nu acceptau programa și manualele școlare italiene, precum și inspecțiile guvernamentale, nu mai puteau primi subvenții. Această măsură era luată ca urmare a specializărilor și rezultatelor diferite de cele dorite de autoritățile italiene realizate de către anumite școli, vizând mai ales școlile catolice cu o programă școlară preponderent religioasă, care nu urmăreau în vreun fel interesele naționale italiene de predare a materiilor prevăzute de programele laice și nici de promovare a limbii și culturii italiene printre elevii non-italieni¹⁰¹. De altfel, cele două institute au fost subvenționate doar după ce ministrul italian la București, Giuseppe Tornielli Brusati, s-a asigurat că monseniorul Paolo Giuseppe Palma avea să asigure difuzarea limbii italiene în Valahia și Dobrogea, în școlile care intrau sub jurisdicția Ordinariatului catolic din București: școlile primare masculine și feminine din București, Brăila și Sulina, școlile primare masculine din Tulcea, Malcoci, Turnu Măgurele, Turnu Severin, Craiova, Pitești, Calafat, Câmpulung

⁹⁸ *Annuario delle scuole coloniale 1888–1889*, p. 9.

⁹⁹ Deși primul volum al anuarului era dedicat anului școlar 1888–1889, unele mențiuni erau făcute și asupra anului școlar 1887–1888.

¹⁰⁰ ASDMAE, Archivio Scuole (1868–1888), b. 219, Scrisoarea ministrului Giuseppe Tornielli Brusati către ministrul Afacerilor Externe, Francesco Crispi (București, 14 mai 1887); idem (București, 17 oct. 1887).

¹⁰¹ *Annuario delle scuole coloniale 1888–1889*, p. 196, 201; Giorgio Floriani, *op. cit.*, p. 8–9.

(Muscel), Târgoviște, Ploiești, Giurgiu, Râmnicu Vâlcea, Cioplea. Alături de suma acordată, Tornielli atrăgea atenția asupra necesității trimiterii din partea statului italian a manualelor școlare pentru lectură, istorie, geografie, luându-și angajamentul de a verifica apoi buna lor utilizare în procesul de învățare al copiilor italieni.

Pentru difuzarea limbii italiene în Moldova și înscrierea gratuită a copiilor italieni în școlile catolice subordonate Episcopiei din Iași, Tornielli a trebuit să trateze cu episcopul franciscan Camilli¹⁰², însă dioceza din Iași era prea puțin dedicată învățământului, astfel încât școlile deschise în Moldova erau insuficiente și preferau să se supună regulilor de învățământ românești, fără vreo altă implicare din partea unui alt stat¹⁰³. S-a pus astfel sub semnul întrebării continuarea subvenționării școlii catolice din Galați, care ar fi putut să se implice mai mult în învățământul din Moldova, însă s-a realizat că nu de acest aspect depindea organizarea școlilor de pe teritoriul circumscris consulatului general italian din același oraș. Cele mai multe școli ale misiunilor catolice nu s-au supus acestei cereri de predare a unor ore de limba italiană și de asigurare a unui învățământ elementar gratuit pentru copiii emigranților italieni, astfel că începând cu anul școlar 1888–1889 nu au mai primit subvenția anuală din partea ministerului, printre acestea numărându-se Ordinariatul catolic din București¹⁰⁴.

În spațiul românesc, statul italian a cooperat de multe ori cu reprezentanți ai Bisericii catolice pentru asigurarea școlarizării în cât mai multe localități de rezidență ale italienilor până la deschiderea unor școli coloniale, cât și după aceea, atât în localitățile în care existau școli coloniale, cum era Bucureștiul, dar mai ales în cele în care nu s-au fondat școli guvernamentale.

Tabelul 1

Numărul elevilor din școlile guvernamentale din Brăila

ORAȘUL	ANUL ȘCOLAR	TIPUL DE ȘCOALĂ GUVERNAMENTALĂ			
		Elementară Masculină	Elementară Feminină	Grădiniță de copii	Total
Brăila	1888–1889 ¹⁰⁵	44	48	35	127
	1889–1890 ¹⁰⁶	104	101	76	281
	1890–1891 ¹⁰⁷	82	165	150	397

Sursa: M.A.E., *Annuario delle scuole coloniali 1888–1891*, p. 31 sqq.

¹⁰² Nicola Giuseppe Camilli fusese numit vicar apostolic al Moldovei în septembrie 1881, iar din 27 iunie 1884, prin fondarea Episcopiei de la Iași, devenea primul episcop al acesteia. Rita Tolomeo, *La Santa Sede e il mondo danubiano-balcanico. Problemi nazionali e religiosi (1875–1921)*, Roma, La Fenice Edizione, 1992, p. 38, 40.

¹⁰³ ASDMAE, Archivio Scuole (1888–1920), b. 219, Scrisoarea ministrului Giuseppe Tornielli Brusati către ministrul Afacerilor Externe, Fr. Crispi (București, 14 mai 1887).

¹⁰⁴ *Annuario delle scuole coloniali 1888–1889*, p. 27–28.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 33, 36.

¹⁰⁶ *Ibidem*, 1889–1890, p. 31–33.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 1890–1891, p. 33–35.

O altă noutate a acestui an școlar a fost atribuirea unei importanțe crescute învățământului elementar, dispunându-se astfel ca școlile primare și grădinițele să fie pe cât posibil gratuite, iar fondarea și îngrijirea acestor instituții să revină guvernului. Alături de elevii italieni urmau să fie admiși elevi de orice naționalitate și religie, însă instrucția religioasă diferită să fie oferită doar în urma unei cereri făcute de către părinți, iar cea mai mare importanță să fie dată studiului limbilor locale. În urma acestor decizii, începând cu anul școlar 1889–1890, observăm în școlile italiene din Brăila o dublare sau triplare a numărului de elevi (vezi tabel 1), dar și angajarea unor profesori de limba română¹⁰⁸. Numărul total de 281 elevi înscriși în școlile guvernamentale din Brăila pe parcursul anului școlar 1889–1890, raportat la totalul de 12.109 elevi înscriși în afara Italiei, a reprezentat 2,32 %¹⁰⁹.

Școlile secundare rămăneau în continuare sub autoritatea guvernului italian în ceea ce privea disciplinele și materia predată, însă de finanțarea lor trebuia să se ocupe fiecare colonie de italieni în parte, acestea devenind cel mai adesea școli supuse taxelor. În administrarea acestor școli, în special a celor elementare și a grădinițelor, era admisă participarea membrilor comunității italiene locale și a delegațiilor școlare.

Efectul aplicării Legii Crispi s-a făcut simțit și în ceea ce privește școlile coloniale elementare din România. Potrivit art. 1 al decretului regal din 27 ianuarie 1890, nr. 6.615 (serie 3°) din *Raccolta Ufficiale delle leggi e dei decreti del Regno*, se prevedea că „sono dichiarate governative le Scuole italiane elementari maschili, con classe unica, istituite in [...] Braila, Bucarest”, art. 1 al *Regio Decreto 27 gennaio 1890, nr. 6.616 (serie 3°)* declara drept școli guvernamentale „le Scuole italiane elementari femminili, col solo corso di grado inferiore”¹¹⁰, istituite in [...] Braila [...] e le Scuole elementari femminili, con classe unica, istituite in [...] Bucarest”, iar art. 1 al *Regio Decreto 27 gennaio 1890, nr. 6.617 (serie 3°)* declara drept guvernamentale grădinițele și creșele fondate la Brăila și București¹¹¹. Cu toate acestea, încă din primul volum din *Annuario delle scuole italiane*, aceste școli erau citate drept guvernamentale¹¹². Aceleași decrete prevedeau că pentru școlile cu clasă unică era destinat un singur profesor titular, iar pentru cele ce aveau doar cursuri inferioare, trei profesori titulari (art. 2), în ce privește funcția de director în

¹⁰⁸ *Annuario delle scuole coloniale 1889–1890*, p. 137: în școala elementară masculină, cu o clasă unică, din Brăila, în anul școlar 1889–1890, era menționat ca profesor de limba română Ștefan Bucur, care primea o retribuție anuală pentru sarcina depusă de 1.100 lire.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 17.

¹¹⁰ Școlile elementare fuseseră organizate, potrivit Legii Casati, în două grade, inferior și superior, fiecare de doi ani, dar odată cu aplicarea Legii Crispi (1889), care prelua unele elemente din Legea Coppino (1877), gradul inferior se compunea din trei clase, iar cel superior rămânea la două (art. 142, art. 143). Cf. Giorgio Floriani, *op. cit.*, p. 16, 18.

¹¹¹ „Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia”, nr. 39, 15 feb. 1890, Roma, p. 494–495.

¹¹² *Annuario delle scuole coloniale 1888–1889*, p. 135–142.

cazul școlilor elementare inferioare, aceasta se atribuia acelui profesor care predă la clasa superioară în grad (art. 3). Profesori titulari puteau fi numiți doar cei italieni, în urma unui concurs organizat de Ministerul Afacerilor Externe, dar alături de aceștia fiecare școală trebuia să angajaze doi sau trei profesori vorbitori ai limbii locale. În cazul grădinițelor, educatoarele întruneau și funcția de director (art. 2)¹¹³.

În urma concursului organizat la 26 septembrie 1888 pentru posturile de profesori titulari, în școlile guvernamentale din România erau numiți la Brăila, Ulisse Gatti, profesor titular, și George Demetrescu, profesor de limba română, ambii ai școlii elementare masculine; Ernesta Tomaschù, profesor titular, și Giacomina Thavonati-Mazzetti, profesor-asistent, care predă și limba română, la școala elementară feminină; Caterina Nodari, directoare și educatoare a grădiniței de copii. Alături de personalul didactic, școala feminină și grădinița din Brăila dispuneau de serviciile unei bucătărese, Ana Brateș¹¹⁴. Pentru toate aceste instituții școlare era introdusă prin *Regio Decreto 25 settembre 1888*, programa școlară pe care cadrele didactice trebuia să o urmeze¹¹⁵.

În cel de-al doilea număr al *Annuario delle scuole coloniali italiane*, dedicat anului școlar 1889–1890, era menționată o nouă școală înființată în orașul bulgar Filippopoli (Plovdiv) la cererea comunității italiene de acolo, dar care a fost trecută în rândul școlilor din România. Considerând acest fapt o eroare, ce a fost preluată și de unele documente privitoare la școlile coloniale italiene din România, nu vom lua în calcul școlile coloniale din acest oraș. Singura școală nou fondată în anul școlar 1889–1890 în România a fost cea elementară feminină din Brăila, prin promovarea de la școala cu o clasă unică la cele trei clase elementare¹¹⁶.

Deși observăm o diferență numerică deosebită între elevii înscriși în anul școlar 1888–1889 și următorii doi ani, aceasta nu se datorează în totalitate unei creșteri a populației italiene. Erau, în realitate, elevi de alte naționalități decât cea italiană, după cum se poate observa în tabelul 2.

Deschiderea tuturor acestor școli și grădinițe, sau asumarea finanțării unora deja existente, a reprezentat un pas important în păstrarea limbii italiene printre emigranți, dar și un mijloc de promovare și răspândire a limbii și culturii italiene în România printre majoritari și celelalte minorități. Numărul mare de elevi străini care au ales să urmeze cursurile școlilor italiene din Brăila se poate explica prin ponderea ridicată a străinilor din acest oraș cu deosebită importanță economică, unde orice limbă străină cunoscută era un câștig pentru familiile marilor și micilor comercianți.

¹¹³ „Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia”, nr. 39, 15 feb. 1890, p. 494–495.

¹¹⁴ *Annuario delle scuole coloniali 1888–1889*, p. 39, 43–46, 48–50, 137–140.

¹¹⁵ *Ibidem*, 1889–1890, p. 6.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 26.

Tabelul 2
Numărul elevilor înscriși în școlile guvernamentale italiene
după naționalitate și religie

ORAȘ	ANUL ȘCOLAR	TIPUL ȘCOLII	NR. ELEVİ	NAȚIONA- LITATEA		RELIGIE			
				Italiană	Non-italiană	Catolică	Protes- tantă	Ebraică	Ortodoxă
Brăila	1889–1890 ¹¹⁷	Elem. masc.	104	16	88	19	–	51	34
		Elem. fem.	101	7	94	21	41	39	–
		Grăd. copii	76	6	70	6	2	28	40
	1890–1891 ¹¹⁸	Elem. masc.	82	9	73	13	2	38	29
		Elem. fem.	165	9	156	21	–	82	62
		Grăd. copii	150	36	114	57	–	61	74

Sursa: M.A.E., *Annuario scuole coloniale 1888–1891*, p. 31 sqq.

Nu doar majoritatea ortodoxă a românilor, grecilor și bulgarilor înțeleseseră ocazia pe care copiii lor o puteau avea învățând într-o școală italiană, ci observăm o prezență crescută alături de catolici, protestanți și ortodocși, a elevilor coloniei ebraice, una dintre cele mai numeroase în Brăila și bine reprezentată în orice domeniu economic din portul danubian: comerț, navigație, mică industrie (alimentară), meșteșugari (bogasierese, croitori, tâmplari, tinichigii, boiangii ș.a.m.d.)¹¹⁹. De menționat însă că, la rândul lor, italienii din Brăila aparțineau în fapt fie coloniei catolice (cei mai mulți), fie comunității evreiești, diferență de care în epocă a ținut cont recensământul populației din 1899. Conștiente de faptul că populația din colonii se afla într-o perpetuă mișcare, cele mai multe școli și-au adaptat regulamentul unei cerințe firești, lăsând deschise înscrierile elevilor pe tot parcursul anului școlar și primind noii elevi până în ultima lună de școală¹²⁰.

Începând cu 1888, la Brăila erau deschise de către guvernul italian o școală elementară masculină având o clasă unică, o școală similară feminină și o grădiniță de copii. Cu toate acestea, raportul viceconsulului italian, Pasquale Corte, menționa deja din 1881 prezența școlilor pentru italienii din Galați și Brăila. Deși prezența școlii din Galați era anterioară anului 1881, după cum am văzut, anul fondării școlii comunității italiene din Brăila, nu este prea clar, dar era anterioară la rândul său anului 1881, după cum reiese din mențiunea lui Corte potrivit căruia „quest’ultima che conta 65 allievi è in grado quest’anno di ingradire i suoi locali grazie ad un ballo-concerto che, per l’iniziativa di questo ufficio, testè diede la colonia italiana, e fruttò oltre 8.000 franchi”¹²¹. Cert este, din raport, că această școală nu a

¹¹⁷ *Annuario delle scuole coloniale 1888–1889*, p. 31–33.

¹¹⁸ *Ibidem*, 1890–1891, p. 33–35.

¹¹⁹ Maria Stoica, *op. cit.*, p. 65–66.

¹²⁰ *Annuario delle scuole coloniale 1889–1890*, p. 13.

¹²¹ *Bollettino Consolare pubblicato per cura del Ministero per gli Affari Esteri di S.M. il Re d’Italia*, vol. XVII, parte II, Roma, Libreria dei Fratelli Bocca, 1881, p. 9.

beneficiat de nici o subvenție în acel an, și cum între școlile subvenționate din România în 1887, mai devreme menționate, nu era inclusă nici o școală laică, școala din Brăila era luată în vedere de guvernul italian de abia din 1888, alături de cea din București.

Cei dintâi profesori sosiți în orașul de pe malul Dunării au fost Ulisse Gatti, Ernesta Tomaschù, Giacomina Mazzetti-Thavanoti, Caterina Nodari, distribuți după cum se poate observa în tabelul 3. De figurile acestor instructori, asupra cărora ne vom opri în rândurile ce urmează, s-a legat destinul școlilor coloniilor italiene din orașele românești. Pentru deplasarea educatorilor, învățătorilor și a profesorilor din Italia spre localitatea de destinație din străinătate, Ministero degli Affari Esteri a pus la dispoziție o linie specială de vapoare cu plecare din Brindisi¹²².

Tabelul 3

Personalul didactic al școlilor și grădiniței italiene din Brăila

Anul școlar	Școala elementară masculină (clasă unică)	Școala elementară feminină	Grădinița de copii
1888–1889 ¹²³	Ulisse Gatti (profesor) George Demetrescu (prof. lb. română)	(clasă unică) Ernesta Tomaschù (profesoară) Giacomina Thovanati-Mazzetti (prof. lb. română)	Caterina Nodari (directoare și educatoare)
1889–1890 ¹²⁴	Ulisse Gatti (profesor) Ștefan Bucur (prof. lb. română)	(trei clase elementare) Sofia Borgetti (directoare și profesoară la cls. a II-a și a III-a) Ernesta Tomaschù (învățătoare cls. I) Giacomina Thovanati-Mazzetti (prof. lb. română)	Caterina Nodari (directoare și educatoare) Bernardino Fiocchi (educator) Maria Lucacevic (interpretă și ajutor de educatoare)
1890–1891 ¹²⁵	Timoteo Desideri (profesor) Alfredo Mariani (profesor asistent) Ștefan Bucur (prof. lb. română)	(trei clase elementare) Ernesta Tomaschù (directoare și profesoară la cls. a II-a și a III-a) Alice Badalotti (învățătoare cls. I) Elena Panatazopulo (prof. lb. română)	Maria Monti (directoare și profesoară) Milda Badalotti (educatoare) Carlotta Benvenuto Paroni-Brasi (apr.–aug. 1891) Maria Lucacevic (interpretă și ajutor de educatoare)

În anul școlar 1889–1890, școlii feminine de grad inferior din Brăila îi erau adăugate clasele a II-a și a III-a, după reușita directoarei italiene Ernesta Tomaschù

¹²² ASDMAE, Scuole, b.9, fasc. Alice e Milda Badalotti, Scrisoarea adresată de Alice Badalotti ministrului Afacerilor Externe, Rivaroli Fuori, 10 agosto 1890.

¹²³ *Annuario delle scuole coloniale 1888–1889*, p. 137–139.

¹²⁴ *Ibidem*, 1889–1890, p. 137–139.

¹²⁵ *Ibidem*, 1890–1891, p. 170–172.

de a obține un venit în plus pentru școala de fete din Brăila, motiv pentru care micului colectiv de profesoare i se alătura tânăra Sofia Borgetti, în vârstă de 24 ani, numită pe o perioadă temporară de doar un an școlar, de la 1 septembrie 1889 și, până la 31 august 1890, pentru a prelua clasele a II-a și a III-a și totodată funcția de director, pentru un salariu total de 2.300 lire anual¹²⁶.

Sofia Borgetti, născută la Vervelli, provincia Novara, la 22 octombrie 1865, obținea certificatul de profesoară de școală elementară de grad superior de la Inspectoratul școlar din Vercelli în 1883. Ajungea, însoțită de mama sa, la 26 septembrie 1889, întârziere cauzată de lipsa unei curse navale mai devreme de 13 septembrie din Alexandretta (Iskenderun) spre Constantinopol și de acolo spre Brăila¹²⁷. După un timp li s-a alăturat și tatăl Sofiei, ambii părinți însoțind-o mai târziu la următorul post de directoare. Pe parcursul scurtei rezidențe în orașul dunărean se confruntase, la finele anului 1889, cu o epidemie de rubeolă printre copiii grădiniței pe care o conducea, care făcuse două victime, fiind nevoită să o închidă pentru o perioadă de două săptămâni, din 12 în 27 decembrie, din ordinul Comisiei Sanitare¹²⁸. Cu puțin înainte de a părăsi România, Borgetti se căsătorea la Brăila cu Erasmo Scalesse, născut în localitatea Elena din provincia Caserta, Campania, pe care se pare că îl cunoscuse la școala din Alep, unde amândoi fuseseră profesori¹²⁹. Transferul la Trebisonda, după numai un an, era determinat de cererea directorului școlii italiene din Constantinopol, Mario Mondalari, în vreme ce lui Erasmo Scalesse i se păstra postul de la Alep¹³⁰. De altfel, Ministerul stabilise de la început că după un an avea să fie transferată de la Brăila și, deși Sofia Borgetti și Erasmo Scalesse au încercat să obțină prelungirea, respectiv transferul la Brăila, cererea lor era prea întârziată și între timp se decisese un nou director pentru școala de băieți din Brăila, în persoana lui Timoteo Desideri, precum și transferul de la Trebisonda la Brăila a directoarei Alice Badalotti, în

¹²⁶ ASDMAE, Scuole, b. 31, fasc. Benvenuta Brasi, Scrisoarea directoarei grădiniței de copii, Carlotta Brasi (București, 26 oct. 1891); Scrisoarea ministrului plenipotențiar la București, Curtopassi către ministrul de Externe italian, Antonio Di Rudini (București, 8 Decembrie 1891); idem, b. 28, fasc. Sofia Borgetti-Scalesse, Telegrama nr. 1864 de la Roma către Consulatul general din Galați (30 aug. 1889); Scrisoarea agentului consular Matteucci către ministrul Afacerilor Externe, Francesco Crispi (31 aug. 1889); Telegrama nr. 1863 de la Roma către Consulatul italian din Alep (30 aug. 1889).

¹²⁷ Idem, Scrisoarea consulului general din Galați, Pasquale Corte către Ministerul de Externe (Galați, 27 septembrie 1889).

¹²⁸ Idem, Scrisoarea Caterinei Nodari către consulul italian din Galați (Brăila, 31 dec. 1890).

¹²⁹ Idem, Scrisoarea consulului italian din Alep către consulul italian din Galați, Conte (24 ian. 1890).

¹³⁰ Idem, Scrisoarea directorului școlii italiene din Constantinopol, Mario Montalari, către ministrul de Externe, Francesco Crispi (23 mai 1890); Telegrama nr. 1444 de la Roma a lui Damiani către consulul italian din Galați (17.08.1890), Scrisoarea Sofiei Borgetti către ministrul de Externe, Francesco Crispi (Brăila, 25 iulie 1890).

locul Sofiei Borgetti și viceversa¹³¹. La plecarea din Brăila, îi era oferit după numai un an de directorat al școlii de fete și al grădiniței, din partea consulului general din Galați, un „certificato di lodevole insegnamento e condotta privata inappuntabile nel disimpegnare l'ufficio di Direttrice nella R. Scuola Femminile di Brăila”¹³².

Numărul crescut de copii înscriși la grădiniță a condus la angajarea lui Bernadino Fiochetti ca educator, și a Mariei Lucacevic ca interpretă și ajutor de educator. Caterina Nodari, cea care a preluat postul de educatoare era însoțită la post de soțul și sora ei¹³³.

La 2 februarie 1890 era transferat din Albania la Brăila Timoteo Desideri. Născut la 26 iunie 1852, la Chiesina Uzzanese, pe atunci în provincia Lucca, obținuse diploma de profesor normal de grad superior după absolvirea Școlii Normale din Pisa, eliberată de Consiliul Provincial Școlar din Pisa la 1 octombrie 1874. Sosit la Brăila, era înștiințat de agentul consular că școala fusese închisă din cauza holerei. Se înscriaseră deja 80 de copii, mult peste limita de spațiu disponibilă, astfel că într-o bancă de 7 persoane erau înghesuți câte 10–13 elevi, iar alții rămâneau în picioare. Cei 80 de copii erau împărțiți în două săli, într-una acei 39 dintre ei analfabeți și necunoscători ai limbii italiene, în cealaltă cei 41 de elevi ai claselor a II-a și a III-a. Comunicarea profesorului Desideri cu cei din clasa I era aproape imposibilă fără cunoașterea limbii române. Pe elevii claselor mai mari îi găsea la fel de nepregătiți, aceștia având serioase probleme de calcul, de lectură și nefiind inițiați în compuneri. Fără un spațiu mai mare, Desideri considera imposibilă reorganizarea și îmbunătățirea acestei școli, de aceea solicita imediat după sosirea la destinație un alt local. Rămânea la școala din Brăila până 12 august 1893, când activitatea școlii era suspendată prin decizie ministerială.

La 1 septembrie 1890, la școala italiană feminină din Brăila era transferată de la Trebisonda (Imperiul otoman), Alice Badalotti, unde rămânea pentru un an școlar, până la 31 august 1891¹³⁴. Ea sosea alături de sora sa, Milda Badalotti, care primea postul de educatoare la grădinița de copii subordonată acelei școli. Deseori cei care primeau post în străinătate veneau însoțiți de unele rude sau de întreaga familie, ceea ce sporea numărul celor emigrați temporar. Alice Badalotti primea în iunie 1890 un permis feroviar valabil pentru ea și mama sa, care le-a însoțit pe cele două surori pe perioada șederii lor în România. Rotațiile personalului didactic între școlile italiene din străinătate erau făcute de către Ministero degli Affari Esteri la

¹³¹ Idem, Scrisoarea Ministerului de Externe către consulul general din Galați (Roma, 13 aug. 1890); Scrisoarea consulului general, Giulio Tesi către ministrul de Externe (Galați, 26 iulie 1890); Ministerul de Externe către consulul italian din Trebisonda (Roma, 19 iulie 1890).

¹³² Idem, Scrisoarea consulului general din Galați, P. Conte către ministrul de Externe, Fr. Crispi (Galați, 7 ianuarie 1890).

¹³³ Idem.

¹³⁴ Idem, b. 9, fasc. Alice e Milda Badalotti, varri docc.

cererea angajaților săi, cel mai adesea datorită unor interese sau probleme de familie. În cazul surorilor Badalotti, ambele prezente la Trebisonda, transferul la Brăila era un efect al cererii lor privind obținerea unor posturi în străinătate mai apropiate de Italia, în vederea îngrijirii părinților vârstnici și bolnavi¹³⁵. Alături de Alice Badalotti, profesoară a școlii de fete din Brăila, se mai aflau directoarea Ernesta Tomaschù și profesoara de limbă română, Elena Pantazopulo¹³⁶. În urma unei rotații între personalul din București și cel din Brăila, Carlotta Paroni-Brasi petrecea la grădinița din Brăila o perioadă relativ scurtă, între aprilie–august 1891, dar suficientă pentru a reorganiza mica instituție după noile dispoziții ministeriale¹³⁷.

Școala de fete își continua cursurile în anul școlar 1891–1892 cu un grup de 36 eleve de diverse naționalități, iar în cel din 1913–1914 cu 50 de eleve repartizate în 3 clase¹³⁸. Instabilitatea personalului didactic și localul școlar neîndestulător cererii elevilor nu au oferit școlii și grădiniței din Brăila cadrul unei activități ușor de realizat, însă a reușit să mențină o instrucție minimă și să își continue existența după 1918, când starea ei s-a mai îmbunătățit.

În concluzie, statutul limbii italiene în școlile din Brăila a depins de două planuri, cel intern românesc și cel extern italian. Astfel, evoluția și dezvoltarea învățământului public și particular românesc din portul dunărean și importanța pe care cunoașterea acestei limbi o avea în cadrul activităților comerciale s-au reflectat și în modul acordat studierii limbii italiene. La rândul lor, perioadele de înflorire, de stagnare sau de declin ale învățământului și ale economiei erau dictate de situația politică internă sau externă, de starea de pace sau de război. Din punctul de vedere al Statului italian, studiarea limbii italiene și mai târziu fondarea de școli coloniale a reprezentat expresia răspândirii limbii și culturii italiene în străinătate ca parte a unui proiect mai amplu al politicii externe. Pe de o parte, prin finanțarea condiționată a școlilor catolice se dorea limitarea influenței clericale asupra învățământului diasporei italiene, dar și implicarea și controlul planului de învățământ elaborat de preoții catolici din localitățile cu un număr important de emigranți italieni. Politica anticlericală avea să culmineze cu încercarea de desprindere totală de învățământul catolic după înființarea școlilor laice guvernamentale. Pe de altă parte, măsurile luate privind înființarea învățământului pentru italienii din străinătate au fost deseori criticate ca având un scop exclusiv politic, că au urmărit o politică naționalistă și expansionistă pornită de guvernul Crispi și continuată până

¹³⁵ Idem.

¹³⁶ *Annuario delle scuole coloniale 1890–1891*, p. 171.

¹³⁷ ASDMAE, Scuole, b. 149, fasc. Paroni-Brasi Carlotta.

¹³⁸ *Rapporto del console Giulio Tesi (Galatz, 21 aprile 1892)*, în *Emigrazione e Colonie. Rapporti di R.R. Agenti Diplomatici e Consolari pubblicati da Ministero degli Affari Esteri*, Roma, Tipografia Nazionale di G. Bertero, 1893, p. 406; *Annuario delle scuole coloniale 1913–1914*, Roma, Tipografia del Ministero degli Affari Esteri, 1914, p. 128.

la căderea lui Mussolini. În cazul școlilor guvernamentale din Brăila, deși au atins cu greu acest scop în primii ani de existență, au îmbogățit peisajul pestriț al școlilor brăilene la finele secolului al XIX-lea, continuându-și și dezvoltându-și activitatea în perioada interbelică.

THE SCHOOLS OF THE ITALIAN COMMUNITY AND THE STATUS
OF THE ITALIAN LANGUAGE WITHIN THE EDUCATIONAL SYSTEM
IN BRĂILA DURING THE 19TH CENTURY AND THE EARLY 20TH CENTURY

Abstract

This article aims to analyze the evolution of the Italian community schools from Brăila. The investigation begins with the fourth decade of 19th century, when Italian has been established as the language of trade in the Danubian port-city. By the end of the same century and the early next century, it became a tool of economic, political, and cultural propaganda, used by the Italian state after the foundation of community schools. These schools were the expression of a nationalist and expansionist project designated to establish a powerful Italian state with a strong foreign policy.

Keywords: Italian Emigration, Italian Language, Community Schools, Cultural, Economic, and Political Tools, Trade, Danubian Port-City.

ORFELINATUL AGRICOL FERDINAND (1898–1948) – „ȘCOALA REGELUI” DE LA ZORLENI

ȘTEFAN PETRESCU

(Institutul de Studii Sud-Est Europene, București)

Orfelinatul agricol Ferdinand a fost înființat în 1898 de către regele Carol I, pe moșia sa de la Zorleni. În actul de constituire, regele își arăta recunoștința pentru „scăparea zilelor scumpului nostru nepot”, Ferdinand, care fusese bolnav de febră tifoidă. Așezământul putea găzdui până la 30 de băieți aleși din „clasele muncitoare”, cu predilecție fii de plugari, soldați, ofițeri inferiori și veterani de război. Scopul școlii era pregătirea orfanilor pentru „viața agricolă prin practică și prin dobândirea cunoștințelor necesare unui bun gospodar”¹.

În acest fel, regele contribuia direct la dezvoltarea rețelei de școli elementare de agricultură care aveau ca scop formarea profesională a micilor proprietari de pământ. În al doilea rând, regele întindea o mână de ajutor familiilor sărace din mediul rural, oferind copiilor șansa de a se împlini spiritual și material prin educație și muncă.

În vara anului 1897, regele l-a însărcinat pe Louis Basset, administratorul proprietăților regale, să găsească un imobil potrivit pentru instalarea așezământului, fie în vecinătatea unor mari centre urbane ca București și Iași, fie pe moșia regală Slobozia-Zorleni. În cele din urmă, Basset a optat pentru comuna Zorleni².

Moșia Slobozia-Zorleni a fost cumpărată în 1886 de regele Carol I de la moștenitorii familiei Conachi-Roznoveanu. Comuna, formată din patru sate – Simila, Zorleni, Dealu Mare și Popeni –, se află la 9 kilometri de Bârlad pe drumul național spre Murgeni, pe colinele Tutovei. La începutul secolului al XX-lea comuna număra în jur de 2.000 de locuitori. Proprietarii moșiei au înzestrat satele cu școli și biserici. În Popeni, în 1720, a luat ființă schitul Măgaru (astăzi mănăstirea

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Administrația Centrală a Domeniilor Coroanei (ANIC, ACDC), 1719/1897–1898, Casa Regelui către Președintele Consiliului de Miniștri, 1 ianuarie 1898, f. 2, 3. Ideea înființării unui orfelinat agricol nu era nouă în România. În 1870, Ion Ionescu de la Brad (1818–1892) a deschis un asemenea așezământ cu scopul de a forma administratori agronomi pentru marile proprietăți funciare. Ideea de a instituționaliza copiii săraci și orfani din mediul rural a fost însă abandonată, iar așezământul de la Brad (Filipeni) a fost transformat într-o școală particulară de agricultură, vezi Ioann Ionescu, *Școala particulară de agricultură seau orfelinatul agricolu de la Bradu*, București, 1870.

² ANIC, ACDC, 1719, Notice de Basset către Rege, f. 1, 3.

de maici Bujoreni). În 1898, regele Carol a zidit biserica Sfântul Gheorghe din satul Zorleni. În acest sat, în 1814, boierul Roznoveanu a înființat o școală, iar câteva decenii mai târziu regele Carol a clădit un local nou, unde predau doi învățători și învățau aproximativ 100 de băieți și fete³.

Orfelinatul a fost așezat în conacul familiei Conachi-Roznoveanu. Clădirea din piatră și cărămidă, ridicată la începutul secolului al XIX-lea, avea ziduri groase de până la doi metri, cu planșee și grinzi din stejar (clădirea a fost demolată după al doilea război mondial). La parter, în corpul central, funcționau sălile de clasă, atelierelor, biblioteca, infirmieria și cabinetul directorului. La etaj au fost amenajate patru dormitoare, dispuse două câte două și despărțite de camera învățătorului și respectiv a conductorului agricol. Spălătoria era alimentată cu apă curentă, pompată din puțul săpat la subsol. În corpurile laterale, pe un singur nivel, se aflau într-o parte locuința directorului și în cealaltă bucătăria și sala de mese⁴.

Grigore Patriciu, profesor din Bârlad, în monografia orfelinatului, publicată în 1911, afirmă că edificiul amintește de mărețele localuri de școli americane cu săli spațioase și curate. În fața orfelinatului se întindea grădina cu pomi și stupina sistematică, iar pe malul râului Bârlad – grădina de zarzavat⁵. În primii ani ai secolului al XX-lea, în curtea orfelinatului au fost ridicate două imobile pentru a servi ca locuință învățătorului și conductorului agricol.

Inaugurarea școlii a avut loc în ziua de 18 octombrie 1898 în prezența administratorului moșiilor regale, Louis Basset (1864–1931), a ministrului de Finanțe George D. Pallade, a episcopului Hușilor, Silvestru, a directorului orfelinatului, Mihai Lupescu, și a multor altor oficialități locale. Vestea înființării acestui așezământ s-a bucurat de o primire călduroasă în presă, exceptând poziția ostilă a ziarului „Adevărul”. Constantin Mille, ironizând „ziarele palatiste”, care elogiau darul regelui către națiune, scrie că „poporul nu mai are nevoie de pomană”⁶.

MIHAI LUPESCU: UN REPREZENTANT AL ELITEI ÎNVĂȚĂTORILOR RURALI

Orfelinatul era așezat sub directa ocrotire a regelui. În numele său, Louis Basset supraveghea îndeaproape activitatea așezământului. Basset, originar din Elveția, a studiat filologia la Universitatea din Neuchâtel. În 1869, el a fost numit secretar particular și administrator al bunurilor regelui Carol I. În această calitate,

³ Idem, 1732, Mihai Lupescu către administratorul Louis Basset, 2/16 ianuarie 1906 (raportul conține date istorice, demografice și economice privitoare la satul Zorleni), f. 120; Gheorghe Gheorghe și Sidonia Elena Diaconescu, *Prima carte pentru Bârlad*, Sfera, 2009, p. 15, 96–101, 136.

⁴ ANIC, ACDC, 1763, inginer hotarnic Nicolae C. Bolărescu, aprilie 1928, f. 151. Conacul avea 16 săli spațioase la parter și 10 la etaj.

⁵ Grigore Patriciu, *Studiu pedagogic asupra orfelinatului agricol „Ferdinand”*, București, Albert Baer, 1910, p. 35.

⁶ ANIC, ACDC, 1719, f. 34, „Adevărul”, 7 ianuarie 1898.

Basset s-a ocupat îndeaproape de înființarea și organizarea orfelinatlui. Adjunctul său în postul de contabil-șef și subadministrator al Casei Regale era Nicolae Butculescu (1867–1944), descendent al unei renumite familii boierești din județul Teleorman.

Regele și Basset au încredințat conducerea școlii unui triumvirat: directorul, învățătorul și conductorul agricol. Un personaj cheie era H. Bolomey, administratorul moșiei Zorleni, care supraveghea îndeaproape contabilitatea așezământului și dădea sfaturi practice în privința organizării gospodăriei agricole. Bolomey, de origine elvețian, fusese între anii 1877 și 1886 administratorul moșiei Broșteni. În această calitate l-a cunoscut pe Mihai Lupescu – născut în 1862 în satul Spătărești din județul Suceava –, absolvent al școlii normale Vasile Lupu din Iași și învățător la Broșteni între anii 1884 și 1889. În mai 1898 Basset i-a oferit lui Lupescu conducerea orfelinatlui⁷. Lupescu a acceptat să părăsească sistemul public de învățământ după ce s-a asigurat că îi vor fi recunoscute toate drepturile câștigate ca titular⁸.

Lupescu a militat încă din primii ani de directorat să fie instituit un cadru atractiv pentru personalul didactic al școlii. În primii ani de la înființarea orfelinatlui, doar directorul dispunea de locuință spațioasă în incinta orfelinatlui. Învățătorul și conductorul agricol primeau câte o cameră lângă dormitoarele elevilor. Lupescu propunea ca învățătorul și conductorul agricol să fie considerați detașați ai școlilor statului, să figureze ca învățători la stat cu drept de pensie și să se poată însura, primind o locuință de serviciu⁹.

Lupescu a dezvoltat relații cordiale cu subordonații săi. Datorită încrederii și aprecierii de care se bucura în cercurile puterii și ale intelectualității rurale, timp de peste douăzeci de ani nimeni nu i-a contestat autoritatea. El s-a înconjurat totodată de oameni luminați și de încredere. Ne vom opri asupra câtorva din colaboratorii săi.

Simion Teodorescu Kirileanu (1879–1926), născut în satul Holda, comuna Broșteni, era fratele mai mic al lui Gheorghe Teodorescu Kirileanu (1872–1960). Încă de pe băncile școlii a fost îndrumat de învățătorul lui, Mihai Lupescu, să urmeze cariera de dascăl. Tânărul absolvent al școlii normale „Vasile Lupu” din Iași a fost chemat ca învățător la Zorleni. Cariera lui la orfelinat a fost scurtă, fiindcă suferea de reumatism și de o boală de ochi¹⁰. Fiind scutit de serviciul militar obligatoriu, Kirileanu a fost constrâns să părăsească așezământul întrucât în fișa postului intra și pregătirea militară a orfanilor¹¹. Între 1902 și 1926 el a funcționat ca învățător la o școală din comuna Broșteni. Simion Teodorescu Kirileanu s-a remarcat ca folclorist. Printre scrierile de succes remarcăm *Amintirile populare despre Ștefan cel Mare*, publicată la Editura Minerva în 1904.

⁷ ANIC, ACDC, dos. 1720, Mihai Lupescu către Louis Basset, 24 mai 1898, f. 9.

⁸ Idem, Basset către Lupescu, 9 iunie, 1898, f. 8.

⁹ Idem, 1723/1901, Lupescu către Basset, 10 ianuarie 1901, f. 219.

¹⁰ ANIC, ACDC, 1726, Kirileanu către Butculescu, 4 noiembrie 1902, f. 211.

¹¹ Idem, 1726, 3 iulie 1902, f. 161.

În 1904 Lupescu a adus la orfelinat în postul de învățător un alt elev, pe Leon Mrejeriu, un cadru didactic activ, participant la conferințele învățătorilor și autor de lucrări cu caracter educativ. El a scris piesa *O șezătare la țară*, publicată pe spezele Casei Regale și jucată pe scenele teatrelor sătești. Procesul verbal al revizorului școlar V.G. Diaconescu, din decembrie 1907, specifica faptul că Mrejeriu, umblând zi de zi în portul național, făcea cinste corpului didactic din mediul rural¹². Deși i s-a oferit un post de subrevizor în județul Neamț, acest învățător de elită a refuzat pentru a rămâne la orfelinat¹³.

În anul 1907, Lupescu îl informa pe Nicolae Butculescu, adjunctul lui Basset și contabil al Casei Regale, în legătură cu faptul că Mrejeriu scuipa sânge. Probele de sânge au fost trimise în capitală. Retragera lui de la orfelinat era iminentă, dar, scrie Lupescu, „acest lucru nu trebuie să transpire nicăieri”. În 8/21 decembrie 1907, Leon Mrejeriu s-a transferat institutor la Piatra-Neamț¹⁴, iar după primul război mondial s-a remarcat în viața publică în calitate de deputat și vicepreședinte al Camerei.

În 1909 Lupescu l-a adus la orfelinat pe Theodor Popovici, un tânăr capabil, cu o vechime de 11 ani în învățământ, priceput la toate disciplinele și ramurile de activitate – muzică, împletitul paielor, creșterea albinelor, pomologie¹⁵. Împreună cu Lupescu, Popovici a publicat o gramatică pentru cursul primar urban și rural¹⁶. Popovici a fost o perioadă administratorul revistei „Ion Creangă”, fondată de Tudor Pamfile.

În vederea ocupării postului de conductor agricol, Lupescu căuta o persoană cu competențe practice și cunoștințe teoretice temeinice. El dorea ca acest post să fie ocupat la un moment dat de un absolvent al orfelinatului, după ce mai întâi ar fi fost pregătit temeinic la o școală de meserii. În orice caz era necesar un om matur cu autoritate.

Între 1901 și 1904 în acest post a funcționat învățătorul Nicolae Stoleriu (1878–1916), absolvent al școlii normale „Vasile Lupu” din Iași. Între 1898 și 1901, tânărul absolvent a fost numit învățător al școlii din Broșteni după transferarea lui Lupescu la orfelinat. După trei ani petrecuți la Zorleni, Stoleriu a obținut un post de învățător în comuna Baia, unde s-a remarcat prin numeroase activități culturale. El este cofondatorul revistei „Vestitorul satelor” (1912–1944), împreună cu Simion Teodorescu Kirileanu, Vasile Tomegea și alți învățători luminați ai acelor timpuri.

În locul lui Stoleriu a fost numit Nicolae Rotariu. În opinia directorului, el nu avea însă pregătirea pedagogică și abilitățile necesare pentru a forma meseriași¹⁷.

¹² Idem, 1736, Proces verbal al revizorului școlar V.G. Diaconescu, 13 decembrie 1907, f. 157.

¹³ Idem, 1736, Lupescu către administrator, 4/17 aprilie 1907, f. 88 și 8/21 iunie 1907, f. 107.

¹⁴ Idem, 1736, Lupescu către Butculescu, 8/21 decembrie 1907, f. 154.

¹⁵ Idem, 1739, Lupescu către administrator, 7 februarie 1909, f. 68.

¹⁶ Idem, 1741, Lupescu către Butculescu, 28 iulie 1910, f. 106.

¹⁷ Idem, 1739/1909, 7 februarie 1909, f. 68v.

Postul lui era râvnit de Dumitru I. Fărcășanu, absolvent al școlii de la Herăstrău. Lupescu îl informa pe Butculescu că lucra cu D. I. Fărcășanu la elaborarea unei cărți despre pomii fructiferi pe înțelesul țărănimii¹⁸. Butculescu, adjunctul lui Basset, venit în inspecție la orfelinat, nu înțelegea rațiunea acestei schimbări. Totuși Lupescu a insistat: „pun chestiunea de încredere”¹⁹. În cele din urmă Gheorghe T. Kirileanu, omul lui de încredere la București, a intervenit la Basset²⁰. În toamna anului 1909, Rotariu era înlocuit într-un mod elegant nu cu Fărcășanu, ci cu George Moldovanu, un român transilvănean, un bătrân harnic, plin de povețe gospodărești, un veteran al războiului dintre austrieci și italieni²¹. Lupescu nu renunța însă la gândul că într-o bună zi protejatul său, Fărcășanu, pe care îl vedea ca „om de acțiune, destoinic”, îi va fi un demn succesor la conducerea orfelinatului²².

Alături de învățător și conductorul agricol, preotul era un personaj important în viața orfelinatului. În 1910 Lupescu se arăta profund nemulțumit de prestația preotului din sat, Constantin Tenea (născut în 1850), care, în opinia sa, nu mai corespundea vremurilor: „tâmpește orfanii cu istorii vechi ce nu se mai predau în nici o școală”²³. El cerea să fie trimis un preot mai luminat de la Bârlad.

Mihai Lupescu a fost membru al unor societăți culturale de folclor, colaborator și cofondator al unor reviste de specialitate. De pildă, el a colaborat mulți ani cu Artur Gorovei la editarea revistei „Șezătoarea”²⁴.

Lupescu a publicat de asemenea manuale pentru școlile rurale și alte lucrări folositoare țăranilor. Una din scrierile sale nepublicate a fost monografia comunei Broșteni. În 1902 Lupescu i-a trimis manuscrisul lui Butculescu, căruia îi mărturisea că intenționa să reviziteze satul, unde se formase ca învățător, pentru a completa datele demografice²⁵.

În rapoartele către Butculescu, găsim numeroase informații cu privire la preocupările intelectuale ale directorului. De pildă, în 1906, Butculescu primea fotografii cu schitul și biserica din Zorleni, realizate de preotul Ioan Antonovici din Bârlad care lucra la monografia mănăstirii Măgaru²⁶. Lupescu primea prin Buculescu cărți de la București, ca de pildă traducerea lucrării *Leonard și Gertruda* de Johann Heinrich Pestalozzi, despre a cărei apariție la editura Casa Școalelor

¹⁸ D.I. Fărcășanu, M. Lupescu, *Creșterea pomilor pe înțelesul țărănimii*, Bârlad, 1909; ANIC, ACDC, 1739, Lupescu către Butculescu, 4 martie 1909, f. 74.

¹⁹ ANIC, ACDC, 1739, Lupescu către Butculescu, 7 august 1909, 106; 1741, Lupescu către administrator, 20 ianuarie 1911, f. 12.

²⁰ Idem, 1739, Gheorghe T. Kirileanu către Basset, 11/24 august 1909, f. 166.

²¹ Idem, 12 septembrie 1909, f. 127.

²² Idem, 1741, 20 ianuarie 1911, 11v, 12.

²³ 1741, Lupescu către administrator, 20 ianuarie 1911, f. 11.

²⁴ I.H. Ciubotaru, *Din corespondența lui G. T. Kirileanu cu Mihai Lupescu. Contribuții la cunoașterea revistelor „Șezătoarea” și „Ion Creangă”, „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, tom XXIV, 1973, p. 159–175.*

²⁵ ANIC, ACDC, 1726, Lupescu către Butculescu, 21 martie 1902, f. 86.

²⁶ Idem, 1732/1906, Lupescu către Butculescu, 28 iulie 1906, f. 127

aflase din ziare²⁷. În această lucrare, Pestalozzi expunea întreaga sa concepție asupra educației, punând bazele pedagogiei moderne. Pedagogul elevetian susținea dreptul la educație elementară pentru orice copil, inclusiv pentru cel din categoriile sociale defavorizate²⁸. Lupescu cunoștea limba franceză, așa că avea acces la literatura de specialitate, fiind la curent cu noile idei în pedagogie și agronomie.

Lupescu era preocupat ca opera sa pedagogică să fie cunoscută și apreciată pretutindeni. Profesorul Grigore Patriciu, din Bârlad, a întocmit o lucrare pedagogică despre orfelinatul Ferdinand care „a stârnit o oarece mișcare în țară”. Modelul de organizare al școlii a fost urmat de școala inferioară de agricultură de la Țigănești, județul Tecuci, condusă de dr. Agricola Cardaș²⁹.

Regele Carol I se mândrea cu ctitoria sa pe care nu a vizitat-o niciodată. În schimb i-a trimis în vizită pe principii Ferdinand și Maria în primăvara anului 1902³⁰. Orfelinatul a fost vizitat și de alte personalități ale vremii. Alexandru Vlahuță și alte personalități de marcă găseau de *bon ton* să viziteze orfelinatul dacă se aflau în trecere prin zonă. Lupescu comentează vizita cu ironie: „m-a întrebat dacă regele a fost pe la orfelinat căci când au fost în audiență la Palat avea aparență că știe totul din orfelinat”. Vizita lui „a fost de mântuială ca *să-și mântuie urechea*”³¹.

În timpul primului război mondial, după ocuparea Munteniei și a Bucureștiului de către germani, administrația țării a fost evacuată în Moldova. Începând cu toamna anului 1916, orfelinatul a devenit centrul de operațiuni al armatei române, sediul Cartierului General. Conacul de la Zorleni a fost înfrumusețat cu mobilierul familiei regale de la Sinaia. Regina Maria nu era prea încântată de aspectul exterior al casei și al împrejurimilor: „Nu mi-ar plăcea să locuiesc aici; casa nu e bine situată și împrejurimile sunt pustii și neîngrijite”³².

Nu aveam informații referitoare la activitatea orfelinatului în acești ani. Știm că învățătorul Popovici a fost mobilizat și trimis pe front, unde a fost capturat de germani, petrecând o perioadă de timp într-un lagăr de prizonieri³³.

Lupescu a ocupat poziția de director al acestui așezământ regal vreme de 22 de ani. În vara anului 1920, problemele de sănătate i-au afectat activitatea³⁴. În ziua de 3 octombrie 1920 orfanii au pregătit o serbare pentru a aduce un omagiu bătrânului dascăl³⁵. Regele i-a conferit Coroana României în grad de ofițer³⁶.

²⁷ Idem, 1739/1909, Lupescu către Butculescu, 20 decembrie 1909, f. 160.

²⁸ Barry Persky, Leonard H. Golubchick, *Early Childhood Education*, University Press of America, 1991.

²⁹ Idem, 1741/1911, Lupescu către administrator Basset, 20 ianuarie 1910, f. 13.

³⁰ Idem, 1726, 1/14 mai 1902, Lupescu către Basset, f. 114.

³¹ Idem, 1726, Lupescu către Butculescu, octombrie 1902, f. 195.

³² Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, Iași, Editura Moldova, 1991, vol. III, p. 88.

³³ ANIC, ACDC, 1749, Popovici către Butculescu, 17 septembrie 1920, f. 122.

³⁴ Idem, 1749, Lupescu către Basset, 10 august 1920, f. 101.

³⁵ Idem, 1749, Popovici către Basset, 10 octombrie 1920, f. 34.

³⁶ Idem, 1749, Lupescu către Basset, 1 noiembrie 1920, f. 45.

După retragerea de la orfelinat, Lupescu s-a statornicit în satul natal al soției, Bogdănești, din județul Suceava.

În ultimii ani de viață Lupescu a fost curtat de politicieni. În decembrie 1920 guvernul Take Ionescu îl numește prefect al județului Suceava. Acest fapt este relatat în scrisoarea lui Lupescu către prietenul său din București, Ghiță Teodorescu Kirileanu. Într-o zi, a primit un telefon de la șeful de cabinet al ministrului de Interne, prin care era chemat la București. A doua zi, aflat cu treburile la Fălticeni, Lupescu era salutat respectuos de întreaga comunitate. Se pare că Virgil Tempeanu, colaborator al „Neamului Românesc”, făcuse combinația la București, intervenind pe lângă Nicolae Iorga. Lupescu, fiind bătrân și bolnav, a declinat oferta³⁷.

În 18 august 1922, G.T. Kirileanu, aflat la Piatra Neamț, îl anunța pe Butculescu despre vestea neașteptată a morții lui moș Mihai. Cu câteva săptămâni în urmă, de Sfântul Ilie, cei doi prieteni petrecuseră împreună la Bogdănești. Ghiță Kirileanu îl văzuse „sănătos, cu voie bună și hotărât de a reîntra în învățământ din cauza greutăților materiale”³⁸. Lupescu nu a supraviețuit însă unei intervenții chirurgicale la spitalul Sfântul Spiridon din Iași. El a fost înmormântat la cimitirul Eternitatea³⁹.

În necrologul din „Neamul Românesc”, din 23 august 1922, Virgil Tempeanu gratifica pe „bădia Mihai” cu titlul de „luceafărul generației eroice de învățători”. În opinia sa, Lupescu nutrise pentru Nicolae Iorga „un cult rar”. Acesta i-ar fi mărturisit adesea că „se temea să-l cunoască personal pe marele istoric, fiindcă nu voia să găsească ceva «omenesc» în acel ce întruchipa idealul său patriotic, moral și politic”⁴⁰.

Soția lui, Elena Lupescu, a oferit orfelinatului 1.000 de lei pentru a fi înrămată fotografia primului director, care a fost așezată în cancelaria orfelinatului la loc de cinste lângă cea a regilor și reginelor României⁴¹.

În 1926 a fost dezvelită efigia lui Lupescu în prezența lui Nicolae Butculescu, Louis Bolomey (născut în 1881) și a văduvei Elena Lupescu⁴².

Lupescu a fost o personalitate marcantă a intelectualității rurale din Moldova acelor timpuri, care nu s-a bucurat însă de atenția cuvenită din partea istoriografiei, mai ales în ceea ce privește aptitudinile sale de pedagog. Este știut faptul că fruntașul țărănist din perioada interbelică, Ion Hudiță, profesor la Chișinău, era nepotul lui Lupescu din partea soției. În 1921, Lupescu și soția sa Elena au participat la nunta acestuia cu Emilia, fiica unui mare proprietar funciar și contabil al moșiei Zorleni, Haralamb Popa⁴³.

³⁷ I.H. Ciubotaru, *op. cit.*, Lupescu „Moș Mihai” (Bogdănești) către Ghiță Kirileanu (București), 28 decembrie 1921/15 ianuarie 1922, p. 171.

³⁸ ANIC, ACDC, 1754, G.T. Kirileanu (Piatra Neamț) către Butculescu, 18 august 1922, f. 79.

³⁹ Idem, telegrama lui Popovici, f. 80; Elena Lupescu către Butculescu, 2 august 1922, f. 83, 85.

⁴⁰ Idem, 1754/1922, f. 93.

⁴¹ Idem, 1754, Popovici către Basset, 3 septembrie 1922, f. 77.

⁴² Idem, 1761/1926, Popovici către administrator, 4 octombrie 1926, f. 97v, 100, 101.

⁴³ Idem, 1751, Lupescu către Basset, 3 iunie 1921, f. 68.

URMAȘII LUI MIHAI LUPESCU LA CONDUCEREA ORFELINATULUI

În toamna anului 1920 Theodor Popovici era numit director al orfelinatului. În primii ani de directorat, autoritatea lui a fost pusă la grea încercare. Rivalitățile dintre director, învățător și conductorul agricol nu mai conteneau. Conductorul agricol, Stelian Negoescu, absolvent al primei serii de elevi ai orfelinatului și ai școlii de meserii din Iași, era nemulțumit de condițiile de trai. În opinia sa, era de neconceput ca învățătorul și conductorul agricol să aibă același regim alimentar ca orfanii⁴⁴. El fusese elevul lui Lupescu și al lui Popovici. Acesta din urmă îi era naș de cununie. Tânărul se căsătorise cu o fată de negustor, care voia un „trai de lux”⁴⁵. După ce și-a dat demisia de la orfelinat, Negoescu intenționa să intre în serviciul moșiei regale și să se apuce de negoț împreună cu socrul său⁴⁶. În 1938 îl găsim ca administrator al moșiei Poeni, proprietatea principesei Ileana.

În iarna anului 1920–1921, Popovici, confruntat cu un val de acuzații din partea personalului, dar și a orfanilor, a cedat nervos, exprimându-și intenția de a demisiona. În aceste condiții, Casa Regală solicita ajutorul lui Lupescu. Fostul director a întreprins o călătorie la orfelinat pentru a-și forma un punct de vedere avizat. În februarie 1921, Lupescu îl informa pe Basset că Popovici era slăbit din punct de vedere psihic, nu putea dormi noaptea, iar în orele de somn avea coșmaruri.

Bătrânul învățător avea și o recomandare pentru înlocuirea directorului: Vasile Tomegea din satul Boroaia, județul Suceava. Soția lui era învățătoare și aveau împreună o fetiță de 11–12 ani. Tomegea, fiu de țăran, umbla îmbrăcat în straie țărănești, așa cum de altfel era tradiția la orfelinat. Din informații primite de la Ghiță Kirileanu, Lupescu știa că Tomegea, care fusese ales deputat de două ori, urma să nu mai candideze. Pentru postul de conductor agricol, Lupescu propunea reangajarea lui Stelian Negoescu sau găsirea unui înlocuitor dintre absolvenții orfelinatului⁴⁷. În aprilie 1921, Lupescu s-a întâlnit cu Tomegea, care a fost de acord cu propunerea, fiind dispus să renunțe la politică cu condiția ca soția sa să fie numită învățătoare la orfelinat⁴⁸.

Vizitele lui Lupescu la orfelinat din iarna și vara anului 1921 au confirmat faptul că Popovici nu se bucura de autoritate. Regulile și obiceiurile instituite cu 22 de ani în urmă nu mai erau respectate. Cadrele didactice nu mai stăteau la masă cu orfanii, iar directorul avea un regim alimentar privilegiat. Personalul era tratat „mai de sus, mai autoritar”. Nici un pedagog nu îi supraveghea noaptea pe orfani,

⁴⁴ Idem, 1749/1920, f. 148, Lupescu către administrator; 1749/1929, 6 octombrie 1920, f. 30.

⁴⁵ Idem, 1749, Lupescu către Butculescu, 10 octombrie 1920, f. 36.

⁴⁶ Idem, 1749, Popovici către Basset, 11 octombrie 1920, f. 37.

⁴⁷ Idem, 1751, Lupescu către Basset, 23 februarie/10 martie 1921, f. 30.

⁴⁸ Idem, 1751, Lupescu către Basset, 8 aprilie 1921, f. 48.

așa că se înmulțiseră cazurile de indisciplină, furturi și dezertări. Această stare de anomie era amplificată de lipsa de armonie în rândul educatorilor, fapt ce era sesizat și de orfani⁴⁹.

În vara lui 1921, Lupescu constata o serie de nereguli datorate atât directorului cât și personalului⁵⁰. În opinia sa, Ioan I. Mierlă, conductorul agricol, era un bun meseriaș, dar obișnuia să fumeze printre băieți și să înjure, iar Popovici se dovedea lipsit de tact. În orice caz, Lupescu era de părere că „trebuie să i se dea puțința lui Popovici de a-și alege colaboratorii ce-i trebuiească căci numai așa se va putea face treabă bună și temeinică”⁵¹. Nici învățătorul Ioan N. Romaniță nu se adapta condițiilor aspre de la orfelinat⁵². Atât Mierlă cât și Romaniță erau nemulțumiți de faptul că primeau la masă prea puțină carne. Ioan N. Romaniță fusese învățător în Căbești, județul Tutova⁵³.

La 14 august 1921, într-o scrisoare către Basset, Popovici își anunța demisia⁵⁴, dar după numai o zi revenea asupra deciziei⁵⁵. În căutare de soluții, Lupescu îi sugera lui Butculescu să ia în calcul varianta Romaniță ca urmaș al lui Popovici, fiindcă e „mult mai mai pașnic”⁵⁶.

Popovici a rămas în funcție, dar conflictele nu s-au stins. După câțiva ani, el a reușit să-l îndepărteze pe recalcitrantul Romaniță. În 1924, mai mulți flăcăi și absolvenți ai orfelinatului au trimis către Costică Bolomey, administratorul moșiei Zorleni, un memoriu, în care îl acuzau pe director că îi bătea și îi hrănea prost: „se petrec lucruri groaznice cu noi din toate punctele de vedere”⁵⁷. În vara celui an trei orfani au dezertat, iar Tănase Mantu, în vârstă de 17 ani, prins în gara Oituz, a fost adus și închis la orfelinat, aplicându-i-se o corecție severă. Popovici a recunoscut în fața lui Bolomey că s-a abătut de la sancțiunile admise de regulament: „i-am aplicat și o mică corecție însă cu socoteală, părintește, așa cum ar face orice părinte care-și iubește copilul, spre a-i scoate gârgăunii din cap când apucă câmpii. Acest procedeu, deși în teorie nu poate fi admis, totuși poate fi luat ca un mijloc pedagogic extrem, care în practică aduce rezultate bune”. Directorul era convins însă că memoriul cu pricina nu fusese scris de copii, ci de către cineva din personal. În rezoluție, administratorul Basset cerea desfășurarea unei anchete la școală, care să stabilească cine era responsabil de întocmirea memoriului, atrăgându-i atenția directorului să

⁴⁹ Idem, 1751, Lupescu către Basset, 3 martie 1921, f. 38

⁵⁰ Idem, 1751, Lupescu către Basset, 18 august 1921, f. 87.

⁵¹ Idem, 1751, Popovici către Basset, 5 februarie 1921, f. 17.

⁵² Idem, 1751, Popovici către Basset, 20 februarie 1921, f. 25

⁵³ Idem, 1749, Popovici către Basset, 17 octombrie 1920, f. 31.

⁵⁴ Idem, 1751, Popovici către Basset, 14 august 1921, f. 93.

⁵⁵ Idem, 1751, Popovici către Basset, 15 august 1921, f. 95.

⁵⁶ Idem, 1751, Lupescu către Butculescu, 30 iulie/17 august 1921, f. 108.

⁵⁷ Idem, 1757/1924, f. 110.

nu se abată de la îndatoririle sale instituite prin regulament: „nu ne îndoim că dumneavoastră întrebuințați gradat pedepsele obicinuite, să-l eliminați dacă fuge ar fi preferabil”⁵⁸.

Popovici era convins că memoriul fusese întocmit de învățătorul Romaniță sau de una din rudele sale. Bănuielile lui s-au confirmat⁵⁹. Printr-o cunoștință din Bârlad, Popovici a comparat scrisoarea anonimă cu alte două găsite la o instituție din Bârlad de unde soacra lui Romaniță își primea pensia⁶⁰. Deși Romaniță a negat că scrisoarea fusese întocmită cu acordul lui, a fost forțat de împrejurări să demisioneze și să părăsească orfelinatul în termen de două săptămâni.

După îndepărtarea lui Romaniță, starea de spirit în orfelinat s-a domolit. În următorii ani, Iancu Bizim a funcționat ca învățător⁶¹, iar Vasile Șerban (1922–1937) și Constantin Zaharia (1937–1942), amândoi absolvenți ai orfelinatului, vor ocupa pe rând postul de conductor agricol⁶².

În 1928, după moartea regelui Ferdinand, în timpul regenței așezământul a fost așezat sub patronajul reginei Maria și a obținut personalitate juridică. Prin actul de donațiune al urmașilor regelui Ferdinand, orfelinatul a fost împrăștiat cu 131 de hectare și 6.845 metri pătrați. În 1929 a luat ființă eforia, un organ de supraveghere, constituit din trei membri: ministrul sau mareșalul Casei Regale, un reprezentant al Administrației bunurilor regale și unul al Ministerului Instrucțiunii Publice⁶³. Primii efori au fost ministrul Casei Regale, Constantin Hiott, Nicolae Butculescu, administrator al Casei și Bunurilor Reginei Maria și Louis Bolomey. Acesta din urmă a funcționat ca efor din partea Ministerului Instrucțiunii Publice între anii 1929 și 1948. Odată cu venirea pe tron a regelui Carol I, patronajul a revenit acestuia, iar între 1940 și 1947 urmașului la tron, Mihai I.

La 30 martie 1938 directorul Popovici s-a pensionat, iar succesor a fost numit învățătorul Iancu Bizim, care se afla în orfelinat de zece ani⁶⁴. Postul de învățător a fost ocupat de către Dumitru I. Alexandru⁶⁵. Din 25 martie 1940, după decesul subit al lui Bizim⁶⁶, interimatul a fost asigurat de învățătorul D. Alexandru. Procesiunea înmormântării directorului la Bârlad a fost impresionantă, cu onoruri militare și cu un car tras de șase boi⁶⁷.

⁵⁸ Idem, 1757, Popovici către Bolomey, 16 iunie 1924, f. 112.

⁵⁹ Idem, 1757, Popovici către Basset, 24 iunie 1924, f. 115.

⁶⁰ Idem, 1757, C. Bolomey către Basset, 3 iulie 1924, f. 125.

⁶¹ Idem, 1763, Popovici către Administrator, 22 august 1928, f. 114.

⁶² Idem, 1775, Popovici către Eforie, 5 septembrie 1937, f. 65; 21 septembrie 1937, f. 67.

⁶³ *Act de constituire al Așezământului Orfelinatul Agricol Ferdinand*, Zorleni, județul Tutova și Statutele, București, Tipografiile Române Unite, 1928; ANIC, ACDC, 1764, f. 1–6; 1766, *Act de donațiune*, 22 noiembrie 1929, semnează, f. 90–92.

⁶⁴ Idem, 1776, Proces verbal de predare și primire a funcției, 30 martie 1938, f. 9.

⁶⁵ Idem, 1776, Bizim către efori, 30 aprilie 1938, f. 24.

⁶⁶ Idem, 1779/1940, Casa Regelui către Bolomey, 25 martie 1940, f. 70.

⁶⁷ 1779, Alexandru către administrator, 3 aprilie 1940, f. 109.

Pe 18 aprilie 1940, într-un referat către Casa Regelui, Bolomey îl recomandă ca director pe Marin Popa, fost funcționar la Ministerul Agriculturii, absolvent al școlii medii de agricultură și comerț din Alexandria, județul Teleorman. Popa, în vârstă de 41 de ani, era căsătorit și avea un copil. Între anii 1927 și 1940 Popa a lucrat în serviciul moșiilor regale, la Zorleni și la Mănăstirea, din județul Ilfov. Eforii își doreau un inginer agronom în acest post⁶⁸. Totuși, putea fi un inconvenient faptul că Popa nu avea studii pedagogice.

Învățătorul Dumitru Alexandru se plângea la București că noul director nu avea cunoștințe pedagogice. Eforul Louis Bolomey, aflat în inspecție în data de 10 decembrie 1941, remarcă însă rezultatele slabe ale învățătorului⁶⁹. Copiii nu cunoșteau nici măcar capitalele de județ. Bolomey era de părere că Bizim avusese prea mare îngăduiță față de învățător, așa că nu era de mirare faptul că, după retragerea lui Lupescu, autoritatea slabă a directorilor a determinat ca 38 de orfani să fie eliminați sau să fugă din orfelinat⁷⁰.

Eforii căutau un nou învățător. Privirile lor s-au oprit asupra lui Ștefan Brehoiu, detașat ca învățător la școala Zorleni în 15 noiembrie 1941⁷¹. La un an de la decesul lui Bizim, la 26 martie 1942, o nouă tragedie lovea orfelinatul⁷². Popa a decedat, iar Ștefan Brehoiu a preluat interimatul.

Numirea unui nou director a fost tergiversată vreme de un an. La 1 ianuarie 1943, eforii l-au propus pe Mihai Ciobotariu, învățător din Valea Satului, comuna Grajduri, județul Iași⁷³. Născut în 1898, în comuna Drăgușeni, județul Vaslui, Ciobotariu a urmat cursurile școlii normale Vasile Lupu din Iași. În urma căsătoriei cu Maria, și ea învățătoare, s-au născut patru copii. Numirea lui s-a bazat pe referințele pozitive ale lui M. Bogdan de la Fundația Regelui Ferdinand din Iași, care au fost obținute de efori pe cale particulară, nu prin inspectorat⁷⁴.

Ciobotariu nu a fost prea bine primit de subordonați. Învățătorul Brehoiu și conductorul agricol Radu Oancea (orfan de război și absolvent al unei școli de agicultură⁷⁵) îl învinuiau de o serie de nereguli, care s-au dovedit reale în urma unui control ordonat de la București. În apologia sa, Ciobotariu recunoaște că a neglijat registrele contabile, dând greutate laturii practice. În fața învinuirii că ar fi pălmuit un orfan obraznic, el replică: „merita pedepse mai aspre”. În perioada în care s-a aflat la conducere, orfelinatul a primit Diploma de Onoare la expoziția din vară din județ, situându-se pe locul doi după ferma Zorleni⁷⁶. În referatul către efori,

⁶⁸ 1779, Referat al Casei Regelui, 18 aprilie 1940, f. 101.

⁶⁹ 1783/1941, Bolomey către efori, 10 decembrie 1941, f. 34.

⁷⁰ Idem, f. 34v.

⁷¹ Idem, 1783, 15 noiembrie 1941, f. 58.

⁷² Idem, 1783, Brehoiu către administrator, 26 martie 1942, f. 161.

⁷³ Idem, 1783, Proces verbal al eforilor, 21 decembrie 1942, f. 218.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 223.

⁷⁵ Idem, 1784, Brehoiu către Eforie, 7 august 1942, f. 266, 267.

⁷⁶ Idem, 1785, Ciobotariu către administrator, 2 decembrie 1943, f. 35.

inspectorul Dem. T. Dumitrescu cerea schimbarea de urgență a directorului: registrul contabil nu era ținut la zi, biblioteca sărăcăcioasă, iar hrana nu era „suficient de gustoasă”, fiind preparată de copii. Directorul nu emitea chitanțe, facturi, sau emitea chitanțe pe numele unor persoane fictive⁷⁷.

Directorul a fost demis. Între 1944 și 1948 acest post a fost ocupat de Ștefan Brehoiu.

Activitatea orfelinatului a fost perturbată de război. O parte din clădire și anexele au fost rechiziționate de armată⁷⁸.

În aprilie 1944, înaintarea trupelor sovietice pe teritoriul României a determinat evacuarea orfelinatului la moșia regală Mănăstirea din județul Ilfov⁷⁹. Această operațiune a fost organizată de către conductorul agricol Radu Oancea, cu un convoi format din 14 orfani, 4 căruțe, 8 boi, 2 vaci, 2 viței⁸⁰. În 12 martie 1945, orfanii se întorceau la Zorleni⁸¹.

În ceea ce privește starea clădirii, cutremurul din 10 noiembrie 1940 a adus pagube însemnate. Frontonul fațadei a căzut și au apărut crăpături la bolți, ferestre și cornișe. Deși etajul superior devenise practic de nelocuit, experții au considerat că dărâmarea și reconstruirea acestuia ar fi fost prea costisitoare. În raportul constatat, arhitectul Spraitzer propunea execuția unor lucrări ample de consolidare a clădirii prin legături de fier și ancore⁸². Orfanii erau cazați în casa învățătorului, iar cursurile și celelalte activități ale școlii erau mutate în sala de mese și în atelierul de lemnărie și de rotărie din spatele grajdului⁸³. Situația de război nu a permis efectuarea reparațiilor. La 9 decembrie 1943 directorul Mihai Ciobotariu, în raportul către inspectorul Dumitrescu, semnală faptul că edificiul era în pericol de suprap⁸⁴. Etajul era folosit ca spațiu de depozitare, fiind impropriu pentru locuit⁸⁵.

În anii următori, clădirea a continuat să se degradeze. În iulie 1944, explozia unei bombe de avion în curtea orfelinatului a spart geamurile clădirii, iar un proiectil de tun a lovit în plin peretele dinspre apus de la etaj⁸⁶.

În iunie 1946 o furtună puternică a smuls acoperișul clădirii. Arhitectul Casei Regale, Oswald Hödl, a elaborat un deviz în valoare de 73 de milioane de lei pentru reparații la acoperiș și ziduri⁸⁷. Din lipsă de fonduri, nu au fost executate lucrări ample de consolidare.

⁷⁷ Idem, 1786, referatul lui Dem. T. Dumitrescu, 1 decembrie 1943, f. 5–13.

⁷⁸ Idem, 1783, M. Popa către efori, 7 noiembrie 1941, f. 29.

⁷⁹ Idem, 1786, Hotărârea eforilor, 25 aprilie 1944, f. 29.

⁸⁰ Idem, 1786, Brehoiu către administrator, 21 aprilie 1944, f. 33.

⁸¹ Idem, 1788, Ordin de serviciu pentru reîntoarcerea convoiului, 12 martie 1945, f. 272.

⁸² ANIC, ACDC, 1779/40, Memoriul arhitectului Casei Regale, 13 februarie 1941, f. 66–68.

⁸³ 1779/40, Memoriul delegației Mareșalului Casei Regale, 13 februarie 1941, f. 66.

⁸⁴ Idem, 1785/1943, f. 29.

⁸⁵ Idem, 1785, f. 166.

⁸⁶ 1788, Proces-verbal, Ștefan Brehoiu, R. Oancea, 1 aprilie 1945, f. 29.

⁸⁷ Se impuneau lucrări ample de tinichigerie, tâmplărie și zidărie, idem, 1789, inspecția șefului contabil către Mareșalat, 21 octombrie 1946, f. 63; 1789, 10 iulie 1946, devizul arhitectului, f. 39.

REGULAMENTUL ORFELINATULUI

Sistemul de ferme școlare, colonii și orfelinate agricole, finanțate de organizații profesionale și laice, s-a dezvoltat în Franța începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea⁸⁸. În vara anului 1897 Basset a cules prin intermediul lui Charles Lardy, ministrul Elveției la Paris, numeroase informații referitoare la organizarea și funcționarea unor orfelinate din Franța. Charles Lardy i-a trimis lui Basset două lucrări de referință: *Misère et Remèdes*, scrisă de Paul-Gabriel Othenin Bernad de Cléron, conte de d'Haussonville⁸⁹ și *Répertoire complet de toutes les œuvres et institutions de bienfaisance à Paris et en France*. Cartea contelui d'Haussonville reflectă concepțiile paternalismului conservator, prin care partizanii familiei de Orléans își arătau interesul față de consecințele sociale ale liberalismului economic⁹⁰.

Prin înființarea așezământului de la Zorleni, Regele Carol a vrut să dea o pildă pentru combaterea ignoranței și mizeriei populației rurale⁹¹. Profesorul din Bârlad Grigore Patriciu arată în cartea sa că principiul fundamental de funcționare a orfelinatului era formarea caracterului moral al copiilor prin împlinirea nevoilor practice⁹². Elevii erau pregătiți să devină buni agricultori și soldați⁹³. Instituția promova învățarea naturală, conformă cu natura individuală a școlarului, mai exact cu legile naturale de dezvoltare ale spiritului omenesc⁹⁴. Această școală aplica principiul „să trăim prin noi înșine”⁹⁵.

În vara anului 1898, Basset a întocmit Regulamentul de funcționare al Orfelinatului. Principiul pedagogic care stătea la baza organizării și funcționării orfelinatului era munca. Orfelinatul asigura fiecărui orfan o zestre în bani, pe care urma să o primească la absolvire. Fiecare zi de muncă și fiecare act de indisciplină erau contabilizate în fondul de zestre al fiecărui copil. Copiii, împărțiți în cete de lucru, erau recompensați prin laude și premii în bani, iar în caz de indisciplină și abateri de la regulament, erau muștrați în public, sancționați cu amenzi și chiar puteau fi exmatriculați. Nici o pedeapsă corporală nu putea fi aplicată⁹⁶.

⁸⁸ Ivon Le Carrères, *Les Colonies ou orphelinats agricoles catholiques de 1850 à 1938*, în *Les enjeux de la formation des acteurs de l'agriculture 1760–1945. Actes du colloque ENESAD*, Dijon, 2000, p. 101–107.

⁸⁹ *Etudes sociales: Misère et remèdes*, Calmann-Lévy, 1886.

⁹⁰ Edward J. Hughes, *Proust, Class and Nation*, Oxford University Press, 2011, p. 46.

⁹¹ În 1910, Grigore Patriciu scrie un studiu asupra orfelinatului, *Studiu pedagogic asupra orfelinatului agricol „Ferdinand”*, București, Albert Baer, 1910, p. 18.

⁹² *Ibidem*, p. 25.

⁹³ *Ibidem*, p. 25.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 27.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 28.

⁹⁶ *Inaugurarea orfelinatului agricol Ferdinand de pe moșia regală Slobozia-Zorleni, județul Tutova, 18 octombrie 1898*, București, Voința Națională, 1898, p. 30, 31.

În 1906, Lupescu a publicat broșura *Arătări despre orfelinatul agricol Ferdinand întemeiat de M.S. Regele Carol I pe moșia regală Slobozia-Zorleni, județul Tutova în 1898*, București, 1906. În viziunea lui, școala „se poate asemui cu un sătean care are copii mulți, cu care caută să facă toate treburile și să-i poată îndrepta pe calea binelui, a cinstei și a muncii cumplite, în care omul găsește deplină mulțumire și deci fericire”⁹⁷.

În același an, Lupescu publica *Îndrumări pentru conducerea și administrarea lăuntrică a orfelinatului agricol Ferdinand*. Cele 134 de articole ale Îndrumărilor completau dispozițiile generale ale Regulamentului din 1898.

Așezământul îi învăța pe băieți cu disciplina severă și respectul față de ierarhie. Copiii mici se adresau celor mari cu apelativul „bădică”⁹⁸.

Îndrumările din 1906 precizează despre conductorul agricol că trebuie „să fi practicat viața de plugar, să fie fecior de țăran pe cât se va putea”⁹⁹. Erau admiși elevii „din județul Tutova și din județele megieșe”¹⁰⁰. Excluderea din orfelinat se impunea ca măsură extremă pentru purtarea rea, dar și pentru lipsa desăvârșită de aplecare spre viața țărănească¹⁰¹. Prin excludere orfanii pierdeau zestrea. Totuși, dacă în momentul excluderii elevul era în anii terminali, tutorele primea jumătate din cuantumul zestreii. Nu puteau pleca la rude în vacanțe decât orfanii de peste 17 ani care puteau călători singuri¹⁰².

Pentru a-i deprinde pe orfani cu obiceiurile satului, orfelinatul organiza hore la care erau invitați doar fetele și flăcăii din sat cu „apucături cinstite”. Pentru un asemenea eveniment, erau tocmiți lăutari¹⁰³.

Băieții erau înconjurați exclusiv de pedagogi și personal auxiliar de gen masculin. Lupescu se opunea angajării de femei în orfelinat: „orfelinatul e de așa natură că femeia n-are chip de amestec între copii”¹⁰⁴. Gospodăria orfelinatului, curățenia și pregătirea mesei intra în sarcina orfanilor. Basset cerea înlocuirea treptată a muncii personalului de serviciu cu cea a orfanilor. În 1902, Lupescu raporta faptul că pe măsură ce vor crește, orfanii vor învăța să frământa aluatul pentru facerea pâinii¹⁰⁵.

Orfelinatul era înzestrat cu propriul imn pentru a le aminti mereu copiilor cine erau, sunt și vor deveni în viață. Directorul orfelinatului, Mihai Lupescu,

⁹⁷ Mihai Lupescu, *Arătări despre Orfelinatul Agricol Ferdinand, întemeiat de M.S. Regele Carol I pe moșia regală Slobozia-Zorleni, județul Tutova în 1898*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1906, p. 20.

⁹⁸ ANIC, 1731, broșura *Îndrumări pentru conducerea și administrarea lăuntrică a orfelinatului agricol Ferdinand*, în raportul lui Basset către Rege, f. 11v.

⁹⁹ Idem, f. 6.

¹⁰⁰ Idem, f. 9.

¹⁰¹ Idem, f. 11.

¹⁰² Idem, f. 15.

¹⁰³ Idem, f. 31.

¹⁰⁴ Idem, 1749, Lupescu către Basset, 27 iulie/4 august 1920, f. 113.

¹⁰⁵ Idem, 1726, Lupescu către Basset, 5/18 decembrie 1902, f. 223.

vorbise cu George Musicescu, șeful corului Mitropoliei din Iași, să compună muzica pe trei voci. Între timp Casa Regală obținuse de la George Enescu să compună melodia după versurile lui Nicolae Rădulescu-Niger (1861–1944)¹⁰⁶: „Sunt plugar și sunt român/Și plugar voiu să rămân/Iar când țara m-o chema/ Plug pă pușcă voiu schimba”.

Ziua de 17 mai, momentul însănătoșirii principelui Ferdinand, era declarată ziua ofelinatului¹⁰⁷.

În 1924 Popovici îi solicita lui Basset modificarea unor dispoziții din *Îndrumări*, pe care le considera ambigue. Tonul lui Basset este aspru: „cedați la nenorocita tendință de militarie ce o constată în mai toate administrațiile, reglementând orice lucru chiar cele mai neînsemnate prin niște prescripțiuni rigide care paralizează orice inițiativă personală. Vă mărturisesc că acest ideal nu e al nostru, și experiența ne dovedește că a dat greș oriunde a fost aplicat. Principiile pedagogice pe care le-a urmat înaintatul vostru predecesor sunt o tradiție scumpă de care nu ne putem îndepărta și pe care trebuie să le păstrăm cu sfințenie. Ele tind să asigure bunul mers al așezământului prin conlucrarea tuturor voințelor, lăsându-le maximul de liberă inițiativă”¹⁰⁸.

CINE ERAU ORFANII?

Regulamentul din 1898 stabilea că erau admiși orfanii de un părinte sau de ambii părinți ori copiii abandonati cu vârste între 8 și 13 ani. Orfanii părăseau așezământul odată cu serviciul militar¹⁰⁹.

În primii ani, băieții au fost recrutați cu sprijinul autorităților locale. Rezultatele nu au fost încurajatoare. Tutorii orfanilor erau oameni cu influență în structurile administrației locale, care, scrie Lupescu, credeau că la *școala regelui* de la Zorleni „băieții cresc în puf și trebuie să iasă de acolo bogați și cu slujbe sigure și bune”¹¹⁰.

Această situație a fost remediată în următorii ani. Lupescu își recruta singur elevii prin propria rețea de învățători sătești. De regulă, aveau prioritate orfanii de ambii părinți și cei rezultați din legături legitime. Totuși, în procesul verbal din 1935, eforii au admis intrarea în orfelinat a lui Nicolae Z. Bujoreanu din Tuțcani,

¹⁰⁶ *Imnul plugarilor în Rustice*, IV vol., 1893–1894; ANIC, ACDC, 1723, Lupescu către Basset, 7 ianuarie 1900, f. 40; 1723, 15 ianuarie 1900, f. 115 (partitura).

¹⁰⁷ *Inaugurarea orfelinatlui agricol Ferdinand de pe moșia regală Slobozia-Zorleni, județul Tutova, 18 octombrie*, și urm., p. 26.

¹⁰⁸ ANIC, ACDC, 1757, Basset către Popovici, 28 februarie 1924, f. 81.

¹⁰⁹ *Inaugurarea orfelinatlui agricol Ferdinand de pe moșia regală Slobozia-Zorleni, județul Tutova, 18 octombrie*, și urm., p. 28.

¹¹⁰ Idem, 1743, Lupescu către Basset, 30 aprilie 1911, f. 3.

județul Corvului, „copil natural, crescut de o mătușă bătrână și săracă”, întrucât „în ultimii ani nu s-au mai prezentat orfani născuți legitim”¹¹¹.

Orfanii de război și fiii de veterani s-au bucurat întotdeauna de prioritate la admiterea în orfelinat. Printre cei admiși în primul lot, erau câțiva fii de veterani din războiul de independență. În 1941, eforul Louis Bolomey propunea ca locurile vacante să fie ocupate de orfanii de război, la recomandarea primărilor comunelor de pe moșiile regale¹¹².

De la înființare și până în 1910 așezământul a primit 55 de orfani, din care 30 erau îngrijiți în orfelinat, 8 erau retrași, 7 eliminați, 3 trimiși acasă din diferite pricini, 1 decedat, 3 absolvenți și statorniciți în Zorleni ca gospodari, alți 2 absolvenți duși în satul lor și 1 la oaste¹¹³. Chiar și cei excluși, declară Lupescu, „au ajuns ceva în viață”: unii ofițeri inferiori, alții proprietari de prăvălie¹¹⁴.

Între 1910 și 1920, au fost admiși 39 de orfani. Din cei 94 de băieți care fuseseră înscriși de la înființare și până în 1920, 24 erau absolvenți, 26 retrași, 11 excluși, 3 morți în război, iar 30 erau în școală. Din 24 de absolvenți: 8 plugari, 8 activau în serviciul agronomic, 3 morți în război, 1 întors din armată, 4 în armată, 2 mobilizați¹¹⁵.

În 1938, într-un raport către mareșalul Palatului, prefectul de Tecuci, colonelul Codrat Ciupagea, expunea situația socială și materială a absolvenților. Din cei 50 de absolvenți ai orfelinatului în cei 40 de ani de funcționare, numai șase îmbrățișaseră cariera de funcționar. Zece erau decedați, iar ceilalți se ocupau cu plugăritul și micile meșteșuguri țărănești. Printre absolvenți întâlnim un primar de sat, un notar, un funcționar de bancă la Chișinău și unul trăia fără nici o meserie la Galați¹¹⁶.

VIAȚA DE ZI CU ZI A ORFANILOR

În raportul către Basset din 30 aprilie 1911, Lupescu subliniază faptul că: „e poate singura instituție ce corespunde adevăratei creșteri țărănești și românești”¹¹⁷. În 1913 satul Zorleni număra 1956 de locuitori. Țăranii erau săraci, analfabeți și lipsiți de pământ. Lupescu remarcă: „Orfanii trăiau ca într-o insulă. A lăsa pe orfani prin sat este a-i pierde prin mocirla satului”¹¹⁸. Rolul școlii era să ridice nivelul

¹¹¹ Idem, 1773, Proces verbal al eforilor, 15 ianuarie 1935, f. 47.

¹¹² Idem, 1783, M. Popa către administrator, 2 decembrie 1941, f. 68 (9 locuri pentru orfanii de război); Circulare ale eforilor către prefeți, 25 martie 1942, f. 97.

¹¹³ Idem, 1739, Lupescu către Basset, 9 ianuarie 1910, f. 11.

¹¹⁴ Idem, 1743, Lupescu către Basset, 30 aprilie 1911, f. 1.

¹¹⁵ Idem, 1749, Lupescu către administrator, 8 februarie 1920, f. 150.

¹¹⁶ Idem, 1762, Prefectul de Tutova către mareșalul Palatului, din înaltul ordin al regelui, 15 aprilie 1938, f. 41; tabel f. 41–43.

¹¹⁷ Idem, 1743/1911, Lupescu către Basset, 30 aprilie 1911, f. 3.

¹¹⁸ ANIC, ACDC, 1736, Lupescu către Basset, 31 ianuarie 1907, f. 60.

cultural al țăranului. Țăranii erau încurajați să ceară unelte de la școală, gospodinele primeau sămânță de viermi de mătase, iar directorul și personalul le ofereau sfaturi¹¹⁹. Lupescu era de părere că doar prin ridicarea nivelului de trai al țăranului putea fi atins progresul. Referitor la răscoala din 1907, Lupescu deplânge „zilele de grea cumpănă și rușine care s-au revărsat anul acesta peste această mult încercată țară”¹²⁰.

Programul de zi cu zi al orfanilor era reglementat riguros, deșteptarea la 6 dimineața și stingerea la ora 21.15. Cursurile teoretice se țineau între 9 și 11.30 și 13.30 și 15.30. Înainte și după cursuri băieții se rugau, mâncau, făceau curățenie la grajduri, exerciții fizice, se odihneau și își pregăteau temele.

Școala promova modelul țăranului român autentic, fiind îndemnați să-și însușească pe deplin stilul de viață specific. Alimentația era simplă dar sănătoasă, igiena corporală era obligatorie. Îmbrăcămintea era adaptată stilului țărănesc, cu țăări, cămașă, căciulă, ghete, pălărie de paie și opinci¹²¹.

În timpul primului război mondial, școala întâmpina greutăți în procurarea materialelor, negăsind negustori și croitori pentru confecționarea stailor țărănești. În 1922, directorul Popovici preciza într-un raport adresat administratorului că „în locul mintalelor și țărilor albi din suman, în timpul iernei și al cămașilor și izmenelor din timpul verii, ne-am slujit de vestoane și pantaloni de postav”. El observa însă că „schimbarea portului a influențat în rău asupra sufletului lor, făcându-i să se aplece spre fudulii și să înceapă a se crede un fel de cuconași; fiindu-le oarecum rușine a merge la lucru, prin sat, în izmene cu cămașa pe afară, așa cum i-au obligat până acum, când le-am putut înjgheba portul pe vară iarăși, așa cum a fost mai înainte și potrivit Îndrumărilor”. În acest scop, Popovici a luat legătura cu un negustor din Neamț¹²².

Situația s-a repetat și în al doilea război mondial. Confruntându-se cu lipsa de materiale și de mână de lucru, directorul Ștefan Brehoiu a dispus înlocuirea sumanului cu un veston sau o pereche de pantaloni¹²³.

Lupescu era de părere că introducerea „rufelor de noapte nu era necesară”, putând dormi în „cămeșile de zi”, după ce se scuturau de țărană și colb. Numai dacă ploua afară, își schimbau cămașa. Nici cearșafurile nu erau necesare: „pentru cearșafuri la pături cred că nu e nevoie, introducerea rufelor de noapte și a cearșefurilor la pături i-ar deprinde prea orășenește”. Iarna orfanii făcea baie caldă o dată pe lună, iar la lăutoare în fiecare sâmbătă. Opincile erau ținute peste noapte la spălător, nu în dormitor¹²⁴. Vara ei se scăldau zilnic în pâraul din apropiere.

¹¹⁹ Idem, 1743/1911, Lupescu către Basset, 30 aprilie 1911, f. 3v.

¹²⁰ Idem, 1736/1907, Lupescu către Basset, 9 mai 1907, f. 98.

¹²¹ *Inaugurarea orfelinatlui agricol Ferdinand de pe moșia regală Slobozia-Zorleni, județul Tutova, 18 octombrie, și urm.*, p. 32 (articolul 19 din Regulamentul din 1898).

¹²² ANIC, ACDC, 1754, Popovici către Basset, 22 mai 1922, f. 97.

¹²³ Idem, 1788, Ștefan Brehoiu către efori, 21 aprilie 1945, f. 223.

¹²⁴ Idem, 1723, Lupescu către Basset, 3 octombrie 1900, 179v.

Sănătatea orfanilor era o prioritate. În primul deceniu al secolului al XX-lea, medicul primar al spitalului din Bârlad, Cerchez, venea cel puțin o dată pe an la orfelinat, pentru a-i consulta pe băieți și a le prescrie tratamente. Când medicul Cerchez nu putea veni, era chemat medicul plasei, Kirițoi, care nu era însă pe placul directorului Lupescu. Într-una din vizite, Kirițoi s-a arătat nemulțumit de sănătatea copiilor, „prea anemici”, și de starea instalațiilor sanitare. Medicul s-a purtat chiar ofensator față de copii, care n-ar fi „tipuri românești”. Lupescu remarcă în raportul său către Basset: „Mi s-a întors de pe limbă să-l întreb, da dumneata român ești? Dar m-am abținut”¹²⁵.

Băieții se îmbolnăveau de friguri și de alte afecțiuni specifice copilăriei. În 1902 unul din băieți „umbla noaptea prin dormitor, se duce pe la alți orfani, ba odată s-a dus la privată cu cerga în spate și în cap”. Un alt băiat suferea noaptea „de slăbiciunea beșicea udatului”¹²⁶. Mulți copii aveau reumatism. În 1906, Lupescu trimitea un orfan la băi termale la Bogdănești, în județul Suceava¹²⁷. Orfelinatul a înregistrat și câteva cazuri de sifilis ereditar¹²⁸, ba chiar și câteva decese. În 1923, un orfan a murit la spitalul din Bârlad de dublă pneumonie. Cortegiul funerar spre satul natal, Plopeni, a trecut pe la orfelinat. Orfanii plângeau în hohote, în timp ce preotul Constantin Tenea rostea o rugăciune¹²⁹.

Programa pentru ciclul primar era identică cu a școlilor publice de la sate. În ciclul secundar băieții cu vârste între 14 și 17 ani urmau cursuri practice pentru deprinderea gospodăriei rurale, iar în cel superior flăcăii între 17 și 20 de ani participau la conferințe tematice despre igienă, medicină, gospodărie, economie, istorie, educație civică și urmau instrucția militară¹³⁰.

În raportul din 16 martie 1900 către administrator, Lupescu propunea ca studiile teoretice să fie încheiate până la vârsta de 17 ani, „spre a fi ferit [orfantul] de tentația spre funcționarism, de fumurile de cârturar și de viața parazitară, să nu fie preocupat cu teoria ci să rămână cu totul în domeniul practicei”¹³¹.

În viziunea lui Lupescu, teoria era sistematizarea practicii. Programa, asemănătoare cu a școlilor satești de la fermele statului¹³², trebuia să ofere elevilor noțiuni simple, concise, elementare, astfel încât să fie „stăpâni pe ceea ce învață”¹³³.

Cartea era considerată ca temelie învățăturii practice. Biblioteca școlii primea cărți de la Casa Regală. În procesul-verbal de inventar din 1920 găsim în bibliotecă

¹²⁵ Idem, 1723, Lupescu către Basset, 7 ianuarie 1900, f. 41.

¹²⁶ Idem, 1726, Lupescu către Basset, 19 ianuarie 1902, f. 25.

¹²⁷ Idem, 1732, Lupescu către Basset, 1 august 1906, f. 131.

¹²⁸ Idem, 1770, Popovici către efori, 9 iunie 1931, f. 55.

¹²⁹ Idem, 1755, Popovici către administrator, 11 aprilie 1923, f. 12.

¹³⁰ Idem, 1731, *Îndrumări pentru conducerea și administrarea lăuntrică a orfelinatului* (1906), articolul 36.

¹³¹ Idem, 1723, Lupescu către Basset, 16 martie 1900, f. 75.

¹³² Idem, 1726, Lupescu către Basset, 19 ianuarie 1902, f. 26.

¹³³ Idem, 1726, Lupescu către administrator, 5 martie 1909, f. 91.

1.302 volume, printre care remarcăm prețioasa colecție a mănăstirii Măgarul împreună cu un pomelnic al familiei Conachi¹³⁴.

Școala era abonată la ziare și periodice de specialitate care se adresau atât dascălilor, cât și elevilor: „Universul”, „Albina”, „Amicul Agricultorului”, „Gazeta Săteanului”, „Revista Horticola”, „Revista Învățătorilor”, „Noua Revistă Pedagogică”¹³⁵.

Pentru lectura elevilor, Lupescu achiziționa în special lucrări de agronomie, scrise într-un limbaj accesibil țăranului, dar și literatură de ficțiune. Textele de lectură erau selecționate cu grijă. De pildă, Lupescu considera că romanul *Străin în țara lui* de N. Rădulescu-Nigir era foarte instructiv pentru orfani. Un tânăr persecutat de soartă și-a găsit liniștea la țară, unde a devenit învățător. Deștept și energic, el a făcut totul pentru luminarea satului. La îndemnul lui, sătenii s-au unit și au luat în arendă moșia de la proprietarul care se afla de mulți ani în străinătate. Romanul dădea o pildă frumoasă, chiar dacă „orice scriere de acest fel coprinde și încurcături amoroase, ele însă sunt morale și nu întunecă fondul”¹³⁶.

Nu toate cărțile recomandate de la București erau considerate potrivite pentru orfani. În 1902 Lupescu îi scrie lui Butculescu că a citit împreună cu conductorul agricol, Nicolae Stoleriu, și învățătorul Teodorescu câte o bucată din *Cartea de aur*, a lui Alexandru Macedonski, și toți trei „am avut aceeași părere că asemenea carte nu trebuie bibliotecilor rurale și graiul și subtilitatea nu se potrivesc curățeniei moravurilor de țară și deci suntem contra așezării ei între cărțile menite pentru sătean”¹³⁷.

O atenție specială era acordată serbărilor școlare, sportului, educației muzicale, militare și religioase. Serbările erau un mijloc de afirmare a unității, a disciplinei și a spiritului civic al orfanilor. Copiii recitau poezii, jucau teatru și cântau. Copiii cântau în biserica satului cu ocazia marilor sărbători religioase. Muzica corală era învățată „după ureche”, scrie Lupescu, „ei neavând și neprimind cunoștințe speciale de noțiunea liniară”. Lupescu înapoia administratorului Basset broșura referitoare la corurile religioase și populare a lui A.M. Michailcan, învățător la școala din Bușteni, pe care o considera inutilă orfelinatlui. Corul școlii și al bisericii din Bușteni era apreciat la Palat și nu numai¹³⁸.

După încheierea serbărilor de Crăciun din anul 1902, Lupescu trimite la București un raport amănunțit despre felul în care au decurs activitățile orfanilor. Directorul i-a învățat *Trei crai de la răsărit*. Orfanii au umblat cu steaua pe la administratorul moșiei regale, H. Bolomey, și la contabilul Haralamb Popa, pe la preotul satului și șeful gării. Copiii au cântat liturghia la bisericile din Simila și

¹³⁴ Idem, 1749, 30 septembrie 1920, f. 76.

¹³⁵ Idem, 1726, f. 7v.

¹³⁶ Idem, 1723, Lupescu către Butculescu, f. 209.

¹³⁷ Idem, 1723, f. 23.

¹³⁸ Idem, 1726, Lupescu către Basset, 4 martie 1902, f. 90.

Zorleni. În cinstea sărbătorii, directorul a dispus tăierea unui porc¹³⁹. Masa de sărbătoare a fost îmbelșugată, cu cârnați și vin. Serbarea organizată la școală cu acest prilej a avut loc în prezența notabililor satului. Cuvântările profesorilor, intonarea imnului orfelinatului, a cântecelor și recitarea poemelor de către copii aveau rolul de „a dezvolta emulația și bunele deprinderi”, pentru a-i câștiga „spre supunere și ascultare”¹⁴⁰.

În acest fel erau marcate sărbătorile naționale, religioase, precum și ceremoniile de acordare a premiilor la sfârșitul fiecărui an școlar. Lupescu era un om blajin, dar cu concepții pedagogice ferme. El combina blândețea cu severitatea și pragmatismul. În 1902, el îl informa pe Basset că nu a dat coroane premianților, pentru că trebuie „să priceapă că coroana cea mai frumoasă se formează din hărnicie, cumințenie și ascultarea de peste an și în școală și în tot locul”. Pentru serbare absolvenții au pregătit poezii și cântece pe una și pe două voci. Elevii erau stimulați cu premii în bani care se adunau la fondul de zestre pe care îl primeau în momentul părăsirii orfelinatului¹⁴¹.

Începutul lucrărilor agricole erau marcate de ceremonii. Orfanii organizau o mică serbare înainte de semănatul ogorului. După ce părintele Tenea a rostit o rugăciune, directorul le-a vorbit succint despre „folosul și frumusețile vieții de plugar”. Orfanii cântau imnul *Plugar* în timp ce porneau boii la câmp¹⁴².

Pentru a-i deprinde cu activitățile culturale și pentru a acționa în spiritul vremii, Lupescu se gândea la organizarea unui teatru sătesc în incinta orfelinatului. Această instituție funcționa deja pe la toate școlile de pe domeniile regale și ale Coroanei. În acele vremuri teatrul sătesc propaga un puternic mesaj moralizator la sate. Învățătorul Leon Mrejeriu, autor de asemenea lucrări dramatice, propunea construirea unei scene cu cortină în sala de clasă. El oferea ca exemplu sala de teatru de la școala din Broșteni, unde se țineau conferințe, spectacole cu cor. Un artist plastic putea înfrumuseța cortina cu teme românești precum un plug cu boi, școala, biserica și gospodăria. Lucrările în lemn ar fi fost confecționate de către orfani¹⁴³.

Un țăran fruntaș și un soldat vrednic viețuiesc într-un trup sănătos. Programa școlară pune accent pe exercițiile fizice. În 1924, Ioan Popov, industriaș din Bârlad, vizitând orfelinatul, a dăruit o minge mare de fotbal cu pompă de umflat. Directorul Popovici, consemna faptul în raportul către administrator: „deși jocul foot-ball nu este un joc cu caracter românesc-țăranesc, totuși fiind introdus în toate

¹³⁹ Idem, 1726, Lupescu către Basset, 2 ianuarie 1902, f. 66.

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 65.

¹⁴¹ Idem, 1726, Lupescu către administrator, 13/26 august 1902, f. 172.

¹⁴² Cu ocazia deschiderii muncilor agricole, Lupescu a instituit o ceremonie: 1726, Lupescu către administrator, 16/29 martie 1902, f. 94.

¹⁴³ Idem, 1732/1906, Lupescu către administrator, 29 ianuarie 1906, f. 69.

școalele și chiar în armată, văr rog respectuos să binevoiți a aproba îngăduirea acestui joc și în orfelinat". Elevii urmau a fi deprinși la acest joc de fiul directorului, elev de liceu¹⁴⁴.

Educația moral-creștină intra în sarcina preotului Constantin Tenea, dar Lupescu era nemulțumit de prestația acestuia ca dascăl: „Preotul ținea lecțiile numai pentru leafă și își face treaba de confesor numai invitat și cu rugăminți [...] sfinția sa învață pe copii a memoriza evanghelia și mai nici o învățătură nu trage din frumoasele pilde ale mântuitorului Iisus”. Lupescu a hotărât să-i ia dreptul de a preda religia fiindcă copiii dormeau la orele lui, neînțelegând nimic: „e om bătrân; a-l face tânăr e greu”¹⁴⁵. În orice caz, Tenea a rămas în postul de preot al orfelinatlui până în anii 1930.

Țăranul regelui era înainte de orice soldat. Prin dispoziția lui George Manu, ministrul de Război, orfanii se bucurau de serviciul militar obligatoriu cu termen redus de la la trei ani la un an¹⁴⁶. Această reglementare fusese impusă la solicitarea lui Lupescu, care se temea că petrecerea unui timp prea îndelungat în serviciul militar i-ar fi putut deprinde pe orfani cu viața de soldat în detrimentul celei de țăran. Copiii erau instruiți la orfelinat cu marșuri și trageri la țință. În 1906, învățătorul Mrejeriu, sergent în rezervă, solicita la Palat să-i fie trimise 30 de carabine mici de cavalerie și de infanterie, cu baionete, așa cum aveau în recuzită unele școli normale din țară¹⁴⁷. Comandantul regimentului Bârlad trimitea în fiecare duminică și de sărbători un cornist și un toboșar pentru a participa la instrucția elevilor¹⁴⁸. În 15 mai 1906, Lupescu îi cerea lui Butculescu „un cort vechi milităresc care s-ar găsi pe la palat într-un pod undeva”¹⁴⁹.

În timpul lucrărilor agricole, cursurile teoretice erau suspendate și întreaga activitate a școlii era orientată spre munca câmpului. Școala avea un „câmp de experiență”, un atelier pentru împletituri din paie, papură și mături și o dogărie pentru tâmplărie agricolă, în special pentru confecționarea carelor. La grajduri muncneau iarna doar orfanii mari, iar vara numai cei mici¹⁵⁰.

Terenul din jurul școlii era insuficient pentru a putea experimenta și diversifica culturile. În 1902, Lupescu cerea de la administratorul Casei Regale, Basset, să dispună vânzarea unui teren agricol de pe moșia regală, care urma a fi plătit de orfani prin munca lor în termen de 20 de ani. Casa regală a oferit școlii terenul fără chirie în vederea sporirii veniturilor, pentru ca în timp să fie redusă subvenția regală¹⁵¹.

¹⁴⁴ Idem, 1757/1924, Popovici către administrator, 22 iunie 1924, f. 144.

¹⁴⁵ Idem, 1726, Lupescu către administrator, 19 ianuarie 1902, f. 26v.

¹⁴⁶ Idem, 1732, Lupescu către administrator, 16/29 aprilie 1906, f. 105.

¹⁴⁷ Idem, 1732, Mrejeriu către director, cerere trimisă de Lupescu la Casa Regală, 6 mai 1906, f. 55.

¹⁴⁸ Idem, 1732, Lupescu către administrator, 1 martie 1906, f. 82.

¹⁴⁹ Idem, 1732, Lupescu către administrator, 15 mai 1906, f. 113.

¹⁵⁰ Idem, 1726, Lupescu către administrator, 19 ianuarie 1902, f. 27.

¹⁵¹ Idem, 1726, Lupescu către administrator, 19 ianuarie 1902, f. 30.

Școala avea nevoie de semănătoare și de alte mașini agricole. Administratorul moșiei, H. Bolomey, îl sfătuia pe Lupescu să ia o semănătoare mare din Transilvania, marca Rud-Sack cu 21 de rânduri, lungă de 2,50 metri, cu oiște pe tracțiune, care ar fi funcționat bine pentru următorii 30–40 de ani¹⁵².

După primul război mondial, orfelinatul a fost împrăștiat cu părți din moșia regală Zorleni. Din cele peste 130 de hectare, orfanii nu puteau cultiva decât 20 de hectare care se aflau la Coșere, în marginea satului, restul pământului fiind dat în arendă la țărani. Țăranii nu plăteau însă la timp arenda. În 1935 orfelinatul a scos la licitație locul de la Chicerea, de 30 de hectare, dar fiind pe deal, lipsit de apă, era neatractiv pentru țărani. Întrucât la licitație nu s-a prezentat nici un doritor, în ianuarie 1935 eforul Louis Bolomey, proprietar de pământ în zonă, cerea să-i fie dat în arendă acest loc. Solicitarea lui a fost aprobată de eforie, fiind apreciată ca un ajutor menit să sporească veniturile orfelinatului¹⁵³.

BUGETUL

Orfelinatul funcționa ca o donație regală. În primii ani, veniturile proprii erau modeste, provenind în special din vânzarea produselor agricole și a celor meșteșugărești. După primul război mondial, odată cu înzestrarea funciară a așezământului, subvenția anuală a regelui a scăzut considerabil la o treime din veniturile anuale. Cheltuielile de personal, îmbrăcăminte, hrană, mobilier, medicamente erau acoperite în proporție covârșitoare din subvenția regală. Principiul care stătea la baza organizării bugetare era autogospodărirea. Se dorea ca orfanii să acopere prin munca lor cheltuielile de hrană și îmbrăcăminte.

Ani	Venituri	Cheltuieli
1898	7.438,37 (subvenția)	
1902	2.400 (venituri proprii) + 21.400 (subvenția)	29.947,81
1920	40.012,90 (venituri proprii) + 49.464,90 (subvenția)	89.477.80
1929	158.730 (venituri) + 390.664 (subvenția)	549.400
1940	137.200 (venituri) + 400.000 (subvenția)	592.300
1946	27.000.000 + 15. 000.000 (subvenția)	42.000.000

În privința renumerației personalului, în 1902 quantumul era mult peste media din școlile publice de la sate: directorul primea 250 de lei lunar, învățătorul 135, conductorul agricol 135, preotul 40, bucătarul 50, servitorii câte 25 și maistrul dogar 60.

¹⁵² 1736/1906, 30 decembrie/2 ianuarie 1907, 35.

¹⁵³ 1773, 54 (1779, 91, 15 iulie 1939, referat al eforilor).

În 1929 salariul directorului ajungea la 3.000 de lei, iar al învățătorului și al conductorului la jumătate, între 1.100 și 1.300 de lei. În această perioadă, salariile ajunseseră să fie mult sub cele de la stat, dacă luăm în calcul că un învățător titular putea primi până la 4.100 de lei.

Orfelinatul avea creanțe și active la o serie de instituții financiare din țară, precum Banca Națională, Bank of Romania, Creditul Funciar Român etc.¹⁵⁴

ORFELINATUL ȘI MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE

Orfelinatul avea regim de școală particulară, dar ca orice instituție de învățământ din țară funcționa sub supravegherea Ministerului Cultelor și al Instrucțiunii Publice¹⁵⁵.

Neregulile constatate de inspectorii de la Minister puteau compromite reputația lui Lupescu. La 15 iulie 1910, inspectorul Theodor Dimitrie Speranția a întreprins o vizită neanunțată la orfelinat. El a ajuns la 5 dimineața, găsindu-i pe băieți în neorânduială. În raportul către Ministru, Speranția se plângea că nu fusese întâmpinat de nimeni. Situația generală din orfelinat și din fermă l-a nemulțumit pe inspector, pentru că, scrie Lupescu, se aștepta „să fie ca la fermele model ale statului”¹⁵⁶. Speranția n-a vrut să vină la serbarea premiilor, considerând că „orfelinatul este o casă fără stăpân”¹⁵⁷.

Lupescu se temea cel mai mult de revizorii școlari, care aveau conexiuni politice la nivel local. În 1907 el cerea administratorului Basset să intervină la Minister pentru reglementarea regimului inspecțiilor. Astfel, inspectorii școlari de la centru urmau să verifice partea metodică și de organizare a gospodăriei, iar revizorii numai chestiunile privitoare la programa statului pentru învățământul primar. În privința atitudinii revizorilor față de orfelinat, Lupescu notează: „noi nu suntem tutoveni, și chiar de la începutul înființării orfelinatului, revizorii nu ne-au văzut bine”, fiindcă se întreabă ei de ce regele n-a recrutat din rândurile lor învățători pentru orfelinat. În opinia lui, ei se comportau ca cei mai habotnici agenți electorali: „ce te faci cu asemenea elemente, care văzând că nu faci politică și nu te înhami la carul lor, vin și-ți fac mizerii?”. La București temerile directorului erau privite ca exagerate, fiindcă orfelinatul se bucura oricum de bună reputație¹⁵⁸.

Directorii orfelinatului au dus o luptă continuă pentru obținerea unui regim de autonomie față de Minister, dar au râvnit întotdeauna la privilegiile salariaților din

¹⁵⁴ Idem, 1732/1906, f. 22; 1765/1928, f. 120, 121; 1781/1940, f. 10; 1789, f. 22–26.

¹⁵⁵ Idem, 1723, Lupescu către administrator, 2 august 1900, f. 141.

¹⁵⁶ ANIC, ACDC, 1723, Lupescu către administrator, 2 august 1900, f. 142.

¹⁵⁷ Idem, 1723, Lupescu către administrator, 14 august 1900, f. 146.

¹⁵⁸ Idem, 1736/07, Lupescu către Basset, noiembrie 1907, f. 142.

sistemul public. În 1925 directorul Popovici solicita pentru conductorul agricol Șerban acordarea de abonament redus pe CFR, la fel ca la toți agronomii de la școlile satului, fiindcă orfelinatul nu mai putea fi considerat ca o școală particulară „întrucât se întreține de Părintele Țării – M.S. Regele – pentru creșterea dezmoșteniților Neamului, este în interes obștesc și pentru binele general”¹⁵⁹.

Chestiunea salarizării și a pensiilor era abordată prin prisma privilegiilor din sistemul public. De pildă, învățătorii de la orfelinat, deși erau plătiți de Casa Regală, primeau gradațiile de la Minister, păstrându-și drepturile în sistemul public pe postul pe care fuseseră titularizați¹⁶⁰.

În 1921, Popovici se plângea administratorului că lefurile ajunseseră sub nivelul celor de la stat¹⁶¹. În adresa către ministrul Casei Regale, ministrul Instrucțiunii Publice dădea asigurări că institutorii T. Popovici și I. Romanița își vor primi toate drepturile de leafă de la acest minister întrucât posturile respective erau luate pe seama statului¹⁶².

Casa Regală a intervenit constant pentru ajutorarea personalului de la orfelinat și a familiilor acestora. Lupescu a obținut ca rudele lui și ale soției să fie sprijinite pentru a obține slujbe în serviciul public. Popovici a obținut bursă pentru fiul său care era student la Iași¹⁶³.

ZESTREA ORFANILOR

Lupescu era obsedat de ideea de a le face orfanilor un rost în viață. În 1900, în urma discuției cu administratorul moșiei Zorleni, H. Bolomey, el a hotărât ca zestrea orfanilor să fie de cel puțin 1.500 de lei. Din acești bani, își puteau construi o casă modestă, dar sănătoasă și igienică cu 2 camere și o sală, cu acaret în jurul ei, cu șură, grajduri, garduri (în valoare de cel puțin 800 de lei). Cu restul de bani puteau cumpăra o pereche de boi bunișori (250 lei), o vacă (100 de lei), un car (100 de lei), un plug (45 de lei), 10 oi (80 de lei), precum și unelte agricole, de grădină, stupi, viermi de mătase și puteau achita și chiria pământului¹⁶⁴. În rezoluția raportului, administratorul Basset precizează că „banii pe care îi vor avea la ieșirea din orfelinat să fie bani muncii nu dăruiri”. Prin constituirea acestui capital, orfanii erau descurajați de a umbla după slujbe la stat¹⁶⁵.

¹⁵⁹ Idem, 1759/1924, Popovici către administrator, 26 martie 1925, f. 148.

¹⁶⁰ Idem, 1770/1932, Popovici către Marinescu referitor la călătoria lui la București, unde are postul de titular ca să-și ia gradațiile de la minister, f. 69.

¹⁶¹ Idem, 1754, Popovici către administrator, 30 noiembrie 1921, f. 49v.

¹⁶² Idem, 1754, Popovici către administrator, 11 decembrie 1921, f. 58.

¹⁶³ Idem, 1762, aprilie 1927, f. 45.

¹⁶⁴ Idem, 1723, Lupescu către administrator, 25 noiembrie 1900, f. 205.

¹⁶⁵ Idem, 1726, Lupescu către administrator, 19 ianuarie 1902, f. 29v.

În 1909, din prima promoție de orfani, Gheorghe Buhuși, Ion M. Toadere, Mantu P. Enache, Andrei M. Russu au încasat fiecare câte 2.000–2.150 lei, reprezentând contribuția lor în muncă de-a lungul anilor petrecuți în instituție¹⁶⁶.

Primirea zestre era condiționată de hotărârea orfanului de a se statornici la sat și de a se apuca de plugărie. În 1935 Vasile N. Tănase a cerut avans din zestre ca să cumpere 3 hectare la Epurenii, în județul Tutova, dar cu acești bani și-a cumpărat palton, galoși, mănuși de piele, adoptând „aerul unui conțopist”. Eforia a decis retragerea dreptului la zestre¹⁶⁷.

Totuși, la 1 mai 1938 eforul Constantin Hiott, ministrul Casei Regale, preciza că odată majori, orfanii nu puteau fi obligați să se gospodărească ca plugari, prin urmare aveau oricum dreptul la zestre în bani¹⁶⁸. Întâlnim cazuri în care orfanii nu primeau zestre dacă nu se căsătoreau¹⁶⁹.

În 1945, cu banii de zestre (39.134 de lei) orfanii puteau cumpăra doar o oaie cu un miel și „oricâtă dragoste ar avea cineva pentru agricultură, nu-și poate găsi un tânăr drum în viață cu această sumă”, atrage atenția directorul Brehoiu¹⁷⁰.

ÎMPROPRIETĂRIREA ORFANILOR PE MOȘIA REGALĂ ZORLENI

Împroprietărirea orfanilor cu loturi de pe moșia regală a fost o idee care a apărut pe parcurs. În 1908 Basset îi scrie regelui că regulamentul orfelinatlui nu obligă Casa Regală să împrorietărească, dar măsura ar fi utilă în condițiile în care moșia are mare lipsă de brațe de muncă. Orfanii urmau a fi împrorietăriți cu loturi de 4 ha și jumătate, a căror valoare trebuia achitată într-un anumit interval de timp¹⁷¹.

În viziunea lui Lupescu, „statornicirea și legarea acestor orfani prin împrorietărire va fi pilda cea mai vie și mai de băgat în seamă de toți acei ce iubesc cu adevărat pe țaran”. Un gest unic, prin care „un proprietar rupe din moșia lui și dă tineretului luminat de la sate pecete de iubire îndelungată”¹⁷².

Lupescu voia să întemeieze pe moșia regală un sat al orfanilor. În 1906 îl informa pe Basset că „cel dintâi absolvent a sfârșit armata și el va trebui să pue temelie și bun început satului nou ce se va face”. Locul ales pentru ridicarea

¹⁶⁶ Idem, 1739, Lupescu către administrator, 29 septembrie 1909, f. 132; 1736, Lupescu către administrator, 18 ianuarie 1907, f. 64 (Andrei M. Russu 22 ani, Mantu Enache 20, Ioan M. Toader 20, Stelian Negoescu 17 ani).

¹⁶⁷ Idem, 1773, Popovici către efori, f. 59 și hotărârea eforilor, 16 mai 1935, f. 55.

¹⁶⁸ Idem, 1776, Eforia, 1 mai 1938, f. 33.

¹⁶⁹ Idem, 1763, plângerea absolventului Gheorghe Soltan către administrație, 5 septembrie 1928, f. 113.

¹⁷⁰ Idem, 1788, directorul Brehoiu către administrator, 28 mai 1945, f. 226.

¹⁷¹ Idem, 1737, Lupescu către Basset, 28 noiembrie 1908, f. 6.

¹⁷² Idem, f. 7.

caselor trebuia să fie adăpostit de vânturi, cu apă îndestulătoare, pentru a semăna cu gospodăriile model din Bosnia și Herțegovina. În rezoluție, Basset opta pentru locul de la fântâna lui Zorilă ca fiind potrivit întemeierii noii vetre a satului Zorleni¹⁷³.

Prin orfani, regele promova la sate modele de etică și civism. Lupescu precizează că scopul dascălilor era să câștige încrederea satului și să se implice în activitatea băncii populare, pentru a combate spiritul individualist al țăranului: „o lipsă mare la țăranul român este împotrivirea lui la orice tovărășie. Spiritul de asociațiune așa de dezvoltat la sârbi, bulgari și ruși care a produs acele instituții luminate zadrughe. Dl Bolomey care iubește și el pe țăran nu numai cu vorba ca politicianii noștri va lucra desigur împreună cu noi în această direcțiune”.

Orfanii împrumproprietățiți în 1909 și-au întemeiat gospodăriile la Zorleni. Ei erau prezentați țăranilor ca exemplu de muncă și cinste. Totuși, scrie Lupescu, „pilda împrumproprietării îi lasă pe săteni reci, ba unii chiar îi vorbesc de rău, că de cât se aduceau de prin alte sate băieți, mai bine se luau din satul Zorleni”¹⁷⁴.

În 1909 au fost împrumproprietățiți Andrei Rusu, Ion M. Toader și Mantu P. Enache. De pildă, Enache s-a remarcat ca un gospodar fruntaș al satului, însurându-se cu o fată care avea dotă 8 ha, doi boi și o vacă¹⁷⁵. În 1910, Lupescu i-a botezat copilul¹⁷⁶. Absolventul a rămas un colaborator de încredere al directorului orfelinatului. În 1944, în timpul evacuării în Muntenia, Mantu Enache a fost însărcinat să se ocupe de lucrările agricole și să protejeze bunurile așezământului¹⁷⁷.

În 1924 au fost împrumproprietățiți Constantin Stoica și Alexandru Dinu¹⁷⁸. Constantin Stoica și-a găsit o fată bogată, fata vechilului de la moșie. Bolomey i-a cerut socrului Dumitru Ivașcu, vechilul moșiei, să renunțe la nunta cu pompă și muzică militară. Directorul Popovici remarcă cu pismă: „ei au făcut nuntă în felul celor care se fac la Zorleni, cu cerșitul de la meseni, pentru a scoate banii cheltuiți”, fiindcă „nu se deosebește fruntașul de codaș sau de țigan în obiceiuri”. El a ordonat ca nimeni de la orfelinat să nu participe la nuntă și chiar a cerut la București să nu mai fie împrumproprietățiți¹⁷⁹.

În 1939, aflăm că cei cinci orfani împrumproprietățiți au achitat creditul pentru locul de casă¹⁸⁰.

Ultima cerere de împrumproprietărire în satul Zorleni a fost formulată de Ion Rusu în data de 11 februarie 1948. Cererea a fost trimisă comisiei speciale pentru

¹⁷³ Idem, 1732, Lupescu către Basset, 30 octombrie 1906, f. 153.

¹⁷⁴ Idem, 1741, Lupescu către Basset, 20 ianuarie 1910, f. 12.

¹⁷⁵ Idem, 1739, Lupescu către Basset, f. 54.

¹⁷⁶ Idem, 1741, Lupescu către Butculescu, 7 aprilie 1910, f. 77.

¹⁷⁷ Idem, 1786, 25 aprilie 1944, delegație dată de Brehoiu lui Mantu Enache, 33v.

¹⁷⁸ Idem, 1757, Lupescu către Basset, 18 iulie 1924, f. 124.

¹⁷⁹ Idem, 1759, Popovici către administrator, 9 februarie 1925, f. 154.

¹⁸⁰ Idem, 1776, Bizim către efori, 23 noiembrie 1938, f. 58; 1786, f. 188.

împroprietării, cu mențiunea că orfelinatul nu avea pământ disponibil, iar zestrea cuvenită va fi dată după ce solicitantul își va clarifica situația militară și se va face plugar¹⁸¹.

GHEORGE BUHUȘI, UN ORFAN CARE „A SFÂRȘIT CU FAPTE INFAME”

Gheorge Buhuși, născut în 1884 în satul Ungureni din județul Tecuci, a fost primit în prima serie de elevi în 1898. Tatăl lui fusese percepător în comuna Gălbeni și ajutor de subprefect, mort de tânăr din pricina „nebuniei și a alcoolului”¹⁸².

Bunicul lui Buhuși era un om cu stare, cunoscut în județul Tecuci. Manolache Mihăilescu din Ungureni, comuna Țigănești, județul Tecuci, scrie Lupescu, în raportul către administrator din 1906, „e om care învârte afaceri de 2–3 sute de mii de lei. Are în arendă două moșii în Zalău, are în antrepriză aprovizionarea cu lemne și fân a brigadei de roșiori și a regimentului de infanterie din Tecuci, e antreprenor de lemn și păduri, are proprietate de peste 100 de fâlci loc, are iaz cu pește, stupină, râșniță de rachiu de tescovine, pe care o cumpără de la proprietari și săteni, are vie, trăiește bine, are casă deschisă, e în relații bune cu puternicii zilei, face politică, e dictator în sat, învârte satul cum vrea și e om foarte șiret”. Deși om cu stare, Manolache Mihăilescu și-a dus nepotul la orfelinat ca pe „feciorul celui mai sărac gospodar”. Până la vârsta de 14 ani Buhuși trăise „o viață ticită între veri, băieții moșului, care au plecat mai apoi, unul la Paris, altul la Brussel, iar verișoarele au fost măritate după ofițeri”. Tânărul, observă Lupescu, „a împrumutat de la el [bunicul] șiretenia de a se purta potrivit cu omul și împrejurările”¹⁸³.

Rudele lui Buhuși nu au fost de acord ca tânărul să rămână la Zorleni ca simplu țăran, ci doar „dacă i s-ar înlesni puțința unui trai mai deosebit ca al țăranului de azi”, să primească pământ mai mult de cultivat, să fie protejat de moșie, să ajungă vătaf și să i se construiască o casă mai aleasă. Spre deosebire de ceea ce oferea orfelinatul, Buhuși ar fi putut primi de la bunic unele mașini agricole mai simple. Lupescu le-a explicat în zadar rudelor că scopul orfelinatului era să-i facă pe tineri țărani, buni gospodari, nicidecum vătafi¹⁸⁴.

Sfătuit de familie, Buhuși, care părăsise deja școala, i-a trimis lui Lupescu o scrisoare în care îl informa că „moșul îl oprește de a se așeza la Zorleni” și că va lucra ca practicant la una din moșiile lui, punând tovărășie cu el ca să sporească veniturile. Casa Regală a hotărât ca zestrea să fie dată tânărului doar după ce va dovedi că s-a statornicit, pentru ca nu cumva bunicul să se folosească de bani¹⁸⁵.

¹⁸¹ Idem, 1793, Administrația Orfelinatului către administrația fostei Case Regale, 11 februarie 1948, f. 1, 2.

¹⁸² Idem, 1754, Lupescu către Butculescu, 29 aprilie 1922, f. 103v.

¹⁸³ Idem, 1732, Lupescu către administrator, 7 decembrie 1906, f. 170.

¹⁸⁴ *Ibidem*, f. 180.

¹⁸⁵ Idem, 1736, Lupescu către administrator, 12 decembrie 1906, f. 178.

Odată cu statornicirea lui în satul natal, în prezența judecătorului, i-a fost înmănată zestrea lui Buhuși, însumând 2.094,41 lei, din care 1.372,44 reprezenta munca agricolă prestată și 721,97 economii și premii¹⁸⁶.

Până la începutul primului război mondial, Buhuși s-a ocupat cu arendășia și administrarea de moșii. În 1922 ziarul „Universul” a publicat informații care îl vizau pe „escrocul și aventurierul Buhuși”. Subadministratorul Casei Regale, Butculescu, cerea explicații bătrânului dascăl¹⁸⁷. În scrisoarea adresată lui Butculescu, Lupescu scrie că deși a ținut legătura cu Buhuși după absolvire și l-a povățuit de bine ori de câte ori venea la orfelinat, tânărul a apucat-o pe căi greșite: „Falș a fost de când a intrat în orfelinat și falș este și astăzi. Acest nenorocit a trăit două vieți, una a celor ce l-au povățuit, neeșind din cuvântul ce i se da și una a ceea ce era în sămbure în sufletul lui”. În acest raport, Lupescu răbufnește. Când a venit la orfelinat împreună cu bunica, ei „semănau a țigani nenorociți” ca să atragă mila. Bunica i-a prezentat un act de naștere fals, eliberat de primarul comunei Țigănești, prin care se arăta că era născut în 1885, nu în 1884, pentru a se încadra în limita de vârstă impusă la admitere. Elevul se arăta „foarte supus și ascultător”, iar când se ducea acasă, în loc să poarte straietele orfelinatului, se îmbrăca ca elevii școlii de la Herăstrău. După absolvirea școlii, Buhuși a fost caporal în armată și apoi contabil la moșul său la Dângenii, în Fălani, unde obișnuia să umble „îmbrăcat nemțește cu fanelă și ochelari”. Timp de mai mulți ani a fost arendașul moșioarei Cângu Bârlad a unuia Gărăfioară. Se pare că Buhuși emitea polițe false ca să nu achite arenda, așa că s-a ales cu un proces. În 1915 Buhuși „umbla cu niște contracte de arendare a unei părți de moșie a lui A. Bădărau”.

Buhuși se simțea la orfelinat ca în sânul familiei. El obișnuia adesea să-l viziteze pe Lupescu, până când directorul i-a spus că-l va da afară „ca pe un țigan dacă vine în haine nemțești”.

În război el a fost locotenent și subcomisar regal al Curții marțiale din Botoșani. Lupescu i-a văzut ordinul de numire și l-a întrebat cum de a căpătat un asemenea post, neavând pregătirea juridică necesară, dar studiile nu erau un obstacol pentru el: „El râdea: ce nu se poate face în țara românească?” În 1918 Buhuși a ajuns căpitan, apoi maior. Lupescu nu l-a mai întâlnit, dar a auzit că a fost avansat colonel și că s-a stabilit în Basarabia, unde s-a însurat și se purta ca un „mare bețivan”. Lupescu credea că elevul său suferea de „grandomanie sub ochii unei societăți care admiră poleiala epoletelor”. În opinia sa, publicația din „Universul” nu impunea un răspuns din partea școlii deoarece „el nu a discreditat orfelinatul”, iar în ziar „nu se spune nimic despre școală”. Dar „dacă se va lega cineva de orfelinat nu vom tăcea”, dă asigurări Lupescu¹⁸⁸.

¹⁸⁶ Idem, 1736, Lupescu către administrator, 30 ianuarie 1907.

¹⁸⁷ 1754/1922, Lupescu către Butculescu, 29 aprilie 1922, f. 103.

¹⁸⁸ Idem, f. 103v.

În 1924 Buhuși a intervenit pe lângă Nicolae Butculescu pentru a obține un post la Ministerul Agriculturii, moșiile regale ori la Domeniile Coroanei¹⁸⁹. În 1921 a fost numit de liberali consilier agricol al județului Ismail, iar mai târziu inspector agronom¹⁹⁰, ca răsplată că îi ajutase „să câștige prin influența lui asupra țărănimii”. Buhuși era totodată membru în numeroase cluburi și comisii sportive, ale funcționarilor publici, orfanilor de război, ale comisiilor de recensământ general și de evaluări agricole. El a activat în comisia care executa lucrările de împrumut în județ¹⁹¹. Politica de partid nu îi oferea însă o slujbă statonică.

În 1925 Buhuși îi scria din nou lui Butculescu, solicitându-i un certificat de absolvire de la orfelinatul Ferdinand. El susținea că, deși a câștigat prin examen toate posturile ocupate până atunci, corpul agronomic îi cerea acte. Buhuși îl asigură pe Butculescu că a fost un elev foarte silitor: „cât am stat în orfelinat toată biblioteca am citit-o”. După plecarea din orfelinat, el susținea că și-a continuat studiile de agronomie cu George Manu, profesor la Școala de agricultură de la Herăstrău, iar mai târziu la Lausanne, în Elveția¹⁹². Buhuși se afla într-o situație disperată. Cumnatul său, Daniel Giugureanu, fost ministru al Basarabiei, nu mai avea însă nicio influență politică, iar vărul Mihăilescu, deputat de Tecuci și șeful partidului organizației liberale, nu voia să intervină în favoarea lui pentru că erau „certați de la moși”¹⁹³.

Certificatul fusese solicitat atât la Casa Regală, cât și la orfelinat. Popovici primea ordin să nu elibereze un asemenea act¹⁹⁴.

Neprimind niciun răspuns, Buhuși scrie din nou, asigurându-l de nevinovăția sa, dovedită în justiția care „n-a găsit motiv de acuzare”. De această dată, Butculescu i-a răspuns sec că această chestiune nu intra în competența sa¹⁹⁵. Într-un tabel privind situația absolvenților în 1938, întocmit de prefectura Tecuci, aflăm că Buhuși „a sfârșit cu fapte infame”¹⁹⁶.

EXCLUDERI DIN ORFELINAT: NEADAPTAREA ȘI INDISCIPLINA

Excluderea copiilor din orfelinat era decisă de rege la propunerea administratorului, iar după 1929 la propunerea Eforiei pe baza rapoartelor întocmite de directorul orfelinatului.

¹⁸⁹ ANIC, ACDC, 1757/1924, Buhuși (Florești, județul Soroca) către Butculescu, 16 martie 1924, f. 90, în care se plânge că este „blam al presei; ziarile opoziției”.

¹⁹⁰ Idem, f. 90v.

¹⁹¹ Idem, f. 91.

¹⁹² 1759, Buhuși (Brăila) către Butculescu, 10 august 1925, f. 103v.

¹⁹³ Idem, f. 103.

¹⁹⁴ ANIC, ACDC, Popovici către administrator, 24 iulie 1925, f. 111.

¹⁹⁵ Idem, 1759, august 1925, f. 106.

¹⁹⁶ Idem, 1776, Prefectul de Tutova către mareșalul Palatului Regal, 1 mai 1938, f. 43.

În orfelinat erau primiți băieții care aveau o condiție fizică bună. În 1902 Nicolae G.D. Costan din Vaslui, în vârstă de 12 ani era eliminat din orfelinat fiindcă, scrie Basset în raportul către rege, este „cam slăbănog, fără putere și se dezvoltă prea încet”. În 1900 el fusese operat de hernie, fiind într-o condiție fizică subredă, iar „dacă nu va fi trimis anul acesta la mama sa, totuși vom fi siliți să o facem mai târziu, căci el nu va putea niciodată să devie un bun gospodar”¹⁹⁷.

Unii copii nu se adaptau la condițiile din orfelinat. De pildă, Mihai C. Munteanu din Bălănești, județul Tutova, în vârstă de 9 ani, „nu a voit cu nici un chip să rămână la Institut cu tote stăruințele mamei sale și ale Directorului Orfelinatului”¹⁹⁸.

Copiii veniți de la oraș sau din zonele de munte se adaptau cu greutate condițiilor de la șes. În 1922 Gavriil Tăzlăuanu din Broșteni, care trăia în mizerie împreună cu cei patru frați, nu era primit în orfelinat, deși avea recomandarea lui Simion T. Kirileanu, dirigentul școalei de la Holda, Broșteni, județul Suceava. Fiind crescut la munte, Lupescu credea că băiatul nu se va putea aclimatiza cu localitatea de la șes și nu va fi bun la plugărie¹⁹⁹.

Orfanul Gherghel I. Muscan fusese crescut la oraș înainte de a fi primit la orfelinat. După decesul tatălui său, rânduș la Cotroceni, mama l-a trimis la orfelinat, neavând mijloace să-l întrețină²⁰⁰. În raportul către Basset, Lupescu arată faptul că, deși Muscan era un elev bun la învățătură, cu note de 7 și 8, „viața la orfelinat nu se potrivește cu amintirile lui și că munca și direcția ce voim a-i da nu-l vor întoarce de la ce vede în oraș”. Această convingere i-a fost întărită cu ocazia vizitei mamei băiatului. După vacanța de Paște, băiatul s-a întors la orfelinat însoțit de mama sa. Într-o dimineață, pentru a evita o scenă de despărțire dureroasă, mama a plecat neanunțată în timp ce băiatul era la vie. El a cerut să fie învoit, dar a fost refuzat, așa că s-a pus pe „un plâns de răsuna valea”. „La îndemnurile conductorului de a se astâmpăra el răspunse prin îndărădnicie, plângând și mai tare”, scrie Lupescu în raport. Băiatul a rupt-o la fugă peste ogoare pentru a ajunge la gară. Mama l-a dojenit și i-a dat câteva palme. Lupescu era neîncrezător în viitorul de plugar al băiatului: „Omul adesea fuge de bine și de noroc ca să se prăpădească în colbul orașelor. Mama n-are ce face și dorește ca copilul să rămâie aici. Acestea pot fi considerate copilării, dar acest orfan nu are aptitudini spre viața de țăran. Va fi un element de slăbire a dragostei pentru viața de țăran, când el slăvește și laudă frumusețile târgului și a orașelor. S-a lăudat că el are să iasă de aici și are să se facă ofițer”²⁰¹.

În cele din urmă, băiatul, în vârstă de 12 ani, a luat decizia de a părăsi definitiv instituția. Cel puțin aceasta este versiunea oferită de Lupescu lui Basset.

¹⁹⁷ Idem, 1726, Basset către Rege (Sinaia), 19 septembrie 1902, f. 1.

¹⁹⁸ Idem, 1726, Basset către Rege, 23 octombrie 1902, f. 4.

¹⁹⁹ Idem, 1754, Popovici către administrator, 16 februarie 1922, f. 113.

²⁰⁰ Idem, 1726, Basset către Rege, 23 mai 1902, f. 5.

²⁰¹ Idem, 1726, Lupescu către administrator, 1/14 mai 1902, f. 114.

Pentru a tranșa definitiv chestiunea, Lupescu trimite la București un bilet scris de mâna elevului: „Domnule Director vă rog să-i spuneți lui d-nu Baset că eu G.I. Muscan vreau să mă duc acasă”²⁰². În asemenea situație Bassot și regele au fost de acord cu exmatricularea băiatului. Lupescu i-a scris mamei elevului, Ana Muscan: „să vă duceți la Palat la domnul A. Popescu să vă dea 2 bilete de tren și să veniți să luați acasă pe fiul dumneavoastră”²⁰³.

Mulți băieți nu proveneau din familii nevoiașе. Este cazul lui Dimitrie Lungu. Învățătorul Nicolae Stoleriu l-a chestionat pe băiat după ce s-a întors de acasă unde fusese plecat de Paște: „mi-a spus că mă-sa a crezut că aici ar fi o altfel de școală de unde să iasă un om ca să trăiască mai bine, că de muncit muncește și acasă și că de prășit și cosit găsește și poate învâța și acolo. El zice că i-ar fi spus că după ieșirea de aici va avea o mie de lei... maică-sa ia zis că ce are să facă cu o mie de franci? Acasă e mai slobod, face ce vrea, se duce unde vrea. La orfelinat sunt prea multe reguli. Credea că băiatul ei nu va fi pus la muncă, dar așa l-a văzut cu mâinile crăpate, că muncește prea prea”²⁰⁴.

Primul caz de excludere din orfelinat pe motiv de indisciplină a avut loc în 1900. Nicolae Buzdugan, fiul lui Niculai, nepot al primarului comunei Codăești, județul Vaslui, caracterizat de dascăli ca „turbulent, răzător, batjocoritor și violent”, a lovit într-o zi un coleg cu piatra în cap. Lupescu a încercat să-l aducă pe calea ascultării, aplicând toate pedepsele prevăzute în regulament, „fără să simtă”. Neputincios, Lupescu afirmă: „Ar asculta poate de glasul ciomagului, mărturisind singur cum a fost tratat acasă și la o școală la Codăești”. Exmatricularea părea a fi singura soluție, pentru că, scrie Lupescu, „plugar din Buzdugan nu vom face”²⁰⁵.

Episodul excluderii lui Buzdugan este descris în detaliu de Lupescu. Elevul a fost îmbrăcat în haine curate și a primit pâine și măslіne pentru drum. Lupescu a vrut să-l dea pildă, așa că i-a adunat pe toți orfanii în sufragerie spunându-le „față cu asemenea purtare M.S. Regele, Părintele Nost ru cel Bun, a hotărât darea afară a lui Buzdugan”. „Impresia acestui fapt asupra orfanilor a fost adâncă”, deși Buzdugan „n-a slobozit o lacrimă”, constată Lupescu. El a fost predat șefului secției de jandarmi din Zorleni, fiindcă familia nu a vrut să vină să-l ia. În raport se precizează că „a fost exclus din orfelinat pentru neascultare, îndărătnicie și purtare incorrigibilă”²⁰⁶.

Viața la orfelinat era aspră și greu de suportat chiar și de către un băiat sărac de la țară. În 1907 Mantu Enache, un elev cu rezultate bune, care mai târziu se va dovedi un fruntaș al satului, a fugit din orfelinat într-o noapte de vară. Lupescu era

²⁰² Idem, 1726, f. 125.

²⁰³ Idem, 1726, Lupescu către administrator, 13 mai 1902, f. 126.

²⁰⁴ Idem, 1726, Lupescu către administrație, 18 mai/1 iunie 1902, 155.

²⁰⁵ Idem, 1723, Lupescu către administrator, 28 septembrie 1900, f. 173.

²⁰⁶ Idem, 1723, Lupescu către administrator, 17 octombrie 1900, f. 92.

de părere că elevul ar fi trebuit exclus, însă „având în vedere vârsta lui și nevoile fiziologice”, i-a aplicat doar o amendă de 100 de lei²⁰⁷.

Fuga de la orfelinat era ceva obișnuit, mai ales în lunile de vară. Mulți erau iertați și reprimiți după pilda „fiului risipitor”²⁰⁸. Iertarea era dictată uneori și de pragmatism. În 1925 directorul Popovici îi cerea administratorului să-l reprimească pe Vasile Negruș, din pricina „greutăților ce întâmpin din cauza lipsei de băieți mari... fiindu-mi de mult ajutor atât la diferitele lucrări agricole și gospodărești, cât și mai ales la reparațiile în ateliere a carelor, uneltelor”. Negruș fusese eliminat împreună cu alți trei orfani în vara aceluiași an la propunerea aceluiași director. În rezoluția Casei Regale se dădea un avertisment clar: „ultima intervenție de acest fel, pentru că doar Regele aprobă”²⁰⁹.

Regimul de muncă, regimul alimentar și viața austeră de la orfelinat generau vii nemulțumiri. În 1931, orfanul Gheorghe E. Zebega trimitea regelui un memoriu în care se plânga de faptul că băieții erau nedreptățiți, batjocoriți și bătuți. Directorul îi făcea deseori „porci și măgari”. El acuza faptul că „din pofta cucoanei domnului Director am fost bătut mai zilele trecute”.

Eforia a dispus începerea unei anchete. În raportul eforului L. Bolomey se afirmă că Zebega a primit o corecție de la director, fiindcă nu saluta intenționat pe nimeni în afară de director, învățător și conductorul agricol. Totuși, la carte și la gospodărie orfanul se remarcă printre cei buni²¹⁰.

În vara anului 1932 orfanii au declanșat o rebeliune în contra directorului. În raportul eforilor către rege se precizează faptul că rebeliunea a fost provocată de Zebega. În plângerea adresată eforilor, 13 elevi susțineau că încălțăminte era proastă, hrana insuficientă, zahărul, carnea și untura intrau doar în camera directorului și a fiicei lui, doamna locotenent Garofă din Bârlad, iar munca agricolă se dovedea a fi peste puterile lor. Copiii sufereau de foame și de reumatisme. Ancheta a arătat că acuzațiile erau nefondate, prin urmare eforia a dispus eliminarea din școală a petiționarilor²¹¹. Cinci elevi au fost exmatriculați, alți patru au primit carceră cu pâine și apă rece. Un elev mărturisește în fața eforilor Florin Marinescu și Louis Bolomey că rebeliunea fusese pecetluită printr-o frăție, „un jurământ de credință că vom fi frați. Ne-am dus după masă de seară în dormitor și am jurat în fața Sfintei Icoane fără știrea domnilor învățători”²¹².

Gheorghe Plăcintă, unul dintre orfanii eliminați în 1932, a cerut lui Ion Antonescu în 1941 să dispună revizuirea acestei decizii, susținând că „a fost alături de învățătorul Mihail Constantinescu, închis la Jilava în 1938, ca legionar”²¹³.

²⁰⁷ Idem, 1736, Lupescu către administrator, 17 septembrie 1907, f. 121.

²⁰⁸ Idem, 1779, Popovici către administrator, 3 mai 1925, f. 139.

²⁰⁹ 1759/25, Popovici către administrator, 24 septembrie 1925, f. 97. Popovici ceruse eliminarea a 4 absolvenți, 22 august 1925, f. 101.

²¹⁰ Idem, 1769, Raportul lui Bolomey, f. 32.

²¹¹ Idem, 1770, Raportul eforilor către Rege, octombrie 1932, f. 13.

²¹² Idem, 1770, Declarația lui I. Căpățână, 2 iulie 1932, f. 19.

²¹³ Idem, 1779, Gh. Plăcintă către Ion Antonescu, 10 februarie 1940, f. 168.

Evident că demersul lui nu a avut succes, întrucât o asemenea decizie revenea exclusiv regelui.

După 1945 actele de indisciplină s-au înmulțit, provocate de tulburările politice și sociale care cuprinseseră și satul Zorleni. Orfanul Dumitru Melinte a furat 32 de verze și le-a dat fratelui său și Mariei Dragnea din Zorleni. Directorul Brehoiu s-a adresat Parchetului, pentru a nu lăsa nepedepsită această faptă care ar fi putut avea consecințe nefaste. Locuitorii, scrie directorul, „prin bani, sfaturi și indemnuri la rău sădesc în orfani în aceste vremuri de dezordine, în mod indirect, obiceiuri condamnate de legile penale și morale”. Ca pedeapsă, orfanul a fost obligat să stea în picioare la masă timp de șapte zile, nu a mai avut voie să iasă la joacă și să se plimbe²¹⁴.

În raportul directorului Ciobotariu către inspectorul D. Dimitrescu, din decembrie 1943, erau semnalate marile probleme cu care se confrunta instituția în timpul războiului: nemulțumirea orfanilor adolescenți în privința vestimentației și a deciziei guvernului de a elimina stagiul militar cu termen redus. Orfanii erau lipsiți de inițiativă proprie și nu exista emulație între ei. Unii țineau legături secrete cu sătenii, căroră le plasau lucruri dosite de ei. Le lipsea sentimentul proprietății și priveau munca ca pe ceva degradator. Din necăjiți, orfanii voiau să fie tratați ca „alintații soartei”. Ei obișnuiau să spună: „Casa Regală are și nu trebuie să facă economie, iar orfanii să umble cu haine petecite”²¹⁵.

Trei ani mai târziu, în 1946, în discuția cu Louis Bolomey, Ștefan Brehoiu a abordat mai multe chestiuni precum hrana, inflația, angajarea unor oameni la grajd și bucătărie. Referitor la starea de spirit a orfanilor, el observa „influența în rău a tuturor mișcărilor sociale din ultimul timp”, existând nemulțumiri în ceea ce privește regimul de muncă, cuantumul redus al zestre și eliminarea serviciului militar cu termen redus. În viziunea lui, orfelinatul ar fi trebuit reorganizat, fiindcă în 1946 erau alte condiții, mult diferite de cele din 1898²¹⁶.

Orfelinatul, donație regală, își trăia ultimele clipe. Prefectul de Tutova, Ion Andronache, îi cerea regelui, la 23 septembrie 1947, să găzduiască în aceeași clădire cu orfelinatul o școală practică de agricultură pentru administratori agricoli, brigadieri silvici, agenți veterinari. Internatul școlii urma să funcționeze în orfelinat fără a stânjeni cu nimic buna funcționare a acestuia. În rezoluție se specifică că în urma unei discuții cu ministrul de Interne, prefectul a renunțat la cerere²¹⁷.

CONCLUZII

Orfelinatul agricol Ferdinand a fost înființat de regele Carol I pentru a da marilor proprietari funciari pildă de responsabilitate și simț civic. În cei cincizeci

²¹⁴ Idem, 1788, Brehoiu către administrator, 19 octombrie 1945, f. 295.

²¹⁵ Idem, 1785, 9 decembrie 1943, f. 29, 30.

²¹⁶ Idem, 1789, Brehoiu către administrator, 15 ianuarie 1946, f. 3.

²¹⁷ Idem, 1791, Prefectul județului Tutova către Rege, 27 septembrie 1947, f. 67.

de ani de funcționare a școlii, țara a trecut prin două războaie mondiale și transformări radicale în plan social, economic și politic. Cele două reforme agrare, din 1921 și 1945, au decimat marea proprietate funciară. Sistemul educațional a pătruns tot mai adânc în păturile țăranimii.

Orfelinatul a promovat valorile lumii rurale, descurajând orice aspirație a tinerilor față de civilizația urbană și funcționarism. Regele Carol I i-a adus la Zorleni pe cei mai luminați învățători ai timpului. Corespondența dintre Mihai Lupescu, directorul orfelinatului, și Louis Basset, administratorul Casei Regale, este o sursă valoroasă de înțelegere a problemelor cu care se confrunta educația în mediul rural. Intelectualii vremii erau de părere că civilizația rurală era pilonul identității naționale românești.

La mijlocul secolului al XX-lea, mândria de a fi plugar nu mai putea fi însă un simțământ comun al țăranimii. Deși soarta așezământului regal a fost pecetluită odată cu venirea comuniștilor la putere, ne putem imagina însă că orfelinatul ar fi trecut oricum prin prefaceri majore, întrucât nu mai corespundea nevoilor societății și aspirațiilor generației postbelice.

Ne întrebăm dacă orfelinatul și-a atins sau nu scopul. Presupunem că numărul orfanilor care au trecut pragul acestui așezământ de-a lungul anilor nu depășește 200, iar absolvenții reprezintă aproximativ 30–40 %. Mulți absolvenți se ocupau cu agricultura, dar prea puțini erau frunțași în satele lor. Proiectul de a înființa un sat al orfanilor la Zorleni, care să fi fost un model de gospodărire rurală, a eșuat. În ceea ce privește impactul asupra opiniei publice din țară, așezământul de la Zorleni s-a bucurat de mare popularitate. „Școala regelui”, cum era numită în rândul populației, oferea o șansă la educație și bunăstare celor năpăstuiți de soartă.

THE AGRONOMIC OPHANAGE FERDINAND (1897–1948) – THE “KING’S SCHOOL” IN ZORLENI

Abstract

The agronomic orphanage Ferdinand was founded in 1898 under the royal patronage. The orphanage was located in a village outside Zorleni, part of the royal Domain. The orphanage was established to settle abandoned and neglected boys from the rural areas, orphans without any care. The main aim was to help the orphans become good rural community citizens and prepare them for work in agriculture. The school promoted the growth of agriculture based on smallholder farms. In this way, the graduates received money and lots for a house and garden. They should have been a moral model which to inspire the illiterate and landless villagers at this time.

The King supports the orphanage with books and better qualified teachers. The correspondence between Mihai Lupescu, orphanage director, and Louis Basset, Royal Administrator, is a valuable source of understanding the problems faced by rural education. The peasant values were considered as being part of a Romanian national identity.

Keywords: orphans, peasantry education, royal house.

STEPAN STEPANOVICI GANEȚKI (1810–1887). PREZICEREA UNEI ȚIGĂNCI

MARIAN STROLA

Datele pe care le deținem despre acest călător sunt destul de succinte, dar suficient de concrete pentru a ne face o imagine sumară asupra personalității unui ofițer superior din armata rusă, în timpul războiului ruso-româno-turc din anii 1877–1878.

S.S. Ganețki a fost educat și format ca viitor cadru de conducere în armata țaristă în cadrul Corpului 1 de cadeți (Școala militară pentru ofițeri) de lângă Moscova. Continuându-și cariera și îndatoririle impuse de statutul său cazon, ajunge la rangul de colonel în 1861. El s-a distins prin participarea la reprimarea insurecției naționale poloneze din 1863, când Regimentul finlandez nr. 1 condus de el a dispersat două detașamente de insurgenți și a „pacificat” gubernia Kovno – unde probabil au existat mișcări ale țăranilor ruși și polonezi împotriva regimului țarist. Avansat la gradul de general-locotenent, i s-a încredințat, asemenea altor ofițeri cu state vechi de servicii (Kriidener, Zimmermann, Vannovski ș.a.m.d.), comanda unui corp de armată important, cel al trupelor de grenadieri. Demn de subliniat este și faptul că numele său e menționat în cotidianul american „New-York Tribune” din 2/14 iulie 1877. Într-o rubrică consacrată corpului de comandă al armatei ruse din Bulgaria și Caucaz, este specificat faptul că un regiment din corpul de armată comandat de Ganețki a participat la luptele pentru cucerirea Kars-ului.

Atât din fragmentul publicat de „Russkaia Starina” din 1908, cât și din Istoricul oficial al războiului, redactat de colonelul Hassenkamp de la Statul Major General rus, ni se oferă o prezentare a episodului final al războiului (capitularea armatei otomane și predarea lui Osman pașa), în cuprinsul căruia lui S.S. Ganețki i se atribuie meritul de a-l fi capturat pe comandantul suprem turc, lucru în dezacord cu adevărul istoric.

În realitate, după cum este cunoscut, la 28 noiembrie (s.v.) 1877, comandantul armatei otomane a trimis un parlamentar la punctul de comandă de pe râul Vid al trupelor românești, cu mesajul că „dorește a se preda cu toată armata sa”. El a repetat această declarație și în fața unui grup de ofițeri români (colonelul Eraclie Arion, colonelul Anton Berindei, colonelul Matei Vlădescu și colonelul Henric Herkt), cărora li s-a predat inițial. Abia ulterior, întrucât în apropiere se afla comandamentul

rus de zonă (condus într-adevăr de S.S. Ganețki), el a fost escortat de un escadron din Regimentul 3 călărași și preluat sub pază de comandantul rus amintit mai sus și de trupele acestuia¹.

Urmare a meritelor (realmente incontestabile) din război, generalul-locotenent Ganețki a fost cooptat ca membru cu drepturi depline în Consiliul de Război al Imperiului (prezidat de țar), iar în ultimii 6 ani de viață a deținut funcția de comandant al cetății Petropavlovsk. Fără a fi o poziție de mare greutate în conducerea militară a imperiului, aceasta îi conferea deținătorului un semnificativ prestigiu și un rang deosebit.

Fragmentul din viața lui S.S. Ganețki, reprodus de noi în continuare, deși are desigur un caracter mai insolit și puțin exotic, este legat de participarea acestuia la război, șederea pe teritoriul românesc și redă, într-o viziune evident discutabilă, încetarea sa din viață. Se publică pentru prima dată în limba română.

Despre S.S. Ganețki au scris Constatin Căzănișteanu, Mihail E. Ionescu, *Războiul neatârării României. Împrejurări diplomatice și operații militare 1877–1878*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 243.

*

Din amintirile generalului-locotenent
STEPAN STEPANOVICI GANEȚKI²

p. 61

Sunt numeroase relatări legate de faptul că <generalul> Ganețki a fost mult timp preocupat și relatea mereu apropiaților previziunile unei țigănci române, aflată într-una din acele șatre despre care A.S. Pușkin³ o descria în următorii termeni: „ei sunt o mulțime gălăgioasă care hălăduie prin Basarabia”.

I

În a doua jumătate a lunii septembrie 1877, pe o vreme minunată, cu mult soare, cum obișnuiește de regulă toamna să răsfețe sudul, statul-major al Corpului de grenadieri, în frunte cu comandantul corpului, generalul-locotenent S.S. Ganețki, s-a îndreptat către localitatea *Bragadiru*⁴ aflată la 20 de verste de *Zimnicea*⁵. Scopul acestei deplasări era acela ca, îndeplinind dorința țarului, să unească trupele principale cu unitățile recent mobilizate și să le îndrepte spre teatrul de război pentru a da o lovitură hotărâtoare armatelor sultanului Abdul Hamid⁶.

Membrii Statului-Major de-abia se așezaseră în curtea unde fuseseră încartiruiți pentru a lua prânzul, când una dintre țigănci, cea mai iscusită se pare în stoarcerea de „parale” (ceea ce în

¹ G-ral de divizie Sc. Scheletti, *Adevărul istoric asupra Plevnei (1877–1878)*, Iași, 1911, p. 407; Colonel Gh. Crăniceanu, *Impresiuni. Războiul din 1877–1878*, f. a, p. 261–262.

² Pentru actuala versiune s-a folosit textul publicat în „Russkaia Starina”, XXXIX, 1908, nr. 4, p. 61–67: *Iz vospominania a generali-adiutant Stepan Stepanovici Ganetki. Predskazanie rumînskoii țiganki*.

³ Alexandr Sergheevici Pușkin (1799–1837), cunoscut scriitor și poet rus.

⁴ *Brigadiri*. Comună, jud. Teleorman.

⁵ *Zimniș*. Oraș, jud. Teleorman.

⁶ Abdul Hamid II, sultan al Imperiului otoman (31 august 1876 – 27 aprilie 1909).

românește înseamnă bani), a început, într-un mod săcâitor să-l abordeze pe S<tepan> S<tepanovici> <Țigancă> se folosea de procedeele sale obișnuite: implorări, rugăminți, insinuări, însoțind toate acestea cu strâmbături, mișcări ale umerilor și întregului corp, precum și cu grimase sau zâmbete provocatoare.

p. 62

– Știi ceva, gloriosule și mărețule general, poftim (în românește înseamnă *te rog* sau *ascultă-mă*) // și nu refuza. [...], ghicesc „prea bine [...], voi spune tot, n-aveți frică [...] generale. Generalul a tăcut multă vreme; în cele din urmă a rostit, printre dinți: spune mai departe, treci la lucrurile despre viață, despre sănătate.

– Da, da, răspunse fiica stepei, vei fi *sănătos* [...], dă-mi mâna și o să-ți ghicesc bine. Frumos general, bun general!

– Ei, dă-i drumul! se răsti S<tepan> S<tepanovici>.

– Ascultă, ascultă [...] se învioră brusc țigancă observând că generalul devine interesat; eu îți spun drept; *multu, războiu turcescu* [...], generalul va fi învingător; *generalul va învinge pașii turcești*. Împăratul *mult te va răsplăti* <cu> *mult aur și argint* și <o> *mare cruce*. Însă generalul plecă, am o previziune, văd o răscruce <a vieții> peste care apoi vei trece, dar apoi vei trece peste o apă mare și din acea trecere îți vei găsi moartea [...], dar nu așa curând ...

II

Greu de spus ce a înțeles și la ce a acordat atenție numitul general, nu de altceva în jurul său erau destui ofițeri care înțelegeau bine limba română; oricare dintre ei traducând spusele țigăncii ar fi tăcut ca un pește, omițând previziunile sale privind „moartea la traversarea peste un râu mare”.

Unii dintre ofițeri erau dispuși să creadă în prevestirile țigăncii, dar alții nu le considerau altceva decât o prostie. Însă despre ultima dintre prevestiri ofițerii nu vorbeau decât între ei și în șoaptă, temându-se să discute despre aceasta în public.

Superstiția tot timpul a însoțit, de altfel, trupele aflate în război și în lupta cu turcii.

Două zile după aceasta, Statul Major a trecut Dunărea, iar S.S. Ganețki a reușit să obțină o încartiruire foarte bună lângă Siștov⁷, în satul Țarevaț⁸, iar apoi a plecat mai departe cu trupele <sale>. O dată cu următoarea înaintare a trupelor, care a coincis cu momentul prezis de țigancă, a prevalat prima impresie: pentru toți a devenit cât se poate de clar că, indiferent care avea să fie etapa următoare a marșului, de a o altă traversarea a unui „râu mare” decât cea a Dunării nu mai putea fi vorba. De aceea nici nu a mirat pe nimeni că în cele din urmă S<erghei> S<tepanovici> a privit prezicerea țigăncii românce cu deplină // detașare. El a râs, a glumit, și a ironizat înțelepciunea prezicătoarei-ghicitoare a soartei. Când războiul s-a încheiat și toți s-au întors cu bine acasă.

III

p. 63

După cum este cunoscut, Osman pașa i s-a predat lui S.S. Ganețki; pentru cucerirea Plevnei el a primit ordinul „Sf. Gheorghe” clasa a III-a. Între ofițeri el era un mit, „cel ce luase Plevna”, și întrucât alături de el se distinsese generalul Krüdener⁹, comandantul Corpului de armată IX, îi rapelau pe amândoi sub numele de „frăților de la Plevna”. Această nevinovată glumă circula atunci din gură în gură, dar în ea nu era nimeni răutăcios la adresa liniștitului și posacului Krüdener, întrucât toți știau că venerabilul „cuceritor al Nicopolului” condusese trupele cu aceeași abnegație ca și colegul său „frățiorul de la Plevna”.

* Autorul redă, în transcriere fonetică, spusele țigăncii (în limba română), dublându-le însoțite de traducerea în limba rusă.

⁷ *Sviștov*. Localitate în Bulgaria, port la Dunăre.

⁸ Comună, la 20 km sud de Siștov (Bulgaria).

⁹ Krüdener, Nikolai Pavlovici, general-locotenent rus, comandant al Corpului IX de armată (1820–1891).

VII

[...]

p. 66 // Au trecut șase ani din momentul numirii lui S<tepan> S<tepanovici> în calitate de comandant al cetății Petropavlovsk.

p. 67 În 1887, în a șasea săptămână a postului <Paștelui> numită și a patimilor, la sfârșitul lui martie au fost niște zile neobișnuit de calde, iar ghiața de // pe Neva s-a topit neobișnuit de devreme. S<tepan> S<tepanovici> a fixat obișnuita traversare a comandantului peste Neva în sâmbăta Săptămânii Patimilor, aceasta era, se pare în ziua de 4 aprilie. În noaptea <de vineri> spre sâmbătă a venit un vânt rece dinspre Nord, a început să ningă, iar dimineața asupra Petersburgului s-a abătut viscolul. S<tepan> S<tepanovici> nu a contramandat traversarea; în ciuda vremii nefavorabile, el a rămas pe tot timpul traversării peste râul agitat pe puntea vasului, cu pardesiul ținut pe mână, cu mânuși de ceremonie și un fular aruncat pe un umăr.

Încheind cu bine traversarea, el s-a dus la Palatul Anicikov al Suveranului Împărat¹⁰, care venise de la Gatuna¹¹ să serbeze ziua de Paști la St. Petersburg. Vesel și mulțumit de sine, S<tepan> S<tepanovici> s-a întors în cetate. Către seară însă a căzut la pat: nu a putut participa la slujba de Paști ținută la Palatul de Iarnă și a murit în a treia zi de Paști urmare a unei severe congestii pulmonare.

Și iată cum, până la urmă, s-a împlinit prezicerea țigăncii ghicitoare – eroul de la Plevna, S.S. Ganețki și-a găsit moartea la traversarea unui râu mare, deși nu atât de curând.

Stanița Siverskaia

22 iunie 1907

STEPAN STEPANOVICI GANEȚKI (1810–1887).
THE PROPHECY OF A GIPSY WOMAN

Abstract

The document presents a few moments from General Stepan Stepanovici Ganetki career in the Russian imperial army, during the war of 1877–1878 and after that. It relates also the prophecy of a Gipsy women about his death, which seems to be fulfilled.

Keywords: General Stepan Stepanovici Ganetki, 1877–1878 war, death prophecy.

¹⁰ Este vorba de Alexandru al II-lea Romanov, împărat al Rusiei între 1855–1881.

¹¹ Reședința de vară a familiei imperiale ruse, în afara Sankt Petersburgului, la nord de Țarskoe Selo.

ȘTEFAN DELUREANU (1926–2015)

RALUCA TOMI

În ziua de 13 iunie 2015 s-a stins renumitul italianist Ștefan Delureanu. S-a născut pe 25 februarie 1926, la Mangalia, un oraș căruia i-a păstrat peste ani o tandră amintire. Tinerețea i-a fost luminată de atmosfera boemă a Mangaliei, ce adăpostea, asemenea Balicului, o elită artistică, izvor de inspirație pentru tinerii dornici să-și cizeleze spiritele. De nenumărate ori domnul profesor Ștefan Delureanu evoca frumusețea acelor timpuri, prietenii legate pe viață între tinerii mangalioți. Mulți dintre ei au ajuns pictori, arhitecți, regizori, istorici, scriitori, curatori de galerii și muzee de artă.

Plecat de pe meleagurile natale, Ștefan Delureanu a absolvit Facultatea de Litere și Filozofie din București, unde a avut privilegiul să aibă profesori de talia lui Gheorghe Brătianu, C.C. Giurescu. Pasionat de istorie, Ștefan Delureanu a participat și la cursurile de limbi clasice desfășurate pe lângă Institutul de istorie „Nicolae Iorga”.

Evenimentele politice, sosirea comuniștilor la putere, i-au curmat brusc evoluția academică. Rămas fără averea părintească, naționalizată, fără dreptul de a profesa în învățământ, în anul 1951 a fost arestat și forțat să lucreze în colonii de muncă din Dobrogea și Moldova. A fost eliberat după moartea lui I.V. Stalin și nevoit să se angajeze într-o unitate socialistă, pe post de contabil.

Destinul său științific începe în 1972, când, odată cu susținerea tezei de doctorat dedicată temei *Mazzini și românii*, va participa și la al XLVI-lea Congres al Institutului de Istorie a Risorgimento-ului, desfășurat la Genova, chiar în anul împlinirii a 100 de ani de la dispariția ilustrului revoluționar italian. Este momentul în care se contopesc genetic destinul istoricului Ștefan Delureanu cu cel al italianistului, fiind sprijinit permanent în frumoasa sa carieră de grija și dragostea soției sale, Victoria. A fost cucerit total de farmecul literaturii și istoriei italiene, dar mai ales de generozitatea, loialitatea și patriotismul lui Giuseppe Mazzini, de devotamentul luminos al generației ce a înfăptuit Italia, respectiv România.

De atunci a fost un invitat permanent al Congreselor risorgimentale, participând la manifestări științifice organizate de marile universități italiene din Roma, Torino, Milano, Napoli etc. Istoricii peninsulari l-au adoptat și l-au prețuit continuu, iar prietenii sale cu nobilele spirite ale istoriografiei italiene sunt mărturisite de vasta corespondență întreținută cu acestea. Istoriei Italiei risorgimentale i-a închinat mai

multe cărți: *Risorgimento italiano e risorgimento romeno*, Napoli, 2005; *Mazzini și românii în Risorgimento*, București, 2006; *Garibaldi între mit și istorie*, București, 2007; *Italia și România spre unitatea națională: un secol de istorie paralelă (1820–1920)*, București, 2010. Acestora li se adaugă câteva sute de studii apărute în prestigioase reviste de specialitate: „Rassegna Storica del Risorgimento”, „Il Pensiero Mazziniano”, „Revista Istorică”, „Studii și Materiale de Istorie Modernă” etc.

Ștefan Delureanu a fost cel mai cunoscut risorgimentist român, iar din 1991 a inițiat grupului român de studiere a Risorgimento-ului, afiliat Institutului de Istorie a Risorgimento-ului din Roma, grup al cărui președinte onorific a fost până la moartea sa.

În ultimii cincisprezece ani profesorul Ștefan Delureanu a fost atașat ideii democrației creștine europene, căreia i-a dedicat mai multe contribuții, remarcate de reprezentanții de seamă ai acestei doctrine: *Geneza Europei comunitare. Mesajul democrației de inspirație creștină*, București, 1999; *Les „Nouvelles Equipes Internationales”. Per una rifondazione dell’Europa (1947–1965)*, 2006; *Uniunea Europeană a federaliștilor români ai Europei unite. Mărturie și memorie (1947–1957)*, București, 2007; *Noile echipe internaționale și facerea Europei: cooperarea democrației creștine și aportul exilului la reconfigurarea istoriei*, Buzău, 2008 etc. Atașamentul față de europenism l-a transmis prin scrierile sale „tinerilor mirabili ai acestei țări, o transmitere de făclie de la precursori, spre neîntrerupere, întru rebotezarea ei europeană”.

A tradus din literatura italiană, a scris despre aceasta și despre istoria Italiei moderne și contemporane în reviste de cultură („Secolul XX”, „Revista 22” etc.), a acordat interviuri, unde a susținut traiectul european al României, fiind un fidel apărător al democrației și al ideii liberale. Nu întâmplător, ultima sa carte, apărută în 2014, se intitulează: *Ora planetară a României 1989–1990*.

A fost generos cu tinerii pasionați de istorie, literatură, fiind apreciat de studenții săi de la Facultatea de Istorie și cea de Științe Politice, din cadrul Universității din București. A fost ambasadorul prețuit al culturii române, fiind invitat să țină prelegeri la universități și institute de cercetare renumite din Italia și Germania.

Datorită generozității intelectuale și sufletești, a creat în jurul său un grup de cercetători români și italieni, pe care i-a îndrumat cu dragoste părintească, sădindu-le respectul față de nobila meserie, pe care a iubit-o neconținut, până în ultimul ceas.

Pentru meritele sale a fost decorat de Republica italiană, a primit premiul „Marian Papahagi” acordat de Universitatea „Babeș-Bolyai”, Institutul de Cultură Italian din București, Centrul Cultural Italian din Cluj, Ambasada Italiei la București. A primit de-a lungul frumoasei sale cariere premii și diplome din partea mai multor

universități italiene, dar poate cel mai frumos omagiu i-a fost adus de prietenii săi italieni, care în 2011 i-au dedicat un emoționant film – *Ștefan Delureanu, una Storia, la Storia* – care a fost prezentat în România și Italia, pentru a face cunoscut destinul unic al unui pasionat italianist.

Pentru cei care au avut privilegiul să-l cunoască și să se bucure de prietenia și ospitalitatea sa în modestul, dar ospitalierul apartament din bulevardul Dimitrie Cantemir, luminat de peisajele Mangaliei și de emoționanta fragilitate a devotatei sale soții, Ștefan Delureanu va rămâne un reper uman, moral și profesional.

Ștefan și Victoria Delureanu s-au stins amândoi, în aceeași zi, lăsând în inimile celor care i-au prețuit durerea despărțirii, dar și datoria de a duce mai departe devoțiunea pentru studiul istoriei.

Dumnezeu să-i odihnească!

ISSN 0567-6320